

ISBN 978-966-914-189-7

9 789669 141897 >

6

УКРАЇНСЬКА МОВА

Надія БАБИЧ,
Тетяна ФОНАРЮК, Анжела МОРАРАШ

2019

Надія БАБИЧ, Тетяна ФОНАРЮК, Анжела МОРАРАШ

Українська мова

Надія БАБИЧ, Тетяна ФОНАРЮК, Анжела МОРАРАШ

Українська мова

Підручник для 6 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2019

УДК 811.161.2(075.3)
Б 12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 12.04.2019 № 472)

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Бабич Н. Д.

Б 12 Українська мова : підруч. для 6 кл. з навч. румунською мовою
закл. заг. серед. осв. / Н. Д. Бабич, Т. І. Фонарюк, А. К. Морараш. –
Львів : Світ, 2019. – 224 с.

ISBN 978-966-914-189-7

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-914-189-7

© Бабич Н. Д., Фонарюк Т. І.,
Морараш А. К., 2019
© Видавництво «Світ»,
оформлення, 2019

Дорогі шестикласники та шестикласниці!

Якими б веселими, цікавими та різноманітними не були літні канікули, ми від першого до одинадцятого класу свого шкільного життя чекаємо особливої мелодії останнього дзвоника. І будьмо відвертими: без школи нам усе ж не затишно, бо саме в школі, серед однокласників, у нас з'являються цікаві ідеї, цікаві мрії і навіть роздуми про своє доросле життя.

Автори підручника сподіваються, що ви свідомі того, що лише систематичне і зацікавлене у глибоких знаннях навчання допоможе вам сформуватися як особистостям, якими гордитимуться ваша школа, ваші батьки, ваша Батьківщина.

Ми розуміємо, що завдяки сучасним технологіям, зокрема електронним, нині можна швидко виконати домашнє чи класне завдання, за кілька хвилин прочитати і роздрукувати з інтернету історичні й новочасні матеріали... Але мова, мовлення, слово потребують людського голосу для спілкування. Голос творить образ мовця. І цей голос не чийсь, а ваш, власний, неповторний!

Працюючи з цим підручником, ви подолаєте ще одну сходинку у вивченні української мови, щоб поступово досягти рівня, коли володітимете нею, як нині володієте своєю рідною мовою. Вам з року в рік усе легше буде вивчати ті науки, які зацікавлять вас для вступу до вищих закладів освіти України. Щастя вам!

*З повагою
Автори*

БРАТЕРСЬКЕ

Як нема без зірок небозводу,
як блакиті без сонця нема,
так і мови нема без народу
і народу без мови нема.

Скільки люду і мов на планеті –
стільки дива, що й віри не йму.
Але буду і буду до смерті
перед ними схилитись тому,
що є мова і мого народу,
що народ є і мій серед них.
Вирви з серця одвічну погорду,
мов немає у світі малих.

Для народу свого велика
кожна з мов, як творіння вінець,
люд без мови – то глина безлика,
без'язика отара овець.
Хай не буде братам переводу.
Бо не буде, як жару без дров,
без братерства і твого народу,
як і мови не буде без мов.

Володимир Забаштанський

Умовні позначки

Пізнавальна вправа –

Вправа з ключем –

Вправа на редагування,
письмова вправа –

Вправа на переклад –

Творче завдання –

Робота в групах –

Робота в парах –

Робота з комп'ютером –

Мнемонічні фрази

Посилання
на інтернет-джерела –

Увага!

§ 1. КРАСА І БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вправа 1. Прочитайте дві строфи з поеми Міхая Емінеску «Лучафер»* у перекладі поета Віталія Колодія (хай його вголос зачитає учень або учениця, які гарно декламують, відчувають текст). Як, на вашу думку, звучать ці рядки (темп, мелодика, ритміка)?

Десь там, куди зоря зайшла,
у знатнім царським роді,
як в казці, дівчина росла
нечуваної вроди,
єдина у батьків своїх,
у світі цім – єдина.
Була, мов Діва між святих,
і між зірок – царівна.

Вправа 2. Так висловлювалися українські письменники про українську мову, якою вони писали свої поетичні та прозові твори. Прочитайте і скажіть, що вас зацікавило в текстах. У якому тексті йдеться про красу, у якому – про багатство і в якому – про національну роль мови?

1. Олесь Гончар: «Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців – скількома епітетами супроводяться визнання української мови».

2. Валерій Шевчук: «Українська мова мене не тільки вабить як письменника, вона дивує і захоплює. Насамперед вражає її антонімічне багатство, розмаїття діалектних форм, її ясна, повноголосна точність – її, одне слово, безмежність. Українська мова для мене – це море, у якого немає дна і берегів і яке настільки багатоманітне й невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена».

3. Панас Мирний: «Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, у яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподівання, розум, досвід, почування».

4. Оксана Забужко: «Мова – далеко не тільки “засіб спілкування”, тобто передачі “вже готових думок”, як нас усіх учили в імперській школі. Куди серйозніша її місія – бути способом народження тих думок: коли “нема мови”, людині просто-напросто “нема чим думати”».

* Рум. «Luceafărul».

5. Сергій Плачинда: «Красо моя! У тобі мудрість віків і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого; в тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і щедрість, радощі й печалі, його труд, і піт, і кров, і сміх, і безсмертя його. Арфо серця мого! Люблю зажуру пісень твоїх, і невмирущий оптимізм гумору твого, і музику слів твоїх».

Вправа 3. Прочитайте виразно вірш Платона Воронька і поясніть: 1) як цей вірш пов'язаний за змістом з поданими у праві 2 текстами; 2) у чому автор вбачає силу слова.

У слова свої закони вічно мінливого руху,
у слова свої ознаки світла, тепла, ваги.
Слово – клітина мислі, артерія сили духу.
Тільки воно єднає різні людські береги.
Слово плоти в'язало, перші в'язало вітрила.
І термоядерна бомба – слова разючого плід.
Тільки у слова «мама»,
влюбому слові «мила»
чує своє безсмертя наш балакучий світ.

Вправа 4. Запишіть собі в зошит текст-відповідь письменника Богдана-Ігоря Антонича на запитання донечки Олі. З якими із цих пояснень образу Батьківщини ви не знайомі, а з якими цілком погоджуєтесь і чому?

«Що це є Батьківщина?» – раз запитала Оля,
а батько радо відповів на це дитині:
«Знай, батьківщина – це ріка, що серед поля,
поза селом, ген*, попід лісом, тихо плине,
це в саду нашому дерева, зілля, квіти,
це на ланах пшениця злотокоса,
це той, що віє з піль, пахучий теплий вітер,
це на левадах скошена трава в покосах,
це наші всі пісні і молитви щоденні,
це рідна мова – скарб, якого ти не згубиш,
це небо, сине вдень, а серед ночі темне,
це, моя Олю, все, що ти так щиро любиш».

Вправа 5. Прочитайте (вдумливо!) фрагмент із праці ученого-педагога Костянтина Ушинського, який пояснює значення для дитини мовного спілкування. Скажіть, що ви зрозуміли, а що потребуєте, щоб вам пояснили.

* Ген – тут народне: аж (попід лісом), отам (попід лісом, близько лісу).

Цей дивний педагог – мова навчає напрочуд легко, за якимись ніким не вивченими методами: очевидно, кожне слово пробуджує до життя ген* мови, а той активізує історичну генетичну пам'ять**. Світ, що оточує дитину, інтелектуальні потенції людей***, які живуть поряд з нею, разом з цією генетичною пам'яттю творять індивідуальний словник.

Вправа 6. Прочитайте вірш Наталі Білоцерківець «Наша мова» в доречному для тексту темпі. Скажіть, що забезпечило такий ритм тексту. Який настрій створює цей текст?

Купана-цілована
хвилями Дніпровими,
люблена-голублена
сивими дібровами,
з колоска пахучого,
кореня цілющого,
із усмішки і сльози,
сонця, вітру і грози –
наша мова.
Як молитви матерів,
думи сивих кобзарів
і дівочі переспіви,
виплекана веснами
і серцями чесними –
наша мова.

 Вправа 7. Відгадайте загадки і перекладіть ті з них, які вам відомі з рідної мови. Чому дорослі та малі так люблять розгадувати загадки? Переконайтесь, що відгадали правильно.

1. Іще батько не вродився, син по світу находився. 2. Море не міряне, вівці не лічені, а пастух рогатий. 3. Чорна корова весь світ поборолла, а білий віл усіх людей підвів. 4. Що коло тебе біжить, а не доженеш. 5. Під одним ковпаком сімсот козаків. 6. Що росте догори коренем? 7. Червоні коромисла через річку повисли.

* *Ген* – за сучасними уявленнями – одиниця спадкової речовини, за допомогою якої ознаки і властивості батьків передаються нащадкам.

** *Генетична пам'ять* – пам'ять за спадковими можливостями.

*** *Інтелектуальні потенції людей* – розумові можливості, здатність запам'ятовувати.

Вправа 8. Прочитайте діалоги-каламбури і скоромовки. Скажіть, що в них вам сподобалося і який від цього з'явився настрій.

- I.** – Ми з тобою йшли?
– Йшли.
– Кожух знайшли?
– Знайшли.
– Я тобі кожух дав?
– Дав.
– Ти кожух взяв?
– Взяв.
– А де ж він?
– Та що?
– Та кожух!
– Та який?
– А ми з тобою йшли?..

- II.** Пішли діти з хати,
взяли дудку пограти.
Повішали дудку
на зеленім дубку.
– Чом ти, дудко, не граєш?
Чи голосу не маєш?
– У мене голосочки
в чотири рядочки.
Ду-ду, ду-ду
аж до денечка.

Скоромовки

- III.** – Міссісіпі-Міссурочка,
чи ти півник,
чи курочка?
– Я не півник,
Не курочка, –
Міссісіпі-Міссурочка!
- IV.** Босий хлопець сіно косить,
роса росить ноги босі.
- V.** Був господар, був господар,
та й розгосподарився.

Вправа 9. Доберіть з підручника румунської літератури чи з інших джерел вірш про рідну мову. Зачитайте його в класі і вкажіть, які ознаки мов української і румунської однакові або близькі. Які слова в таких віршах «ключові», тобто сповнюють гордістю і любов'ю до мови?

ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

§ 2. ФОНЕТИКА, ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ. ОРФОЕПІЯ. ЗВУКИ І БУКВИ. НАГОЛОС

Фонетика – розділ науки про мову, що вивчає звуковий склад мови.

Графіка – розділ науки про мову, що вивчає систему знаків для передачі на письмі звуків мови.

Орфографія – розділ мовознавства, що вивчає правила написання слів.

Орфоепія – розділ мовознавства, який вивчає систему норм літературної вимови.

Вправа 10. Запишіть у зошити українську азбуку (алфавіт). Скільки в алфавіті букв? Вимовте кожен знак як звук, а потім – назву букви. Чи всі букви є і звуками? Який звук передаємо знаком *г*? Що робимо буквою, а що – звуком?

Звук – найменша одиниця мовлення. В українській мові є 38 звуків. Їх поділяють на голосні та приголосні.

Голосні звуки утворюються за участю лише голосу. Їх усього шість: **а, о, у, і, и, е**. На письмі голосні звуки передаються за допомогою десяти літер: **а, о, у, і, и, е, я, ю, є, ї**. Літери **я, ю, є, ї** називають йотованими. Літера **ї** завжди позначає два звуки.

Вправа 11. Вимовте звукосполучення, утворіть з ними слова.

Що, ся, сі, чи, чиї, жи, жі, ха, рі, ру.

Приголосні звуки утворюються за участю голосу і шуму. Усього в українській мові є 32 приголосних.

Приголосні, у творенні яких переважає голос, називають сонорними. До них належать **м, в, н, л, р, й**, і м'які **л', н', р'**.

Запам'ятайте мнемонічну* фразу, яка стосується сонорних приголосних: «**Ми винили рій**».

Приголосні, у творенні яких переважає шум, називають **шумними**. Шумні приголосні поділяються на **дзвінкі** та **глухі**. Дзвінкі творяться за допомогою голосу та шуму, а глухі – лише шуму. Дзвінкі та глухі приголосні утворюють пари. Виняток: глухий **ф**.

* *Мнемоніка* (грец. мистецтво запам'ятовування) – сукупність спеціальних прийомів і способів, що полегшують запам'ятовування. Один із прийомів мнемоніки – запам'ятовування інформації за допомогою формування смислових (мнемонічних) фраз із початкових букв.

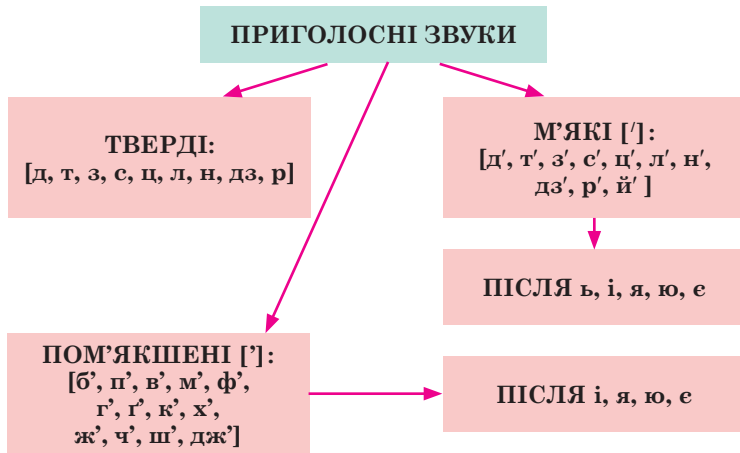
Запам'ятайте мнемонічну фразу, що стосується глухих приголосних: «**Хоч фокус – це шепіт**».

Вправа 12. Запишіть слова, надиктовуючи собі. З'ясуйте, чи є в них сонорні звуки. Чи всі сонорні вимовляємо однаково, відповідно до їх твердості чи м'якості? Чому?

Ситечко, тактика, пайок, часопис, тиша, капуста, шахи, фокус, ціпочок, цятка, тьохкати.

Вправа 13. Розгляньте схеми і доберіть до кожної групи приголосних по три-чотири прикладів слів. Запишіть дібрані слова у транскрипції.

Вправа 14. I. Опрацюйте правила «Співвідношення звуків і букв». Чи все вам зрозуміло? Якщо виникли труднощі, зверніться по допомогу до вчителя. **II.** Доповніть кожне правило письмово власними прикладами і запишіть слова транскрипцією.

Співвідношення звуків і букв.

Звукове значення букв **я, ю, є, ї**

У більшості випадків один звук передаємо на письмі однією буквою: **д р у г**. Проте такої відповідності може й не бути.

Буква **щ** завжди позначає два звуки [**шч**]: *щука* [шчúка], *дощ* [дошч].

Буква **ї** завжди позначає два звуки [**йі**]: *їжак* [йіжáк], *їсти* [йі́сту].

Сполуки букв **дж, дз** можуть означати і злиті звуки [**дж**], [**дз**], [**дж'**]: *джем*, *дзеркало*, *гедзь*, і окремі звуки [**д**] і [**ж**], [**д**] і [**з**], [**д**] і [**з'**]: *підживлювати*, *підземний*. Окремі звуки

сполуками букв **дж** і **дз** передають тоді, коли [д] належить до префікса, а [ж], [з] або [з'] – до кореня.

М'який знак звука не позначає. Він указує на м'якість попереднього приголосного звука: *олень* [о́л'єн'], *льон* [л'он].

Буква **г** позначає звук [г]: *гетьман* [гéт'ман], *грати* [г'рáтu], а літера **ґ** – звук [ґ]: *ґрунт* [ґрунт], *ґанок* [ґáнок], *ґрати* [ґ'рáтu].

Букви **я**, **ю**, **є** можуть позначати два звуки: **я** – [йа]: *яр* [йáр], *мрія* [мр'і́йá]; **ю** – [йу]: *юнак* [йуна́к], *співаю* [с'п'іва́йу]; **є** – [йє]: *єдиний* [йеді́ний], *моє* [мо́йє], *ательє* [ат'єл'йє].

Букви **я**, **ю**, **є** можуть позначати голосні звуки [а], [у], [є], коли стоять після м'яких приголосних. Наприклад: *стеля* [ст'єл'а], *людина* [л'уді́на], *осінне* [ос'і́н':є].

Подвоєні та подовжені букви означають один звук, біля якого ставимо двокрапку: *навчання* [навчáн':а], *Запоріжжя* [запóр'іж':а] (власні назви у транскрипції пишемо з малої букви).

Вправа 15. Уважно прочитайте слова, позначте в них наголос (наголошений склад) і промовте кожне слово. Чи не припустилися ви помилок? Де можна перевірити наголос слова? Чи значення усіх слів вам відомі?

Здібний, здібність, творити, місцевість, господарський, критичний, сніданок, весняний, зимовий, вразити, мука і мука, підбігти, снідати, ведмежатко, ласкаво, сантиметр, кілометр, незлічений, незліченний, неоцінений, неоціненний.

§ 3. УПОДІБНЕННЯ І СПРОЩЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ. НАПИСАННЯ СЛІВ З М'ЯКИМ ЗНАКОМ (ЗНАКОМ ПОМ'ЯКШЕННЯ) ТА АПОСТРОФОМ. НАПИСАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вправа 16. Прочитайте слова вголос. Чи всі букви відповідають тому ж самому звукові при вимові? Якщо ні, то чому? Запишіть ці слова транскрипцією.

Вогко, нігті, кігті, дьогтю, легко, з сином, зшити, вокзал, рюкзак, якби.

Дзвінкі приголосні звуки в українській мові завжди вимовляються дзвінко. Виняток із правила становить дзвінкий [г], який у вимові перед глухим приголосним може уподібнюватися до парного глухого.

Уподібнення також зазнають глухі приголосні, зокрема **к**, який вимовляється як [г].

Вправа 17. Розгляньте таблицю. Пригадайте, коли глухі приголосні звуки уподібнюються до дзвінких, пригадайте уподібнення приголосних за м'якістю. Випишіть приклади у свій зошит.

Особливості вимови деяких груп приголосних

Буквосполучення	Слово	Транскрипція
1. У дієсловах буквосполучення вимовляємо так:		
-шся – [с':а]	<i>котишся</i>	[кóтиес':а]
-ться – [ц':а]	<i>робиться</i>	[рóбиец':а]
-жся – [з':а]	<i>зважає</i>	[звáз'с'а]
-чся – [ц':а]	<i>вибачся</i>	[в'ібац':а]
2. В іменниках буквосполучення вимовляємо так:		
-шці – [с'ц'і]	<i>кашці</i>	[кáс'ц'і]
-жці – [з'ц'і]	<i>стежці</i>	[стéз'ц'і]
-чці – [ц':і]	<i>бочці</i>	[бóц':і]
-тц'і – [ц':і]	<i>квітці</i>	[кв'іц':і]
-сч-, -с'ч- – [шч]	<i>Парасчин</i> <i>Пріс'чин</i>	[парáшчин] [прішчин]

Вправа 18. Спишіть мнемонічні фрази до теми «Спрощення приголосних НЕ відбувається» і завчіть їх.

1. Шістнадцятирічний кістлявий, хвастливий, пестливий хлопець зап'ястним браслетом шістсот разів протягом шістдесяти днів носив хворостняк.

2. Скнара Скрудж Макдак на випускному. Йому тоскно, він скніє (сумує, нудьгує) і починає вискнутити (вищати – видавати уривчасті, різкі, пронизливі звуки).

3. Артистці, піаністці, аспірантці, оптимістці невістці не залишили й кістки.

Запам'ятайте, що у прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **ст** (румунською мовою вони звучать майже так само), спрощення не відбувається: *аванпост* – *аванпостний*, *баласт* – *баластний*, *форпост* – *форпостний*, *контраст* – *контрастний*.

Також спрощення приголосних не відбувається у прикметниках, утворених від іменників на твердий **т** (більшість із них – слова іншомовного походження): *гігант* – *гігантський*, *парламент* – *парламентський*, *студент* – *студентський*.

Вправа 19. Повторіть правила вживання знака м'якшення (м'якого знака) за допомогою таблиці.

Ь пишемо	Ь не пишемо
1. Після м'яких д, т, з, с, ц, л, н : <i>мідь, гість, зав'язь, вісь, олівець, сіль, олень.</i>	1. Після б, п, в, м, ф : <i>голуб, насип, любов, вісім, верф.</i>
2. У дієсловах на -ться : <i>вибачається, умивається.</i>	2. Після букв ж, ч, ш, щ : <i>ріж, річ, вишня, хвоц.</i>
3. Після букви л , що позначає м'який приголосний, який стоїть перед іншим м'яким приголосним: <i>пальці, сільський.</i>	3. Після р у кінці слова та складу: <i>базар, кобзар, писар, гіркий.</i>
4. У суфіксах -ськ-, -зьк-, -цьк-, -ньк-, -оньк-, -еньк- тощо: <i>чернівецький, донецький, маленький.</i>	4. У буквосполученнях -нш-, -нж-, -нч-, -нщ- : <i>тонший, менший, камінчик, Луганицина.</i>
5. У буквосполученнях -льц-, -льч- (які походять від -льк-): <i>ляльчин – ляльці</i> (лялька); -ньч-, -ньц- (які походять з -ньк-): <i>неньчин – неньці</i> (ненька); -сьч-, -сьц- (які походять від -ськ-): <i>Прісвчин – Прісвці</i> (Прісвка).	5. У буквосполученнях -лч-, -лщ- (які походять від -лк-): <i>Наталчин – Наталці</i> (Наталка); -нч-, -нщ- (які походять з -нк-): <i>хустинці, бо хустинка; -сч-, -сц- (які походять з -ск-): <i>масці, бо маска.</i></i>

Запам'ятайте винятки з теми «Написання м'якого знака» за допомогою мнемонічних фраз:

- У *Маньчжурії*, біля *женьшеню*, одного *тьмяного* дня *різьбяр* почав *бриньчати*, бо мав *няньчити* дитя.
- *Різкий, дерзкий, баский* кінь потрапив у *плоске*, *ковзке* і *в'язке* болото.

Вправа 20. Попрацюйте в групах.

Завдання для групи I: випишіть слова у дві колонки: у першій – зі знаком м'якшення, у другій – без нього. Поясніть написання.

Сміливість, батько, сильний, біленький, читальня, ковзкий, військо, Настя, в'язкий, вузький, Галька, піч, двір, хлопець, син, рученька, молодець, Наталчин, свято, сіллю, забудько, дивитись, менший, білісінський, по-українськи, цвях, волосся, селянство, звір, по-румунськи, смієшся, знання, дивитись, кільце, пальчик, рученька, сонько.

Завдання для групи II: випишіть, слова, у яких на місці риски треба написати м'який знак. Інші слова виразно прочитайте.

Кул\ка, біл\ка, гріл\ка, тіт\ка, піч\ка, скіл\ки, пил\ність, чит\кість, скел\це, відер\це, Сіл\ва, дійс\ний, щіл\ний, гамір\ний, кул\ковий.

Вправа 21. I. Прочитайте уважно правила написання слів з апострофом, уміщені після вправи. **II.** Згрупуйте слова за цими правилами.

Бар'єр, без'ядерний, п'єса, бур'ян, в'їзд, в'юн, ін'єкція, Лук'янівка, миш'як, Монтеск'є, м'який, дит'ясла, пів'яблука, пір'їна, по подвір'ю, солов'їний, Стеф'юк, суб'єкт, Х'юстон.

Апостроф ставимо перед **я, ю, є, ї**

1. Після літер, що позначають губні тверді приголосні звуки **б, п, в, м, ф**, якщо перед ними немає іншого приголосного (крім **р**), який належав би до кореня: *солов'їний, сім'я, м'ята, п'ятниця, зв'язати, п'ю, б'ється, в'яз, м'язи, ім'я, Вячеслав, Стеф'юк; верб'я, верф'ю, торф'яний, черв'як*. Але: *свято, морквяний, мавпячий, цвях*. Якщо приголосний, що стоїть перед губним, належить до префікса, то апостроф теж ставимо: *зв'язок, підв'ялити, обм'яклий, розв'ючувати*.

2. Після твердого **р** у кінці складу: *подвір'я, сузір'я, на узгір'ї, з матір'ю, кур'єр, пір'їна*. Якщо **ря, рю, ре** позначають сполучення м'якого [р'] із голосними **а, у, е** ([р'а], [р'у], [р'е]), то апостроф не пишемо: *рясний, Рябко, буря, рюмсати, Репін*.

3. Після будь-якого твердого приголосного, яким закінчується префікс або перша частина складних слів: *без'язикий, від'єднати, з'ясувати, над'їдений, над'ярусний, роз'ятрити, роз'юшений; дит'ясла, двох'ярусний, чотирьох'ярусний, пан'європейський, пів'юрти, пів'ящика*, але з власними назвами через дефіс: *пів-Європи, пів-Ялти, пів-Юрмали*.

4. Після **к** у словах *Лук'ян* і похідних від нього: *Лук'яненко, Лук'янчук, Лук'янчик, Лук'янівка*.

Вправа 22. Спишіть, вставляючи, де потрібно, апостроф. Пригадайте, коли в українській мові апостроф не ставимо.

1. Без краю рідного душа щемить, троянди в..януть, мовкнуть слов..ї (*В. Лучук*). 2. На щоках з..явився рум..янець, наливалось силою і здоров..ям тіло (*І. Цюпа*). 3. Не кидайтесь хлібом – він св..ятий (*Народна творчість*). 4. Ніколи я не знав, як тяжко жить без слов..я, що в пісні аж тремтить тількицем своїм маленьким і гарячим (*М. Рильський*).

Вправа 23. Правильно запишіть слова, розкрийте дужки. Як називаємо букви **я, ю, є, ї**? Після яких приголосних – твердих чи м'яких пишемо апостроф у словах перед **я, ю, є, ї**? Який приклад виявився зайвим? Чому?

Здоро(вя), відс(вя)ткувати, (зя)витися, за(вя)зати, с(вя)то ка(ре)ра, ві(ді)жджати, (пя)тий, бу(ря)н, дові(ря), дрі(бя)зковий, подві(ря).

Запозичені слова – це іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. Запозичення з’являються в результаті територіальних контактів, обміну культурною та науковою інформацією. Запозичені слова не сприймаються мовцями як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення. Запозичені слова подаються у загальних словниках разом з рідномовною лексикою.

Вправа 24. Запишіть слова іншомовного походження, запозичені українською мовою, і вимовте їх так, як вони звучать у мові українській.

1. Фабрика, фах, федерація, фейлетон, Франція, офіційний, Філіппіни, філологія, філія, пафос.
2. Журі, Жанна, джаз, джемпер, жабó, Жюльєн.
3. Йод, йота (*ні на йоту = аніскільки*), Нью-Йорк.
4. Геніальний, діалектика, тріумф, фіолетовий.
5. Гавайї, майя (*назва народності*), фойє.
6. Директор, математика, силует, позиція, система, цифра, режим, джинси, шифр.
7. Пленум, міграція, гегемонія, герцог, Греція, Галілей, генетика, гімнастика, ембарго, гербарій, агресор.
8. Футбол, халва, вулкан, блуза, Лондон, асфальт, алюміній, пляж, кльош, Любляна.

Вправа 25. I. Запишіть і запам’ятайте основні правила подвоєння літер на позначення приголосних.

Подвоєння відбувається	
у власних назвах і словах, похідних від них	<i>Андорра, андоррський</i>
за збігу однакових приголосних на межі префікса й кореня, якщо в мові вживається паралельне непрефіксальне слово	<i>імміграція (міграція), сюрреалізм (реалізм) (але анотація, конотація)</i>

Запам’ятайте: у загальних іншомовних назвах подвоєння не відбувається, окрім слів-винятків. Вивчіть їх напам’ять: **аннали, білл, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, дурра, мадонна, манна, мірра, мотто, мулла, нетто, панна, пенні, панно, тонна.**

II. Поясніть значення кожного з цих слів.

§ 4. ОСНОВА І ЗАКІНЧЕННЯ ЗМІННИХ СЛІВ. КОРІНЬ, СУФІКС, ПРЕФІКС, ЗАКІНЧЕННЯ – ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

Вправа 26. Пригадайте, що називається основою і закінченням. Прочитайте фрагмент поетичного тексту Валентина Бичка. Випишіть з нього десять змінних слів, позначте в них основу і закінчення.

СЛОВО

Люблю я слово строге і вагоме,
пряме, як промінь, чисте, наче дощ,
в нім клятва друзів, і робочий гомін,
і рідний шепіт, і гриміння площ.
Лиш слово просте, в щирості безкрає,
не куплене й не продане ніде,
в своїй красі ніколи не змінє,
у саму душу людям западе.

Основа слова може збігатися з його коренем, наприклад: *люд-* (люд-и), *рук-* (рук-а), *сторон-* (сторон-а). Основи, які збігаються з коренем слова, називають **кореневими основами**.

Кореневі основи протиставляють похідним основам: це такі основи, які крім кореня мають у своєму складі ще й інші частини слова, наприклад: *лісов-* (ліс-ов-ий), *вівчарств-* (вівч-ар-ств-о), *перехідн-* (пере-хід-н-ий).

Вправа 27. I. Прочитайте речення, проаналізуйте будову виділених слів, позначте в них кожен значущу частину відповідними знаками. **II.** Створіть власні три речення з виділеними словами. Прослідкуйте, чи змінилася будова слів.

В іншому кутку **спортивного** залу, **перевертаючись** на матах, почали гратися **діти** (*З газети*).

Незмінні слова не поділяються на основу і закінчення.

Вправа 28. Поясніть (усно) значення виділених слів, згрупуйте споріднені слова за значенням коренів і випишіть їх окремо. Поясніть, чому ви згрупували слова саме так.

Гарна **річ**, глибоке **річище**, зібратися на роковини, зречтися престолу, цілий рік, нарікати на погоду, невелика **річка**, **речовий** доказ, **ріка** життя, **річний** звіт, спакувати **речі**.

Вправа 29. Перепишіть текст, знайдіть незмінні слова. Підкресліть у реченнях головні й другорядні члени речення.

Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням. Тихий вітер ледве ворухився. Над полем мигтіло марево (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 30. Перепишіть слова, вставляючи пропущені букви. Позначте значущі частини слова.

Бл..сучий, вин..сеній, заб..рати, зас..лати, зас..пати, з..зуля, кр..вавий, підсні..ник, м..настир, освя..ення, оскар..ення, буд..вати.

Вправа 31. Пригадайте правила правопису префіксів **без-, пре-, при-, прі-**. Перепишіть слова і вставте пропущені букви. Із чотирма словами з різними префіксами складіть речення.

Бе..голосий, бе..кровний, бе..палий, бе..сильний, бе..турботний, бе..формний, бе..язиковий, пр..багатий, пр..бережний, пр..бігти, пр..значити, пр..вітатися, пр..сноводний, пр..снуватий, пр..чудовий, пр..візний.

Вправа 32. Розгляньте малюнок. На його основі розкажіть правила написання префіксів **з-, с-**. Пригадайте, за яких умов префікс **з-** змінюється на **зі-**. Усно поясніть, чим зумовлений вибір префікса **з-, зі-, с-** при творенні кожного з наведених дієслів.

Звести, знайти, zorganizувати, зуміти; зібрати, зігнати, зірвати, зіскочити; сказати, спитати, стерти, сформувати, схилити, сковзнути, спертися, сфотографувати.

Вправа 33. Спишіть поєднані у групи слова, виділіть їх суфікси. Спробуйте пояснити, яку значеннєву роль виконують суфікси.

1. Братик, хлопчик, гірник, працівник. 2. Печиво, морозиво, паливо, сяйво. 3. Коваль, скрипаль, переможець, мистецтвознавець. 4. Коріння, гарбузиння, насіння, горіння. 5. Хлопчисько, вовчисько, дівчисько, вітрисько. 6. Історичний, героїчний, археологічний, поетичний. 7. Природний, дружний, західний, доступний. 8. Житній, крайній, осінній. 9. Мамин, Галин. 10. Березовий, овочевий.

§ 5. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ СЛІВ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Складні слова можуть утворюватися за допомогою сполучних звуків і без них.

Коли перша частина складного слова – прикметник, то сполучним звуком виступає **о**. Якщо першою частиною такого слова є прикметник м'якої групи, то перед **о** пишемо **м'який знак**.

Вправа 34. Запишіть складні слова, вставивши відповідний сполучний звук. Чи важко було визначити правильну букву? Якими правилами ви користувалися при визначенні сполучного голосного?

Важк..атлет, середн..віччя, чорн..гуз, зим..стійкий, ясн..зорий, дзвінк..звучний, довг..тривалий, перш..прохідець, різн..манітний.

Коли перша частина складного слова – іменник або займенник, то сполучним звуком після твердих приголосних, зокрема шиплячих, слугує **о**, а також **е**. Наприклад: *водопровідний, кущеподібний*.

Вправа 35. Запишіть складні слова, вставивши відповідні сполучні звуки після іменникової частини.

Дощ..мір, кост..прав, атом..хід, бур..лом, земл..трус, прац..здатний, музик..знавець, криг..лам, сміх..винний, вогн..гасник, яйц..подібний.

Якщо перша частина складного слова закінчується буквою **я** або **й**, то ці букви переходять у **є**: *край – краєзнавство, життя – життєпис, бій – боездатний, сміття – сміттєзбірник, життя – життєздатний*.

Вправа 36. Запишіть слова і поясніть, яким способом вони утворені.

Всюдихід, радіомайстер, одноденний, чотирикутник, словозмінна, десятирічний, п'ятикутний, трикілометровий, двозначний, столітній, сонцезбриний, довгоносик, вітровий.

Запам'ятайте деякі правила написання складних іменників **разом** у такий спосіб: пригадуйте слова, добре вам відомі, які починаються на **авіа-** (*авіарейс*), **аудіо-** (*аудіокаста*), **агро-** (*агропромисловість*), **біо-** (*біологія*), **відео-** (*відеоролик*), **екстра-** (*екстрасенс*), **кіно-** (*кінофільм*), **макро-** (*макросвіт*), **мікро-** (*мікрохвильова піч*), **моно-** (*монолог*), **радіо-** (*радіопередача*), **стерео-** (*стереоапаратура*), **супер-** (*супермен*), **фото-** (*фотоапарат*).

Через дефіс пишемо **віце-, екс-, лейб-, альфа-, міді-, міні-, максі-, обер-, бета-, унтер-, контр-**: *контр-адмірал, міні-автомобіль, віце-адмірал, екс-спікер, бета-спектрометр, міді-мода.*

Вправа 37. I. Спишіть слова. Як ми називаємо такі слова?

Профспілка, соцстрах, мотокрос, велоспорт, електростанція, фотограф.

II. Утворіть і правильно запишіть складноскорочені слова з такими першими частинами: **зоо-, турбо-, псевдо-, авіа-, гідро-, памо-, газо-, євро-, теле-, кіно-**.

Вправа 38. Пригадайте правило написання: 1) повторення того самого слова; 2) поєднання синонімічних слів; 3) слів з тим самим коренем, але з іншими закінченням, префіксом, суфіксом; 4) поєднання слів, що означають приблизність; 5) складні вигуки та звуконаслідування. Запишіть правильно групи слів. Яким знаком між словами ви скористалися?

1. Ходив ходив, читав читав, ішов ішов, білий білий, добрий добрий, ніс ніс. 2. Зроду віку, тишком нишком, там сям, гидко бридко, вогко мокро. 3. З давніх давен, гарно прегарно, мало помалу, повік віку, з діда прадіда, три чотири. 4. День другий, година дві, не сьогодні завтра, три чотири. 5. Гай гай! Ого го, ну ну! Та-а-так, ні-і-і!

Вправа 39. I. Прочитайте текст. Випишіть з нього складні слова, з'ясуйте правило їх написання. **II.** Складіть власну розповідь про те, чи користуєтеся ви велосипедом як засобом для пересування. Використайте в тексті складні слова, які б писалися разом і через дефіс.

НА ВЕЛОСИПЕДІ У МАЙБУТНЄ

Світ значно змінився завдяки застосуванню автомобіля як засобу переміщення людини. Більшість людей не усвідомлюють, наскільки мобільність залежить від застосування фізичних зусиль, коли ми ходимо пішки або їздимо на велосипеді. Тридцять років тому виробники автомобілів передбачали, що їхні дітища замінять велосипеди і стануть найважливішим у світі засобом особистого пересування. Але цей прогноз не справдився. Нині у світі вдвічі більше велосипедів, ніж автомобілів, і з кожним роком «двоколісників» виробляється майже втричі більше. Лише в Азії за допомогою велосипедів пересувається більше людей, ніж на світі існує автомобілів (За матеріалами «Зеленого пакета»).

§ 6. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. ГОЛОВНЕ І ЗАЛЕЖНЕ СЛОВО У СЛОВОСПОЛУЧЕННІ

Слово є носієм лексичного і граматичного значення, але повністю його природа розкривається лише у словосполученні і реченні, у сполученні з іншими словами.

Словосполучення (*îmbinarea de cuvinte*) – це смислове і граматичне поєднання двох або більше повнозначних слів, з яких одне є головним – від нього ставимо запитання, а до іншого – ставимо запитання як до залежного від головного:

який?
що?
до чого?
що?

↓
↓
↓
↓

літній день, посадити калину, близько до мрії, жнуть пшеницю

↓
↓
↓
↓

як?
як?
від кого?

↓
↓
↓

їй овес, скласти вдвоє, читати швидко, недалеко від бабусі,

кому?

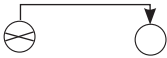
↓

допомогти мамі.

Словосполучення бувають **непоширені** й **поширені**. *Непоширені* – це словосполучення, що складаються з двох слів, наприклад: *теплий дощ, учити арифметику*. *Поширені* словосполучення складаються з трьох і більше слів, наприклад: *працюють екскаватор і вантажівка, громадянська лірика Міхая Емінеску, історична пам'ятка міста*.

Схеми словосполучень

а) непоширеного

слухати вчителя

б) поширеного

мріють шестикласники і тренери

Вправа 40. Перепишіть словосполучення та визначте головне і залежне слово, запишіть запитання від залежного слова до головного.

Зразок: купити планшет: *що?*

Висока липа, завершити роботу, доглядати за братиком, доступний для учнів, учорашній день, працюю стомлений, мені приємно, схвальний відгук, весело дітям, радісно зустріти, письмове й усне завдання, виконати доручення вчасно, значний успіх, письмове домашнє завдання.

Змістовий зв'язок головного і залежного слова встановлюється за допомогою запитання, яке ставимо від головного слова до залежного (*висаджувати що? квіти; ранок який? осінній;*

сісти як? зручно), а граматичний зв'язок між ними виражається ще й за допомогою закінчення (*захоплюватися музикою*) або прийменника і закінчення (*виступати на сцені*).

Не є словосполученнями:

а) підмет і присудок, бо вони утворюють речення (*сяють зорі, біжать спортсмени, батьки відпочивають*);

б) поєднання іменників або займенників із прийменниками (*на столі, з ним, до вечора, для вас*);

в) незалежні одне від одного слова, пов'язані сполучниками (*книжка і зошит, брат і сестра, дуб і сосна*).

Головним словом у словосполученні може бути іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник, наприклад: **голос** диктора, добра **слава**, **доступний** усім, **другий** у списку, **користуюся** підручником, **далеко** від стадіону, мені **со-ромно**.

Вправа 41. З поданими словами утворіть словосполучення. Поставте запитання від головного до залежного слова.

Сестричка, до дідуся, завітати, вмотитися, старший, зручно, двір, спати, спересердя, солодко, сказати, ваш, варто пам'ятати.

Вправа 42. Напишіть по одному словосполученню з іменником, прикметником, дієсловом і прислівником у значенні головного слова. Стрілкою вкажіть на залежне слово.

Вправа 43. Складіть і запишіть словосполучення, які відповідають таким схемам:

Вправа 44. Візьміть усно і письмово участь у грі «Наздожени Ауріку».

Дівчинка за 1 хвилину написала 7 словосполучень. Хто її випередить?

М. Кириленко. Мелодія гір

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Установіть відповідність між словами. Утворені словосполучення запишіть:

А мріяти	1 головою
Б добре	2 мрія
В давня	3 про щастя
Г сосна	4 карпатська
Д думати	5 вчитися

2. Сполучення слів не є словосполученням у рядку

- А довгий день
- Б гарно співає
- В дружно живуть
- Г ваші друзі
- Д день і ніч

3. Поширене словосполучення у рядку

- А смачна вода
- Б водний транспорт
- В наше сільське господарство
- Г сьомий поверх
- Д щаслива доля

§ 7. РЕЧЕННЯ, ЙОГО ГРАМАТИЧНА ОСНОВА

Вправа 45. Перепишіть речення, підкресліть головні члени речення, випишіть словосполучення, погруппувавши їх за головним словом.

1. А красень місяць угорі пливе по ночі до світання (*В. Калашник*). 2. У червоному сонці осінньому червоні летять журавлі (*Г. Грай*).

Т. Шевченко. Місячна ніч на Кос-Аралі

Речення (proposiția) – це основна синтаксична одиниця, що відрізняється від словосполучення тим, що:

- речення виражає закінчену думку;
- речення – це синтаксична одиниця, що має, як правило, підмет і присудок;
- реченню властиве значення часу;
- речення – це інтонаційно оформлене єдине ціле;
- речення – це засіб спілкування між людьми (комунікативна одиниця).

Речення – це основна комунікативна одиниця, яка виражає граматично й інтонаційно оформлену завершену думку. Наприклад: *Я до безтяти люблю Україну, вишивку гарну, червону калину* (Я. Ковальова). *Мій народ головою піднісся вище тисячі стратосфер* (П. Тичина).

За складом граматичної основи, тобто за наявністю підмета і присудка, речення поділяємо на двоскладні й односкладні.

Двоскладними (proposiții bimembre) називають такі речення, в яких є і підмет, і присудок. Наприклад: Настала осінь. Листя опадає. Схематично ці речення можна зобразити так:

Настала осінь. $\ominus$ $\ominus$. *Листя опадає.* $\ominus$ $\ominus$.

Односкладними (proposiții monomembre) називають речення, в яких є лише один головний член, подібний до підмета чи до присудка, наприклад: *Сонце. Спєка. Літо в розпалі. Вечоріє... Мені не спиться.*

Перші три речення за їх граматичною основою можна оформити схемою $\ominus$, а два останні – $\ominus$.

Вправа 46. Спишіть речення і визначте, які з них двоскладні, а які односкладні. Намалюйте схему граматичної основи кожного речення.

1. Двір. Господарські будівлі. Людей нема (*З журналу*). 2. Нові човни стояли над самим ставом, готові до спуску. 3. Тут не можна ловити рибу. Високий берег. 4. Тихо, і ясно, і пусто в саду... (*Олександр Олесь*). 5. Театр. Напівосвітлена сцена. «Сон літньої ночі» (*Анонс*). 6. Шила в мішку не сховаєш (*Народна творчість*).

Вправа 47. Випишіть з підручника української літератури три двоскладні і три односкладні речення. Поясніть склад граматичної основи кожного речення.

Вправа 48. Складіть по два речення за схемою $\ominus$ і за схемою $\ominus$.

Вправа 49. Зацікавтеся, виконайте і станьте переможцем: хто за 2 хвилини створить більше речень за зразком?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Односкладним є речення

- А Запарувала рілля на батьковому полі.
- Б Сіється-родиться жито й пшениця на рідній землі.
- В Мені кортить спробувати пострибати на скейті.
- Г Вклонімося жінці, її материнській величності.

2. Двоскладним є речення

- А Обов'язково навчуся я чемно вклонятися матері.
- Б Почуваюся впевнено на уроках української мови.
- В Мені часто вчувається голос моєї прабабусі.
- Г Сьогодні розвиднілося дуже рано.

3. Не речення, а словосполучення подано в рядку

- А Степ і сонце. Степ і тиша. Цілина.
- Б Козацькому роду нема переводу.
- В Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Г Вірю, прагну, будую, ллю недаремно піт.

§ 8. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Вправа 50. Перепишіть текст. Поясніть, який зміст передано кожним реченням. Зачитайте розповідні речення.

Віорел з дитинства любив грати у футбол. І що змусило його сьогодні відмовитися взяти участь у шкільному турнірі?

Адже він любив мати сильних суперників! Справжня, майже професійна гра його захоплювала, сповнювала віри в себе, у свою команду. Невже причина у вчорашній суперечці з Василем? Вони сперечалися про... О, так, про те, чи може дівчина бути в команді! Зосталися кожен при своїй думці. Чи дійдуть згоди до початку турніру?

За метою висловлювання речення поділяються на **розповідні** (propozīții enunțiative), **питальні** (propozīții interrogative) і **спонукальні** (propozīții imperative).

Речення, що містять різні повідомлення, якими обмінюються співрозмовники, називаємо **розповідними**. Наприклад: *Надвечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом стали вищими* (Гр. Тютюнник).

Речення, що містять запитання, на які мовець сподівається отримати відповідь, називаємо **питальними**. Наприклад: *Де ж ви, мої голуб'ята, мої соколи ясні?* (Марко Вовчок). *Ти плачеш, скрипалю?* (М. Бучко). *То де ж іще буває більше дива?* (В. Китайгородська).

Вправа 51. Складіть по одному питальному реченню з питальними словами **який? чий? де? коли? хіба? чи?** і запишіть їх.

Речення, що містять у собі прохання, побажання, пораду, заклик, вимогу чи наказ співрозмовникові виконати якусь дію, називаються **спонукальними**. Наприклад: *Не кричи й не тужи* (І. Нечуй-Левицький): . *Обніміться ж, брати мої, Молю вас, благаю!* (Т. Шевченко): ! *Аби тобі стало до осені духу!* (В. Китайгородська) !

Основними ознаками спонукальних речень є інтонація та використання дієслів наказового способу в ролі присудка. Наприклад: *Скажи мені правду, мій вірний козаче* (Народна творчість). *Кажу, як маєш казати...* (М. Стельмах).

Вправа 52. З дієсловами **бігти, доглянути, купити, повернутися, показати, увімкнути** утворіть по одному спонукальному реченню. Дієслова підкресліть.

Вправа 53. Перепишіть текст, знайдіть у ньому розповідні, питальні і спонукальні речення. Усно поясніть, чому речення належать саме до цього типу. Зачитайте діалог із однокласником чи однокласницею.

- Чи зумів би ти, Іларію, пригадати ноти?
- Не впевнений.
- Але ж ти мушиш зіграти «До Елізи» Бетховена?
- Краще б ти зіграв! Ти ж ще ходиш у музичну школу!
- Хто ж тоді виконає «Алегро»?
- А ми вдвох! У чотири руки!
- Е ні, це вже буде занадто! (З журналу).

Розповідні, питальні та спонукальні речення крім своєї основної функції і типової для кожного з них інтонації можуть мати особливе емоційне забарвлення й вимовлятися з піднесеною інтонацією. Такі речення називаються **окличними** (propositiі exclamative). Наприклад: *Михайлику, сюди лизь!* (М. Стельмах). *Нещаслива моя голівонька!* (Народна творчість). !. *Що ви робите?!* (М. Стельмах): ?!. *Як давно вже йому так блищали очі!..* (Ірина Вільде): !..

Вправа 54. Прочитайте і проаналізуйте кожне речення за метою висловлювання. З'ясуйте, яке ще значення крім окличного воно має. Поясніть особливості тональності кожного речення.

1. Одійдіте, недруги лукаві! Друзі, зачекайте на путі! (*В. Симоненко*). 2. А це що?! Що?! (*М. Стельмах*). 3. Степ у літі – наче море, розіслався навкруги, хто його обійде зором, хто угледить береги?! (*Олександр Олесь*). 4. Ти дивись, які гості до нас сьогодні завітали! (*О. Копиленко*). 5. Мати Божа, я Тобі своїх діток уручаю!.. (*Марко Вовчок*). 6. Яке повітря, які гарні умови для відпочинку! (*З газети*).

Вправа 55. Поведіть діалог двох учнів, що мають різний погляд на роботу над текстом: за книгою і за комп'ютером. Чия думка переконлива?

Вправа 56. Знайдіть в інтернеті твір письменника або письменниці, який ви вивчаєте з української літератури. З двох сторінок виберіть усі питальні речення і сформулюйте висновок: хто і про що запитує у цьому уривку тексту.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Знак питання варто написати в кінці речення

- А Чи тобі подобається збирати восени яблука
- Б Чи треба ще раз пояснити
- В Чи ж ти про це не знав
- Г Чи літо, чи зима – бабуся завжди в хустині
- Д А-а-а, чи пан, чи пропав

2. Установіть відповідність типу речення за метою висловлювання. Запишіть речення, поставивши в кінці кожного потрібний знак.

А	Добре тобі: маєш аж двох дідусів	1	окличне
Б	Чом, чом, чим, земле моя, так любя ти мені	2	спонукальне
В	Говори та не заговорюйся	3	питальне
Г	Яка краса, яка широчінь відкрилась	4	розповідне

3. Словосполучення складається

- А з головного і залежного слова
- Б із граматичної основи
- В з незалежних одне від одного слів

4. В односкладних реченнях граматична основа складається з

- А одного головного члена
- Б підмета
- В присудка

§ 9. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Граматичною основою двоскладних речень є підмет і присудок. Наприклад: Настала осінь золота (З повідомлення синоптика). Усе коротшають солодкі сні (В. Калашник).

Підмет (subiectul) – це головний член речення, що означає предмет, про який ідеться в реченні, і відповідає на запитання хто? що? (виконує дію). Наприклад: Полов'ють жита вдалині (Т. Севернюк). Над степами сяє сонце весняне (Олександр Олесь).

Вправа 57. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості містить вона про значення та будову підмета і частини мови, якими він виражається.

Підмет та його вираження

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Однослівний	Іменник	<u>Пшениці</u> над ними стоголося (А. Малишко). А де ж дівся <u>соловейко</u> ? (Т. Шевченко).
	Займенник	<u>Ви</u> ще дитина, панночко (Ірина Вільде). <u>Усе</u> повторилось і сьогодні (З журналу).
	Іменники, що походять з інших частин мови	<u>Молоді</u> стоять і очей не зведуть (Марко Вовчок). <u>Двоє</u> третього не ждуть (Народна творчість).
	Неозначена форма дієслова	<u>Слухати</u> таку музику – велике задоволення (З газети).

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Багатослівний	Складна власна назва	<u>Біла Церква</u> <u>будується</u> , <u>молодіє</u> (З газети). <u>Дмитро Колодяжний</u> <u>покликав</u> інших учнів (О. Донченко).
	Числівник + іменник	Бажання <u>взяти участь</u> у конкурсі виявили <u>кілька учнів</u> (З газети). <u>Двоє дівчат</u> з нашого класу вишивають бісером (З журналу).
	Іменник + з + іменник Весь (вся, все) + іменник	<u>Тато з сином</u> доглядають пасіку (З газети). <u>Усе село</u> гуляло на весіллі (М. Матіос).

Присудок (predicatul) – це головний член речення, який означає дію чи стан підмета або що говориться про підмет і відповідає на запитання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? чи що він таке?* Наприклад: *Серце безпричинно співало* (Олесь Гончар). *Чорна хмара сонце вкрила* (Д. Загул). *По весіллі Гнат став спокійніший* (М. Коцюбинський).

Вправа 58. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості містить вона про значення, будову присудка і частини мови, якими він виражається.

Присудок та його вираження

Яким може бути		Для вираження використовуються	Приклади
Простий	Дієслівний	Дієслово в теперішньому, минулому чи майбутньому часі дійсного, наказового та умовного способів	Діти <u>ростуть</u> у сні (<i>Медична енциклопедія</i>). Веселий гомін <u>умовк</u> (І. Франко). Я на гору круту крем'яную <u>буду</u> камінь важкий <u>підіймать</u> ... (<i>Леся Українка</i>). Ти, Михайлику, <u>не журись</u> (М. Стельмах). Ти <u>сказав би</u> – випадковість... (О. Кобилянська).
	Складений	Дієслівний Дієслівний Іменний	Далі й люди <u>почали розходитись</u> (<i>Марко Вовчок</i>). <u>Не хочу я сватать</u> Варки (І. Нечуй-Левицький). Тривога <u>почала опановувати</u> захисників (І. Франко). Щойно команда <u>почала стартувати</u> (З газети). Брат – інженер, а я буду <u>лікарем</u> (З газети). Повітря <u>було прозоре</u> (<i>Синоптик</i>). А наш спортсмен <u>був другий</u> (З газети). Хтось <u>був</u> занадто <u>впертим</u> (З газети). Чому ж футбол <u>став</u> тобі <u>не до вподоби</u> ? (З газети).

Підмет є незалежним членом речення, а присудок виявляє певну залежність від підмета.

Вправа 59. За зразком речень з таблиць до двох попередніх вправ самостійно складіть і запишіть п'ять-шість речень, підкресліть у них головні члени, усно поясніть, чим вони виражені.

Вправа 60. Спійшіть речення, знайдіть підмет і присудок, відповідно підкресліть їх. Усно поясніть, які вони за будовою і чим виражені.

1. Тепло і щиро прийняли нас учні (*О. Приходько*). 2. Я не йму тобі віри (*В. Симоненко*). 3. І мати почала гладити його голівоньку (*Панас Мирний*). 4. Сміле слово – то наші гармати, світлі вчинки – то наші мечі (*П. Грабовський*). 5. Озеро схоже на велетенську чашу (*Є. Гуцало*). 6. Двоє третього не ждуть (*Народна творчість*). 7. Народну мудрість знати мусить кожен (*З журналу*). 8. І що ж я можу вам у тім порадити? (*І. Франко*). 9. Вся сім'я в Джериній хаті наче ожила (*І. Нечуй-Левицький*). 10. Розстаємось надовго ми з тобою! (*Леся Українка*).

Вправа 61. Створіть кожен (участь беруть усі учні) по одному реченню за 20 секунд, назвіть підмет і присудок і поставте запитання до них.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Підмета немає в реченні

- А Я люблю своє село.
- Б Любиш вулицю свого дитинства?
- В Наші приїхали зі змагань!
- Г Де двоє, третій не завжди заважає.

2. Присудка немає в реченні (реченнях)

- А Я розуміюся на комп'ютерних програмах.
- Б Давно вчуся столярувати.
- В Село. Синя-пресиня річка. Моє дитинство.
- Г Чом би і мені не спробувати?

3. Підмет виражений займенником у реченні

- А Світанок другого жовтня настав пізніше.
- Б Перший мав розіграти м'яч.
- В Кожен хоче стати знаменитим.

4. Підмет виражений неозначеною формою дієслова в реченні

- А Він мріяв жити в рідному місті.
- Б Жити – Вітчизні служити.
- В Він не міг жити з цією неправдою.

§ 10. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Крім підмета і присудка в реченні можуть бути і другорядні члени. До них належать **додаток** (complementul), **означення** (atributul) та **обставина** (complementul circumstanțial). Наприклад: *Публіка влаштувала овацію* (Ю. Яновський). *Тихий вітер ледве ворушився* (І. Нечуй-Левицький). *Я так люблю зимові вечори в людському домі* (І. Жиленко).

Додаток – це другорядний член речення, який означає предмет, на який спрямована дія присудка, і відповідає на запитання знахідного та інших непрямих відмінків (це всі, крім називного): *кого? що? чого? кому? чому? ким? чим? на кому? на чому?*. Наприклад:

*А я голосним заповітом (чим?)
не вдарю схвильовано світ, (що?)
лише сонцю, і небу, і квітам (чому?)
шлю свій останній привіт. (що?)*

С. Будний

Вправа 62. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості можна почерпнути з неї про значення додатка, його види та частини мови, якими він виражається. Випишіть словосполучення, в яких додатки виступають залежними словами, поставте запитання від головного до залежного слова.

Вираження додатка

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Однослівний	Іменник	Холод почав проймаєти <u>Карпа</u> (І. Нечуй-Левицький). Змахни <u>сльозиночку</u> з очей, <u>на світ</u> цей радо подивися (Г. Грай). Козаки, а <u>звичая</u> не знаєте (Марко Вовчок).
	Займенник	Марічко, не звинувачуй <u>мене</u> (Ірина Вільде). <u>Що</u> зможе вам сказати більше, ніж мамина одна сльоза? (В. Колодій). Я принесу <u>тобі</u> свою надію, а подарую смуток і біду (В. Симоненко).
	Інші частини мови, що перейшли в іменник	<u>Військового</u> перевезли в госпіталь (З газети). І почалось усе з <u>малого</u> (Ю. Яновський). Усі хотіли побачити <u>наречену</u> (З газети).

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Однослівний і багатослівний	Складена власна назва	Гості з Канади вчора відвідали <u>Хотинську фортецю</u> (З газети). Дивний сон снився <u>Захарові Беркуту</u> (І. Франко).
	Словосполучення	І ми <u>одна одну</u> усе ж зрозумієм... (Леся Українка). У залі учні побачили <u>дівчинку зі скрипкою</u> (З журналу). <u>Двох ворон і галок трьох</u> охопив переполох... (З казки).

Означення – це другорядний член речення, який виражає ознаку предмета і відповідає на запитання **який? чий? котрий? скільки?** Наприклад: Кожній людині її мова мила, тому й голос рідної мови солодко звучить в устах того, хто далеко від рідного краю (В. Лозинський).

Вправа 63. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості тут подані про означення та частини мови, якими виражаються означення. Випишіть словосполучення, в яких означення виступають залежними словами, поставте запитання від головного слова.

Вираження означення

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Однослівне	Прикметник	У <u>голубому південному</u> небі летіла ескадрилья (Ю. Яновський). І була у них курочка <u>ряба</u> (Народна творчість).
	Займенник	І колись в країні <u>тій</u> був на троні цар Плаксій (В. Симоненко).
	Порядковий числівник	Краплини <u>перші</u> вдарили об шибку (Л. Костенко).
	Інші частини мови	<u>Утомлений</u> дорогою батько відразу заснув (З журналу). <u>Оцасливлені</u> директором школи шестикласники помчали збиратися в поїздку (З газети). Думка <u>поїхати</u> в Канів усім сподобалась (З газети).
Багато-слівне	Складені власні назви	«Щедрий вечір» – автобіографічна повість <u>Михайла Стельмаха</u> (З підручника).
	Словосполучення	Мої батьки не знатимуть долі <u>без хліба насущного</u> (З газети).

Часто в одному реченні може бути декілька другорядних членів. Наприклад: *Цей дім для мене дорогий спогадами про щасливе дитинство* (З журналу).

Вправа 64. Перепишіть речення, підкресліть у них додатки та означення.

1. І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути незлим тихим словом (*Т. Шевченко*). 2. Сонце охопило багрянцем лісисті гори (*Ю. Федькович*). 3. І перший сніг таки охолодив наш запал (*З журналу*). 4. Блискучі від щастя очі дівчини нагадували дві маслинки (*З журналу*). 5. Гуси – це був перший і обов'язковий етап нашої «освіти» (*Остан Вишня*). 6. Я – молодий нащадок Прометея, я – дух його (*С. Будний*). 7. У селі недавно з'явилась чужа дівчина років двадцяти (*З журналу*).

Обставина – це другорядний член речення, який вказує час, місце, причину, мету і спосіб дії чи стану та інтенсивність ознаки.

Обставини, як правило, пояснюють присудок і відповідають на запитання коли? відколи? доки? де? звідки? куди? чому? навіщо? як? та інші. Наприклад: *Рано-вранці* (коли?) *крізь віконце* (звідки?) *зазирнуло в хату* (куди?) *сонце* (З журналу). *Ніде* (де?) *немає літа* (Л. Костенко). *Нещасна, нещаслива людина, що добровільно й легко* (як?) *зрікається рідної мови* (З журналу).

Вправа 65. Прочитайте і спишіть текст, підкресліть головні та другорядні члени речення. Усно поставте до них запитання.

Яка то була втіха вибратись на самісіньку маківку* пагорба, переможцем поглянути на засніжене село, що бавилось** димами, усівшись на свого самоката і – гайда, гайда, гайда на весь дух донизу. Машинерія твоя летить, аж гуде, вітер у вухах пересвистує, збоку собаки гавкають, на дзвіниці дзвонять, перед тобою хаті хитаються-підстрибують, уся земля йде обертом, а ти, мов кум королю, розсівся на своїх ногах, щоб не так мерзли, і переганяєш дівчат... (*О. Довженко*).

Вправа 66. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості містить вона про обставини і частини мови, якими обставини виражені. Випишіть із прикладів у таблиці словосполучення, в яких обставини виступають залежними словами, поставте запитання від головного слова.

* *Маківка* – найвища точка гори.

** *Бавитись* – гратися.

Вираження обставин

Указує на...	Для вираження використовуються	Приклади
Час	Прислівник Сполучення слів	<i>Щоночі</i> сняться мені рідні Карпати (З журналу). <i>Відтоді</i> стала Олена дома сумна, мовчазна (М. Коцюбинський). Поезіє! Як же зуміла ти в гості <u>сто днів</u> не зайти? (Г. Грай).
Місце	Іменник з прийменником Прислівник	<i>У клубі</i> репетиції затягувалися мало не до світанку (С. Чорний). <i>Там</i> , де цей починається шлях, біла черешня росте під хатою (В. Колодій). Ріка летить <u>вгорі</u> над головою, долиною спішить, спікається трава (М. Йогансен).
Причину	Прислівник Іменник з прийменником	Я сказав це слово <u>згарячу</u> , пробач (З журналу). <i>Зопалу</i> хлопці помчали за конем (О. Ірич). Мотокрос перенесли <u>через негодю</u> (З газети).
Мету	Іменник з прийменником Неозначена форма дієслова	Туристи стали <u>на відпочинок</u> (О. Лупул). Бійці сіли навколо термоса <u>вечеряти</u> (Олесь Гончар). Ми приїхали <u>привітати</u> бабусю (З газети).
Спосіб	Іменник Прислівник Сполучення слів	Небо палало <u>загравою</u> (З підручника). Тонкі полози саней <u>хутко</u> розчиняють сніг (М. Максимець). Ніхто <u>з доброї волі</u> землі не дасть (М. Коцюбинський).
Міру	Прислівник Сполучення слів	Бенедьо <u>ще дужче</u> здивувався (І. Франко). Мені <u>зовсім</u> не боляче, дядку лікарю (Ю. Яновський). Відпочивали вони в «Буковелі» <u>тижнів зо два</u> (З журналу).

Вправа 67. За допомогою пошукової системи Google з'ясуйте значення слів **зав'язь, левада, переправа, переправлений, нетлінний, зрікати-ся**. Випишіть приклади – речення з цими словами і поясніть за допомогою відповідного їх підкреслення, якими членами речення є ці слова.

Вправа 68. Виконайте завдання: учні внутрішнього кола (вісім осіб) будують речення, в яких означеннями виступають прикметники позитивної оцінки; учні зовнішнього кола будують речення (можна в парах або 2+2) з означеннями негативної оцінки. Після встановлення правильної ролі прикметника-означення записуємо в зошит кілька найкращих з обраних учнями речень.

Вправа 69. Виконайте завдання: усі учні створюють речення, в яких додатком є іменник – назва улюбленої квітки. Зачитують почергово свої речення. Учитель записує назви квітів на дошці. У зошитах учні поєднують квіти (їх назви) у «букет». Заслуховують композиції і визначають кращі.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Інфінітив є додатком у реченні

- А Усі люди на землі прагнуть жити в мирі.
- Б І гірку правду кожен мусить знати.
- В За допомогу на збиранні врожаю дідусь обіцяв хлопцям кошик яблук.
- Г Сашко хотів перепливати це озеро.

2. Займенник є означенням у реченні

- А Музичний вечір запам'ятався усім.
- Б Усім гуртом ми зрушили з місця ту брилу.
- В Усім, що маємо, ми завдячуємо своїм батькам.
- Г Твоє «усім» пора уже пояснити іменами.

3. Обставини немає в реченні

- А Ми почувалися добре серед нових друзів.
- Б Добре роби, добре й тобі буде.
- В Твоє «добре» щось не дуже переконливе.
- Г Молоко в нашої корівки надзвичайно добре.

§ 11. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Однорідними (omogene) називаються такі члени речення, які пов'язані синтаксично з тим же головним чи другорядним членом речення і відповідають на те саме запитання. Наприклад, у реченні *Полк працював рівно, спокійно, діловито* (Олесь Гончар) – обставини *рівно, спокійно, діловито* однорідні, бо кожна з них стосується присудка *працював* і відповідає на те саме запитання: **як?**

Однорідними бувають підмети, присудки, додатки, означення, обставини. Вимовляються вони з інтонацією переліку або протиставлення. Наприклад: *Розум, учення, грамота – велика сила* (М. Коцюбинський). *Мово! Пахнеш солодко хлібом, і добротою, і думками* (Г. Світлична).

Вправа 70. Уважно прочитайте текст і спишіть його. Знайдіть однорідні члени речення, підкресліть їх і визначте, від якого члена речення вони залежать. Складіть схему залежності.

Зразок: З глибин віків і гордо, й величаво встає легендами

овіяне ім'я: і , й

Ми думаем про вас – і тому наші руки
не в'януть біля плуга і станка,
тому в серцях у нас не витончена мука,
а радість голосиста і дзвінка.

В. Симоненко

Однорідні члени речення не залежать одне від одного і з'єднуються між собою за допомогою інтонації або інтонації та відповідних сполучників. Порівняйте:

Вимога звучала спокійно, переконаливо: $\ominus \ominus \ominus$;

Вимога звучала спокійно і переконаливо: $\ominus \ominus i \ominus$;

Вимога звучала спокійно, але переконаливо: $\ominus \ominus, \text{але} \ominus$.

На письмі між однорідними членами речення **ставимо кому**:

а) якщо ці члени речення поєднуються тільки інтонацією:

Дівчата не вірять, сміються (Олесь Гончар): $\ominus \ominus \ominus$;

б) якщо вони поєднуються сполучниками *а, але, та (=але), зате, проте, однак*: *Я принесу тобі свою надію і*

подарую радість і весну: $\ominus \ominus, i \ominus$;

в) якщо вони поєднуються повторюваними сполучниками *і ... і (й ... й), ні ... ні (ані ... ані), то ... то, чи ... чи, або ... або*: *І дощ, і сніг, і вітер, і затишшя в саду його спокійно спочивали під захистом прадавнього лісу:* $i \ominus, i \ominus, i \ominus, i \ominus \ominus$.

Між однорідними членами речення **кому не ставимо** перед сполучниками *і (й), та (=і)*, вжитими лише один раз: *Майдане, пам'ять наша не забуде твої мрії і страждання* (З газети):

$\ominus \ominus i \ominus$.

Вправа 71. Спишіть речення. Визначте члени речення і підкресліть їх відповідним чином. Запишіть схему залежності однорідних головних і другорядних членів першого речення. Усно поясніть наявність чи відсутність коми між однорідними членами речення.

1. Пісня була веселою, грайливою, але зараз в устах Любаші вона звучала якось тоскно, журливо (Олесь Гончар).
2. Ні злості, ні відчаю в мене не було (І. Гришин-Грищук).
3. Сонце росло, палало і тихо спускалось додолу (М. Коцюбинський).
4. Жіноча пісня сповіддю цвіла про козака, дівчину, зілля-руту (Г. Тарасюк).
5. Ми заспівали, розійшлись без сліз і без розмов (Т. Шевченко).
6. Любов і ласка, ненависть і гнів спалахують в рядках, як блискавиці (В. Симоненко).

При однорідних членах речення можуть бути слова, які узагальнено виражають їх значення. У реченнях з **узагальнювальними словами** ставимо двокрапку або тире.

Двокрапку ставимо після узагальнювального слова перед однорідними членами речення:

*Добре слово миле всім:
і дитині, й юнакові,
старшій жінці й дідусеві,
і тварині, і рослині,
а найбільше – всій родині* (Н. Бабич).

Тире ставимо після однорідних членів речення **перед** узагальнювальним словом:

*Тепле літо, ясні зорі –
все тихесенько сплива* (П. Грабовський).

Узагальнювальні слова є тими ж членами речення, що й однорідні члени:

*В теплий край тоді далеко
полетять **усі пташки**:
журавлі, качки, лелеки
і маленькі ластівки* (Н. Забіла).

Узагальнювальними словами найчастіше виступають займенники *весь, ніхто, ніщо* в різних формах, прислівники *скрізь, усюди, завжди, ніколи, ніде*, а також деякі іменники та сполучення слів.

Вправа 72. Спишіть речення, знайдіть однорідні члени речення та узагальнювальні слова, підкресліть їх відповідно до синтаксичної функції, яку вони виконують. Усно поясніть використання двокрапки і тире при узагальнювальних словах і наявність чи відсутність коми при однорідних членах речення.

1. Я все покидаю: садочки рясні, і темні діброви, і ниви ясні, з собою несучи лиш рідні пісні (*Леся Українка*). 2. Кожен кущик, горбик, долина, кожна стежинка – усе це було йому знайоме, промовляло до нього (*М. Коцюбинський*). 3. Фестиваль нікого не залишив байдужим: ні шанувальників таланту Назарія Яремчука, ні тим більше його краян (*З газети*). 4. Вони всіляко підступали до Івана: і щирістю, і посмішками, і жартами, і на правду (*І. Франко*). 5. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне (*М. Рильський*).

Вправа 73. Складіть у класі невелике оповідання «Моя Батьківщина», використавши однорідні члени речення за опорними словами.

Батьківщина, рідна земля, великі міста, Київ – столиця України, мальовничі села, ріки, гори Карпати, найвища вершина Говерла, працьовиті люди, батьківська хата.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Неправильно поставлений розділовий знак у реченні

- А Чи тобі скрізь так добре буде, як у мене, внучко?
- Б Завжди будемо дружити – в юності, зрілості й у старості.
- В Очі, вуста, поза, голос – усе свідчило, що це був жарг.
- Г Ми готові були їй, нашій колезі, пробачити нетерплячість.

2. Потрібно поставити тире в реченні

- А Ніхто не забутий, ніщо не забуде.
- Б Його ніщо не змусить забути друга.
- В Ні на дивані, ні під столом, ні за шафою ніде кошеняти не було.
- Г Твої улюблені книги усі на місці.

3. Правильно поставлена двокрапка в реченні

- А Ані негода, ані пізній час, ані відстань: не зупинили його.
- Б У ній було все: і розум, і краса, і скромність.
- В У домі: скрізь запапувала тиша.
- Г Весь небокрай: і землю, і річку сповив туман.

4. Слово, яке не буває узагальнювальним, є в рядку

- А Все, скрізь, ніхто, всюди.
- Б Весь, завжди, ніколи, навіщо.
- В Всі, ніде, ніщо, усюди.

§ 12. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ

Вправа 74. Уважно прочитайте речення, спишіть їх. Знайдіть слова, які називають особу чи предмет, до якого звернена мова, і підкресліть їх.

1. Люблю я, Києве, тебе в ранковий час (*М. Упенук*). 2. Забудь мене, пташко, забудь, не журись (*Т. Шевченко*). 3. Кораблі! Шикуйтеся до походу! Мрійництво! Жаго моя! Живи! В океані рідного народу відкривай духовні острови! (*В. Симоненко*).

Слово або сполучення слів, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова, називається *звертанням* (adresare).

Звертання бувають непоширені та поширені. Наприклад:

1. Українонько, Україно, заспівай мені, замузич! (П. Палій).
2. Серце моє, зоре моя, де це ти зоріла? (Т. Шевченко).

3. Брати і сестри! Уклонімося тим, кого не повернеш фізично (Б. Олійник).

В усному мовленні звертання виділяємо **паузами**, а на письмі – **комами** або **знаком оклику**. Наприклад: 1. Чому, листопаде, вкорочуєш день і небо твоє часто плаче? (О. Приходько). 2. Сашуню! Подожди на мене, підемо разом (О. Донченко). 3. А ми до Вас, Дмитре Васильовичу, за консультацією (К. Джука).

Звертання не є членом речення. Ім'я та ім'я по батькові в ролі звертання мають форму кличного відмінка.

Вправа 75. Прочитайте, знайдіть речення з поширеними і непоширеними звертаннями, випишіть ці звертання відповідно у дві колонки. Усно визначте, чим вони виражені.

1. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! (Т. Шевченко). 2. Семене, де ти там? (О. Довженко). 3. Пильнуйте, люди добрі й щирі. Не спіть, учені і жінці! (В. Симоненко). 4. Мужай, прекрасна наша мова, серед прекрасних братніх мов, живи, народу віще слово (М. Рильський). 5. Скажи мені, друже, ти нічого не помітив? (О. Довженко). 6. До побачення, дороженька (О. Довженко). 7. Україно! Ти для мене диво! (В. Симоненко).

Вправа 76. Спишіть речення, знайдіть у них звертання, підкресліть їх і поставте потрібні розділові знаки.

1. Я тепер мрію про Арктику Василю Васильовичу (О. Донченко). 2. Привітай же моя ненько моя Україно моїх діток нерозумних, як свою дитину (Т. Шевченко). 3. Земле рідна Мозок мій світліє і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життє вплітаються моє (В. Симоненко). 4. Гей нові Колумби й Магеллани напнемо вітрила наших мрій (В. Симоненко). 5. Тримайте себе вільно ефрейторе робіть, що вам треба (Ю. Яновський).

Вправа 77. Прочитайте байку Леоніда Глібова «Зозуля й Півень», знайдіть у ній звертання і подумайте, чи таким міг би бути цей текст без звертань. Випишіть речення зі звертаннями і підкресліть непоширені звертання прямою лінією, а поширені – хвилястою.

– Як ти співаєш, Півне, веселенько...
– А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя,
виводиш гарно так і жалібненько,
що іноді аж плачу я...

Як тільки що почнеш співати,
не хочеться й пшениченьки клювати, –
біжиш в садок мерщій...

– Тебе я слухала б довіку, куме мій,
аби хотів співати...

– А ти, голубонько, ти, кралечко моя,
поки співаєш на калині,
то й весело мені, і забуваю я
свою недоленьку, життя своє погане
та безталанне.

.....
– Спасибі, братику, за добрее слівце.
Як не кохать тебе за се?

І ти виспівуєш, неначе та жар-птиця;
і далебі*, що так пошлюся я на всіх. –

Де взявся Горобець, послухав трохи їх
та й каже: – Годі вам брехати
Та одно другого знічев'я** вихваляти! –
Пурхнув – та й був такий.

За що ж, – хто-небудь попитає, –
Зозуля Півня вихваляє?
За те, що Півень годить їй
та потакати*** добре вміє:
рука, як кажуть, руку миє.

Вправа 78. Прочитайте речення. Зверніть увагу на звертання. Чим вони відрізняються від звертань до Миколи, Віри, мами і т. д.?

1. Мово Дніпра, і Карпат, і Великого Степу! Хто ж так злічив! Як піску біля Чорного моря, стільки перлин! (М. Данько). 2. О рідне слово! О мово рідна! Що за таємна у тобі сила! (І. Крашук). 3. Мово наша, батьків і дідів наших, молитво наша до рідної землі. Ти як мати рідна (Ю. Гаврилюк). 4. Рідна мово материнська, ти – душа мого народу (Д. Кононенко). 5. Через тумани лихі, через великеє горе ти світиш мені, моя зоре (Леся Українка). 6. Прощайте, росяні долини і села, сповнені краси (О. Підсуха).

* Далєбі – правду кажучи.

** Знічєв'я – безпідставно, ненароком.

*** Потакати – потурати (казати завжди «так, так»).

Вставні слова

У реченнях можуть вживатися слова, які виражають ставлення мовця до повідомлюваного (роздум, сумнів, впевненість, невпевненість, згоду, незгоду, підтвердження, ствердження та ін.), вказують автора повідомлюваного тощо.

Такі слова називаються **вставними** (*incidente*). Наприклад: Ви мене, **очевидно** (*може, ймовірно*), не зрозуміли (*невпевненість*). Дівчинка, **безсумнівно**, не очікувала цього запитання (*впевненість*). Ми, **як звичайно**, пішли ліською стежкою (*ствердження*). Тобі, **гадаю**, треба б відпочити (*роздум*). А нам, кажуть учителі, треба тренуватися щодня (*рекомендація*).

Вставні слова можуть стояти на початку речення або в середині. Їх відокремлюємо комами.

Членами речення вставні слова не є.

Вправа 79. Побудуйте речення зі вставними словами *можливо, може, очевидно, ймовірно, як зазвичай, як завжди, напевне, на щастя, можна сказати, як то кажуть*. Яке своє ставлення до повідомлюваного ви виразили (сумнів, роздум, ствердження, згоду, незгоду, підтвердження, невпевненість, посилання на когось чи ін.)?

§ 13. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 80. Уважно прочитайте речення, знайдіть головні члени та визначте кількість граматичних центрів у кожному реченні.

1. Над усіма в небесній сині не згасне сяєво зорі – любові й роду берегині, дружини наші й матері. 2. Життя – то Божий дар, його господар – ти. То ж мусиш сам до неба дорости. 3. Повертаймось до юності в радості й горі, там початок дороги і клятва свята (*В. Калашник*).

Якщо в реченні один граматичний центр (підмет і присудок), то його називають **простим** (*propositiō simplici*). Якщо в одному реченні є два (і більше) граматичні центри (два різні підмети з присудками), об'єднані змістом і спільною інтонацією, то його називають **складним** (*frazā*).

Вправа 81. Прочитайте речення. Усно визначте за граматичною основою прості і складні речення. Укажіть кількість граматичних центрів у кожному складному реченні.

1. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє (*Т. Шевченко*). 2. В Чорногорі сонце сходить, Чорногора в світлі тоне (*Ю. Федькович*). 3. Через дощі, листопади, морози котиться

колесо вічного воза (*Т. Севернюк*). 4. А втім – солодкий стан душі з гірким стикається туманом, і гасне лист на спориші, і дуже хочеться до мами (*В. Китайгородська*). 5. Зайшла ніч, але село ще не спало (*С. Васильченко*).

Складні речення, частини яких поєднані сполучниками чи сполучними словами, називаємо **сполучниковими складними реченнями** (*fraze conjuncționale*): *Не знав ще тоді Василь Васильович, з якою заявою прийде до нього Олег* (*О. Донченко*).

Складні речення, частини яких поєднані лише інтонацією, називаємо **безсполучниковими складними реченнями** (*fraze fără conjuncții*): 1. *Пригріло сонечко, просохла земля потягла орача в поле* (*М. Коцюбинський*). 2. *Ідуть дуби купатися у море, над головами піднімають руки...* (*Д. Павличко*).

Складні речення, рівноправні частини яких поєднані сурядними сполучниками *і(й), та, а, але, зате, проте, однак, або ... або, ні ... ні, чи ... чи* та деякими іншими, називаються **складносурядними** (*propoziții coordonate*): *Сміливіші кинулись на козака, та голіруч нелегко було його взяти* (*М. Коцюбинський*).

Складні речення, в яких одне речення підпорядковує собі інше і приєднує його за допомогою сполучників підрядності *що, щоб, як, мов, наче, якби ...* та сполучних слів *хто, що, який, котрий, чий, скільки ... і де, звідки, куди, коли ...*, називаються **складнопідрядними** (*propoziții subordonate*): *Чи винна голубка, що голуба любить?* (*Т. Шевченко*). *Така краса, висока і нетлінна, що хоч спинись і з Богом говори* (*Л. Костенко*). *У народу немає скарбу більшого, як його мова* (*Ю. Мушкетик*). *Коли зустрінеш десь заблукане рідне слово, дитино любя, до хатки своєї його запроси* (за *М. Лучкай*).

Вправа 82. Уважно ознайомтесь із текстом вправи. Окремо випишіть складносурядні, складнопідрядні та складні безсполучникові речення. Зверніть увагу на виділені сполучники і сполучні слова та на розділові знаки, що стоять між простими реченнями в кожній групі.

1. Ото ж тая дівчинонька, **що** сонна блукала (*Т. Шевченко*).
2. По обличчю сержанта не можна було вгадати – жартує він **чи** говорить правду (*Олесь Гончар*).
3. Хоч на щастя життя багате, але кожному людину ждуть і печалі, і сум, і втрати... (*В. Симоненко*).
4. Пам'ятаймо, милі діти, пам'ятаймо завжди з вами, що для вас у всьому світі найдорожчі – ваші мами (*Народна творчість*).
5. Хто ти і хто прислав тебе сюди з такою вісткою? (*І. Франко*).
6. Ми схотіли тут в цій справі кілька слів до вас сказати, **та** співцям співати личить... (*Леся Українка*).

§ 14. КОМА МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Між частинами складного речення кому ставимо:

а) у складному сполучниковому реченні, зокрема перед *і, й, та, а, але, що, щоб, коли, який, тому що* та іншими сполучниками: *Немає сумніву, що записані колискові – це сьогодні енциклопедія народознавства* (Н. Бабич).

Складені сполучники *тому що, через те що* і подібні починають підрядне речення: *Через те що я знала англійську мову, ми в Лондоні не заблукали* (Розмовне); однак інтонаційно вони часом розчленовуються, і тоді кому переносимо перед *що*: *Він прийшов, тому що дав слово* (З журналу). *Мені сумно тому, що весело тобі* (Афоризм);

б) у складному безсполучниковому реченні, коли воно має відповідну інтонацію і між його частинами можна поставити єднальний сполучник *і*, який не змінить зміст: *Світам світи всміхаються промінно, життя життю виспіває псалом* (А. Содомора).

Між частинами речення кому не ставимо, якщо у складному реченні зі сполучниками *і, й, та (=і)* є спільне повнозначне слово чи сполучення слів, спільний другорядний член речення: *Не візьмеш думку в руки і не запалиш свічки свого багаття* (Б. Бунчук).

Вправа 83. Складіть і запишіть шість складних речень, використовуючи за вибором сполучники *і, та, щоб* та сполучні слова *хто, який, куди*.

Вправа 84. Спишіть речення, поставте потрібні розділові знаки, усно поясніть правила написання коми у простому і складному реченні.

1. Ой матінко-пава тепер я пропала бо ви мене туди дали де я не бувала (*Народна творчість*). 2. В день такий на землі розцвітає весна і тремтить од солодкої муки (*В. Сосюра*). 3. Мабуть тому що село коло річки близько таке все свіже зелене та яскраве (*Марко Вовчок*). 4. Не поет хто забуває про страшні народні рани щоб собі на вільні руки золоті надіть кайдани (*Леся Українка*). 5. Віл щось почав був говорить та судді річ його спочатку перебили бо він ситенький був (*Є. Гребінка*).

Вправа 85. Перекладіть українською мовою уривок тексту, зіставте типи речень перекладу й оригіналу, поясніть розділові знаки, підсумуйте спостереження.

Din ziua când m-am întoros aici, în târgușorul nostru cel vechi, n-am stat o clipă. Am cutreierat în lung și în lat locurile cunoscute,

în care au rămas vii pentru sufletul meu întâmplările copilăriei, –
întâmplările luminoase ale copilăriei așa de îndepărtate (М. Са-
дов'яну).

§ 15. ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРЯМІЙ МОВІ І ДІАЛОЗІ

Зіставте два варіанти повідомлення про один і той самий факт і з'ясуйте, в якому з них точніше відтворено перебіг події, ситуацію і дослівно збережено повідомлення про них.

«Це правда?» – запитав батько сина чи справді про- грала його команда.

Батько запитав засмученого сина, чи справді його команда програла.

Мовлення певної особи, відтворене з повним дотриманням змісту і форми, називаємо **прямою мовою** (vorbirea directă).

Мовлення певної особи, переказане своїми словами, називаємо **непрямою мовою** (vorbirea indirectă).

Пряма мова, як правило, супроводжується словами, що вказують, кому вона належить або і як вона виголошена, порівн.:

«Лонко, а чи бувала ти в буковинських Карпатах?»

«Лонко, а чи бувала ти в буковинських Карпатах?» – запитав інструктор турпоходу.

Слова, що вказують, кому належить пряма мова або й як вона виголошена, називаємо **словами автора** (cuvinte autorului).

На письмі пряму мову з обох боків беремо в лапки. У лапках стоять і знак запитання, знак оклику та три крапки, якими вона завершується. За лапками пишемо крапку і кому.

Вправа 86. Зіставте три варіанти прямої мови. Зверніть увагу на місце слів автора в кожному варіанті; порівняйте розділові знаки.

Нас запитали: «Чого очікуєте від спілкування?»	«Чого очікуєте від спілкування?» – запитали нас (М. Вайно).	«Чого, – запитали нас, – очікуєте від спілкування?»
---	---	---

1. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставимо двокрапку: *І хлопець сказав: «Пробач, тату».*

2. Якщо слова автора стоять після прямої мови, то:

а) перед словами автора ставимо кому й тире, коли пряма мова мала б закінчуватися крапкою, порівн.:

«Та... таке скажете»: «Сльоза... чистіша за кришталь».	«Сльоза... чистіша за задумливо промовила дівчина кришталь».	«Сльоза... чистіша за кришталь», – задумливо промовила дівчина (М. Матіос).
---	--	---

б) перед словами автора ставимо лише тире, коли в прямій мові перед закритими лапками стоїть знак питання, знак оклику, три крапки:

1) *«А що ж було?» – почувся раптом винуватий голос діда (О. Довженко).*

2) *«Постійте, зараз!» – крикнув Хома (М. Кцюбинський).*

3) *«Ні, таточку...» – кажу я (М. Стельмах).*

3. Якщо слова автора стоять у середині прямої мови, то:

а) їх з обох боків виділяємо комою й тире, коли на місці розриву прямої мови не мало б бути ніякого знака або мала б стояти кома, крапка з комою, двокрапка чи тире, порівн.:

«Скажете Гаркуші, щоб мою пайку вам віддавав...».	«Скажете Гаркуші, щоб мою пайку* вам віддавав...».	«Скажете Гаркуші, – звеліла Ганна, – щоб мою пайку* вам віддавав...» (Олесь Гончар).
---	--	---

б) перед словами автора ставимо кому й тире, а після них – крапку й тире, коли на місці розриву прямої мови мала б стояти крапка, порівн.:

«Сонце ходить до нас не в гості. Сонце з нами живе!».	«Сонце ходить до нас не в гості, – писав В. Симоненко. – Сонце з нами живе!».	
---	---	--

в) перед словами автора ставимо тире, а після них – крапку й тире, коли на місці розриву стоїть знак питання, знак оклику чи три крапки, порівн.:

* *Пайка* – частка чого-небудь, яка дістається комусь при розподілі.

«Ідея в Сашка Чайки, Василю Васильовичу! Ми вирішили організувати...».

«Ідея в Сашка Чайки, Василю Васильовичу! – поспішав розповісти меткий Омелько Нагірний. – Ми вирішили організувати...» (О. Донченко).

Вправа 87. Спишіть, підкресліть слова автора, поставте потрібні розділові знаки.

1. «Про що ти все думаєш зазирнула Любаша знизу Ганні в обличчя. Скритна ти якась...». 2. «Ні, тут щось не те стояла на своєму Ганна. Я ж бачила, якими ви поверталися зі степу...». 3. «Якби по правді задумався Валерик то нікому одному не повинно б усе це належати...» 4. Що там думати, ... м'яко втрутилася Меланія. Коли вже до мене приїхали, то хай у мене й зупиняються». 5. «Не треба, нічого нам не треба! розітнувся дзвінкий голос. Не треба!» (За Олесем Гончаром).

Вправа 88. Прочитайте. Скажіть, як називається розмова двох чи кількох осіб, записана в такій формі.

– А ти дотепер яким видом спорту займалася?
– Спортивною гімнастикою.
– А чому покинула?
– Хочу бути у вашій команді.

Це різновид прямої мови, який називають діалогом. Отже, пряму мову можна передати й у вигляді діалогу. Наприклад:

Галина повідомила:

– Книга дуже цікава. Варто, щоб її прочитали всі.

– Я вже читав, – озвався Петріка.

– Дайте мені, – попросила Доріца, – я теж хочу прочитати.

Діалогом (dialog) називається пов'язана змістом розмова двох або кількох осіб.

Кожне окреме висловлювання осіб, що беруть участь у діалозі, називається **реплікою** (replică).

Кожну репліку в діалозі пишемо з нового рядка. Перед кожною з реплік ставимо тире. Якщо репліка супроводжується словами автора, то перед ними ставимо ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок. Наприклад:

– *Ти бувала на морі?* – запитала Оля.

– *Ні, поїду цього літа,* – відповіла Родіка.

Крім того, є ще зв'язне мовлення однієї особи, що називається **МОНОЛОГОМ** (monolog). Наприклад:

*І хочеться бути дужим,
і хочеться так любити,
щоб навіть каміння байдуже
захотіло ожити і жити.*

В. Симоненко

Вправа 89. Прочитайте усмішку. Речення з прямою мовою замініть діалогом. Запишіть діалог.

ВІВЦІ ПЕКАЛЕ

Якось бачить Тиндале: по дорозі йде Пекале з торбами через плече. І питає його: «Куди це ти, брате, йдеш?» – «До вівчарні йду, овець подоїти, бринзу зробити». – «А багато овець маєш?»

– «Білих – жодної, а чорних ще менше» (*З румунської народної творчості*).

Вправа 90. Читаючи текст у ролях, одночасно перекладайте його. У якій формі написаний цей текст?

– Bună ziua, elevi!

– Bună ziua!

– Incepem lectia! Ada, te rog citește textul. Mai citește odată. Acum e bine. Răspunde ce vedem aici.

– Aici vedem niște clădiri.

– Cum sunt ele?

– Ele sunt mari și frumoase.

– Vine, stai jos, te rog!

Вправа 91. Поведіть діалог (1+1) про наступну контрольну роботу (три-п'ять реплік кожного співрозмовника). Репліки повинні бути лаконічними, а хтось один хай запише діалог на дошці. Поясніть розділові знаки, поставлені в записі на дошці.

Вправа 92. Поведіть розмову з однокласниками та однокласницями про розділові знаки при прямій мові.

Вправа 93. Поведіть розмову про улюблені заняття учнів у позаурочний час методом так званих змінюваних діалогів (модератором є учитель).

 Вправа 94. Застосуйте метод «Незакінчене речення», щоб п'ятеро учнів створили одне складне речення, яке матиме п'ять частин.

Вправа 95. Прочитайте вголос. Визначте, котре поєднання слів у речення має ознаки тексту, тобто об'єднує речення, що перебувають у логічному зв'язку і розкривають певну тему, а котре є набором окремих речень, позбавлених основної спільної думки.

1. Здрастуй, моя прадідівська хато.
Скільки б не зажив я новосіль,
ти для мене довгождана свято,
спогадів моїх солодкий біль.
Я тому й спішу до тебе в гості,
так, як ні до кого не спішу (*Олександр Олесь*).

2. Вода стала темно-вишневого кольору. Захеканий, я зупинився посеред біло-рожево-блакитного дня. Пшениці над ними стоголосі, і синіють ріки на зорі. До школи йдуть дівчатка русоко-сі і вихрасті хлопчачки (*Колаж з авторських текстів*).

 Вправа 96. Прочитайте текст і дайте йому назву. Складіть простий план спочатку усно, а потім запишіть його.

Слово найтонше доторкається до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане й нетактовне – приносить біду.

Словом можна вбити й оживити, поранити й вилікувати, по-сіяти тривогу й безнадію й одухотворити, розсіяти сумнів і за-смутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити зневіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (*В. Сухомлинський*).

Вправа 97. Виразно прочитайте вірш Василя Симоненка, визначте тему, сформулюйте основну думку, відшукайте мовні засоби, якими підтверджується смислова і стилістична єдність цього тексту.

Скільки б не судилося страждати,
все одно благословлю завжди
день, коли мене родила мати
для життя, для щастя, для біди.

День, коли мої маленькі губи
вперше груди мамині знайшли,
день, що мене вперше приголубив
ласкою проміння із імлі.

Як мені даровано багато,
скільки в мене щастя, чорт візьми! –
на землі сміятись і страждати
жити і любити поміж людьми.

Е. Кондратович. Над колискою

ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК

«Мій настрій на уроці»

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

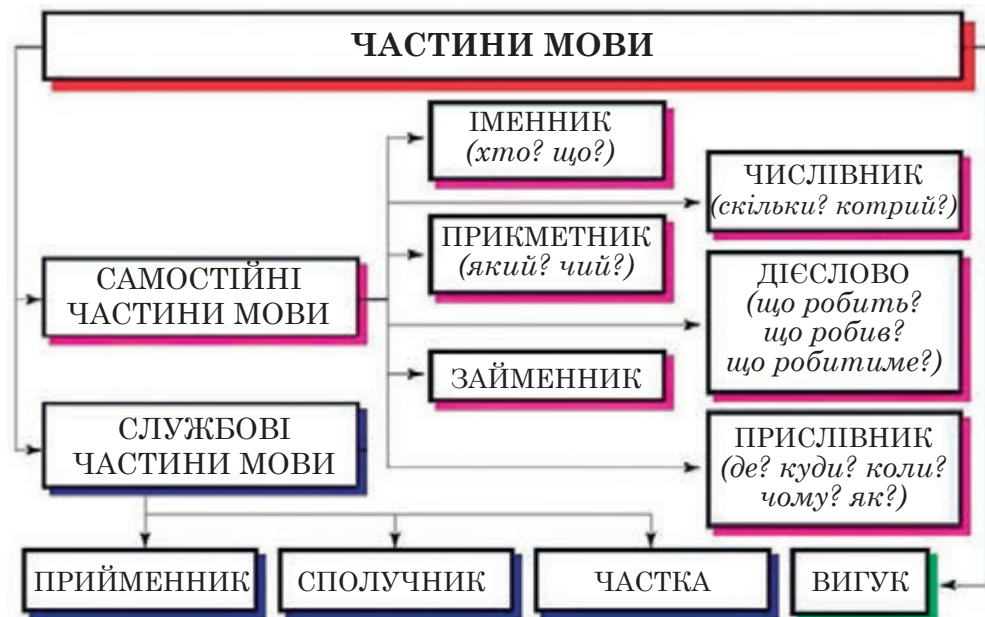
1. Я з радістю сприймаю все нове.
2. Усе нове мене лякає.
3. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
4. Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель, який допоможе.

§ 16. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 98. Розгляньте схему «Частини мови». Пригадайте назви частин мови румунською мовою та запитання до них. Чи знайшли ви у схемі ту частину мови, яку ще не вивчали? Якщо так, то зверніться по допомогу до перекладного словника або онлайн-перекладача за посиланням <https://pereklad.online.ua/ukrainsko-rumynski/>.

Вправа 99. Перепишіть уривок з вірша Тамари Севернюк, знайдіть у ньому слова тих частин мови, які ви вже вивчали, позначте їх над словом. Що ви знаєте про ці частини мови з уроків румунської мови?

В поривах вітру серце здоровіе,
дзвінкий мороз жене гарячу кров,
крізь холоди іде відважна мрія
про подвиги, про славу, про любов.

Вправа 100. Перегляньте запропонований ряд слів і поміркуйте над тим, на що в кожному окремому випадку треба звернути увагу, щоб не помилитися при визначенні частини мови.

Багато (багато учнів і багато читати); біг (швидкий біг і швидко біг); віз (віз пшеницю і новий віз); мати (моя мати і мати можливість); мило (мило усміхатися і пахуче мило); ніс (розбив ніс і ніс сумку); тепло (зберегти тепло і тепло привітати).

При розпізнаванні частин мови необхідно враховувати, що означає слово, як воно сполучається з іншими словами та яку синтаксичну роль виконує в реченні.

Групи слів, які мають властиві тільки їм лексичне значення, морфологічні ознаки і синтаксичну роль, називаються частинами мови (părțile de vorbire).

Українські граматики виділяють **десять частин мови: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частку і вигук.**

Шість частин мови об'єднують слова, що називають предмети, дії і стани, ознаки та інші поняття мовної дійсності. Це слова, які мають лексичне значення, кожне з них має свої граматичні ознаки, виконує певну синтаксичну роль. Ці частини мови називаємо **самостійними, повнозначними**. До повнозначних належать іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово і прислівник.

Повнозначним частинам мови протиставляються три неповнозначні, до яких належать прийменник, сполучник і частка. Неповнозначні частини мови не мають лексичного значення, самостійних граматичних ознак і не виконують самостійно синтаксичну роль у реченні. Вони тільки обслуговують повнозначні частини мови, тому їх ще називають **службовими**.

Вигук як частина мови стоїть окремо, бо слова, які він об'єднує, не мають ознак ні самостійних, ні службових частин мови.

Части н и м о в и	Змінні	іменник	хто? що?	<i>батько, гора</i>
		прикметник	який? чий?	<i>веселий, дубовий, Олин</i>
		числівник	скільки? котрий?	<i>багато, два, троє, третій</i>
		займенник	хто? що? який?	<i>ти, що, такий</i>
		дієслово	чий? скільки? що робити? що робить?	<i>мій, свій, стільки писати, читати пише, садить</i>
	Незмінні	прислівник	де? коли? чому? як?	<i>тут, завтра, зосліпу, тихо</i>
		прийменник	—	<i>без, в, від, до, з</i>
		сполучник	—	<i>і, а, але, бо, щоб</i>
		частина	—	<i>авжеж, еге, невже? б (би)</i>
		вигук	—	<i>ай, ох-ох-ох, ого!</i>

Вправа 101. Ознайомтеся з текстом і випишіть з нього окремо іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова та прислівники. Усно аргументуйте належність слова до тієї чи іншої частини мови. До кожного повнозначного слова поставте запитання.

Роман народився бджолярем. Він – степовик, знає таємну бджолину мову. Аби ви тільки побачили його серед вуликів! Він непоквапом, урочисто підходить до одного, до другого вулика, вслухається... З самого ранку стоїть на пасіці трудовий гул, ніби аж радісний, як музика добробуту і злагоди (За Олесем Гончаром).

С. Світославський. Весняний день. Пасіка

Вправа 102. Спишіть речення, знайдіть і підкресліть службові слова, усно поясніть, чому вони службові.

Пам'ятаю, вишні доспівали,
наливались сонцем у саду.
На прощання ти мені сказала:
«Де б не був, а я тебе знайду...»
В. Сосюра

Вправа 103. Напишіть твір-розповідь на тему «Українська і румунська хата в моєму краї». Яких частин мови у вашому творі більше. Чому?

Вправа 104. I. Прочитайте вголос текст, перекажіть його зміст. Наскільки правдоподібна ситуація відтворена в ньому? Знайдіть у тексті слова, які дають підставу одному з хлопців назвати дівчинку чепурухою. Яке речення заперече таку назву?

II. Знайдіть у тексті прикметники і числівники, випишіть їх і поясніть, за якими ознаками ви їх розмежували.

НА ВУЛИЦІ

Іде дівчинка до школи. Бантики чистенькі, платтячко випрасуване, черевики блищать. Поруч з нею мама, несе їй портфель. А позаду двоє хлопців ідуть, розмовляють.

Один каже:

– Дивись, яка чепурна дівчинка. Аж глянути люблю. Чепуруха!

А другий йому відповідає:

– І зовсім не чепуруха вона.

– Це чому? – здивувався перший. – Вона ж он яка чистенька.

– А тому, що все за неї робить мама. Навіть портфель їй до школи носить, я щодня бачу. Ліниві охайними не бувають (*О. Буцень*).

III. Поведіть дискусію про порушену автором проблему.

Культура мовлення*

ІМЕННИК

§ 17. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ, ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 105. З поданого ряду слів випишіть іменники. У кожному слові підкресліть першу букву і прочитайте утворене слово. З'ясуйте, яка це частина мови. Поясніть, за якими критеріями ви визначили частину мови.

Перемога, весело, кожен, орнамент, дорога, високо, прекрасний, одяг, допомагати, творити, робота, повільний, острів, великий, три, синій, журба.

* У рубриці «Культура мовлення» використано матеріали сайту «Мова – ДНК нації» (<https://ukr-mova.in.ua/>).

Вправа 106. Спишіть речення, знайдіть іменники, впишіть їх у таблицю, заповнюючи граfi за зразком.

Форма в реченні	Відповідає на запитання	Початкова форма (Н. в.)	Значення	
			лексичне	частини мови
Саду	чого?	сад	площа землі з фруктовими деревами	предмет

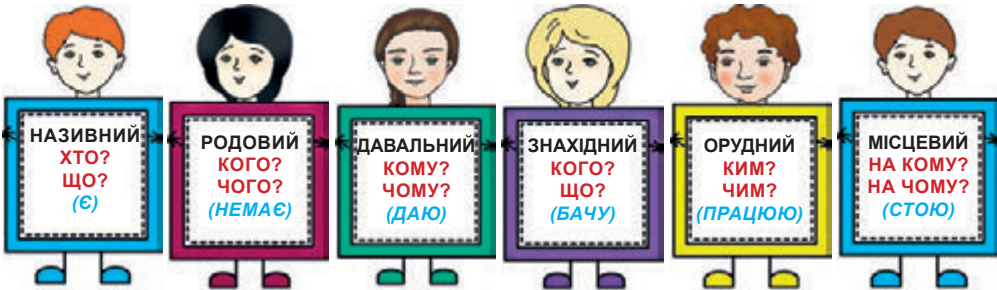
Щаслива праведна людина, що в радості й горі буде слово рідної землі (*З газети*).

Іменник (substantiv) – це частина мови, що означає назву предмета й особи й відповідає на запитання *хто?* *що?*

У граматиці **предметом** називається все те, до чого можна поставити запитання *хто це?* або *що це?* Наприклад: *чоловік, інженер, холод, сорока, міст, зерно, відвага, грім, листоноша, рік.*

Іменники бувають чоловічого роду (*він*), жіночого (*вона*) і середнього (*воно*), змінюються вони за відмінками й числами.

Вправа 107. Скільки відмінків в українській мові, а скільки їх у мові румунській? Назвіть відмінки обох мов і запитання до них. За потреби скористайтеся малюнками-підказками. Чи всі відмінки проілюстровані малюнками. Якщо ні, то назвіть, якого не вистачає, і вкажіть, чому його немає на малюнку?

Іменники бувають **загальні** (substantivele comune) та **власні** (substantivele proprii), тобто власні й загальні назви. Вони називають **істоти** й **неістоти**, мають граматичні **значення роду**, змінюються за **числами** й **відмінками**, у реченні виступають **підметами**, **додатками** та **іншими членами речення**.

У різних мовах іменники найчастіше відрізняються значенням роду, кількістю відмінкових форм та їх функцій.

Вправа 108. Ознайомтеся із реченнями, випишіть іменники і письмово визначте їх морфологічні ознаки та синтаксичну роль. Аналіз зробіть за зразком.

Зразок:

Форма в реченні	Початкова форма (Н. в.)	Власна чи загальна назва	Істота чи неістота	Рід	Число	Відмінок	Синтаксична роль
Сонця	сонце	заг. н.	неістота	с.	одн.	Р.	додаток

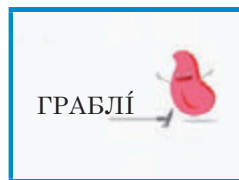
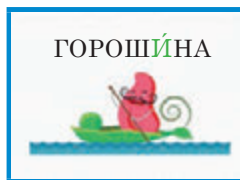
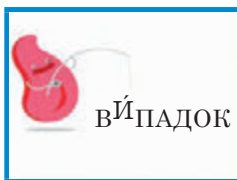
1. Ми ловили сонця теплі промінці, щоб вони медово стигли у руці (*В. Крищенко*). 2. Де мати посіє, там стелиться ласка, де мати посадить, там сходить добро (*В. Крищенко*). 3. Учора в лузі пасся білий кінь поміж проміння, ластівок і квітів (*Є. Гуцало*).

Вправа 109. Перекладіть (письмово) текст українською мовою, підкресліть іменники й усно визначте їх рід в обох мовах.

Am văzut, la Siret, locul unde mă scăldam cu dracii de sama mea. Ne bălăceam în valuri, ieșeam la mal și ne ungeam cu nomol din cap până-n picioare; lăsam să ne pârlească soarele prietin, ne sculam, ne alungam în lungul malului cu chiote și cu răcnete, apoi dintr-o dată săream cu toții în apă (*За М. Садов'яну*).

Культура мовлення

§ 18. ВЛАСНІ Й ЗАГАЛЬНІ ІМЕННИКИ. ІМЕННИКИ, ЩО ОЗНАЧАЮТЬ НАЗВИ ІСТОТ І НЕІСТОТ

Вправа 110. Спишіть речення, розкриваючи дужки; де треба, букви замініть великими. Як називаються іменники, які пишемо з маленької букви? А як ті, які пишемо з великої букви?

1. Земле (ш)евченкова, (з)емле (ф)ранкова, ниво, засіяна щастям-добром, вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова (д)ністра із (д)ніпром. 2. Найвеселіше ж було на (р)іздво та (н)овий рік. 3. Нескінченний (ч)умацький (ш)лях простягався кривими коліями. 4. Підбилися в зеніт (з)орепади, і каже казку зірка до зорі. 5. Лебединою піснею літа айстри в (к)иївських парках цвітуть (*Зі збірників диктантів*).

У парах слів *гора Говерла, місто Бухарест, село Задубрівка, учитель Попович* легко виділяються іменники *гора, місто, село, учитель*, що є загальними назвами, та іменники *Говерла, Бухарест, Задубрівка, Попович*, що є власними назвами.

Загальні іменники – це узагальнені найменування предметів, зокрема назв людей, тварин, комах, географічних об'єктів, речей, явищ тощо, наприклад: *брат, мати, лев, бджола, вершина, джерело, озеро, плаття, посуха, спека, спостереження*.

Власні іменники (власні назви) – це індивідуальні назви окремих людей, клички тварин, наймення географічних об'єктів, конкретних предметів, єдиних у своєму роді явищ, подій, наприклад: *Антоненко, Василь Борисюк, Вороний, Ласка, Прип'ять, Хмельниччина, Київ, Сучава*.

Вправа 111. Розгляньте схему, зверніть увагу на можливе групування власних назв і письмово або усно доповніть кожен групу своїми прикладами.

Власні назви відрізняються від загальних не лише тим, що вони виділяють окремий предмет з-поміж ряду подібних, а й написанням, порівн.: *вулкан і Етна, місто і Ужгород, озеро і Балатон, острів і Гренландія, перевал й Німчич, протока і Дарданелли, течія і Гольфстрім*.

У складених (багатослівних) власних назвах слова на означення родових понять пишемо з малої букви, наприклад: *Азовське море, Апеннінський півострів, Зелений мис, Кавказький хребет, Київська область, Чернівецький національний університет.*

Назви творів, книг, журналів, картин, кінофільмів, вистав, заводів, фабрик, кораблів пишемо з великої букви і беремо в лапки, наприклад: *повість «Земля», роман «Собор», драма «Украдене щастя», кінофільм «Аватар», вистава «Наталка Полтавка», журнал «Ластівка», завод «Граніт», пароплав «Грузія», магазин «Дитячий світ».*

Вправа 112. Спишіть текст, однослівні власні іменники підкресліть прямою лінією, а складені власні назви – хвилястою. Усно поясніть їх правопис.

Головний приз міжнародного театрального фестивалю «Біла вежа», що відбувся у Бресті, виборов Волинський обласний театр ляльок. Серед сценічних робіт колективів Білорусі, Росії, Польщі, Німеччини вистава луцьких лялькарів «На Івана Купала» (п'єса Ярослава Стельмаха за твором Миколи Гоголя) визнана суворим журі найкращою (*З газети*).

Вправа 113. Користуючись словником (зокрема з інтернету), запишіть власні назви українською мовою.

Algeria, București, Calea-Lactee, Calea-robilor, Canalul Panama, Capul Bunei Speranțe, Carul-Mare, Chișinău, Danemarca, Elveția, Golful Persic, Insulele Bermude, Londra, Maroc, Oceanul Înghețat de Nord, Orientul Apropiat, Peninsula Balcanică, Porțile de Fier.

Усі іменники поділяються ще на дві групи – **назви істот** і **назви неістот**. Назви істот відповідають на запитання *хто?* Назви неістот – на запитання *що?* Наприклад: *хто?* – автор, брат, воїн, голуб, дитя, мати; *що?* – бібліотека, буква, вікно, господарство, яблуна, гриб, двері, заздрощі.

Вправа 114. Випишіть слова у дві колонки: 1) назви істот і 2) назви неістот. У кожному слові підкресліть третю від початку букву і прочитайте слова-терміни до теми, яку вивчаємо.

Сонце, апельсин, звір, сніг, гусак, математик, посуд, хата, школяр, просьба, Петро, жито, крик, привид.

Вправа 115. Прочитайте текст. Окремо випишіть назви істот і назви неістот. Усно поясніть написання іменників з малої і великої букви.

Шевченко зробив для української літератури те, що Пушкін для російської, Гете для німецької, Шекспір для англійської. Ні, більше. Він підніс українське письменство до рівня загальнолюдських ідеалів. Шевченко – одне з найбільших прав України на міжнародну повагу. У цьому праві немає жодного образливого слова для інших націй. Воно все написане любов'ю до всіх народів, до всіх людей на землі... (Д. Павличко).

Назви істот і назви неістот різняться формами знахідного відмінка: в назвах істот вони спільні з родовим відмінком, а в назвах неістот – із називним, наприклад:

Н. хто?	<i>брат</i>	що?	<i>стіл</i>
Р. кого?	<i>брат-а</i>	чого?	<i>стол-а</i>
Зн. кого?	<i>брат-а</i>	що?	<i>стіл</i>

Вправа 116. Від іменників першої або другої групи утворіть форми знахідного відмінка однини і запишіть їх. Назви істот підкресліть.

1. Автор, автобус, базар, бригадир, гість, грім, село, договір, зілля, ім'я, клен, мати, м'яч.

2. Авантюра, авторка, актриса, крила, дітвора, деталь, епоха, жінка, здравниця, калина, мама.

Вправа 117. Перекладіть текст українською мовою і запишіть його. Назви істот підкресліть однією лінією, а назви неістот – двома.

IN PĂDURE

Aici era o pădure. Pădurea aceea era mare și frumoasă. Primavara și vara pădurea era verde. Toamna frunzele cădeau. Iarna copacii nu aveau frunze. Zăpada acoperea copacii. Vară în pădure mai creșteau ciuperci, fragi, mure și flori. În pădure trăiau și multe animale: vulpea, lupul, veverițele, iepurele și altele (А. Садецька).

Культура мовлення

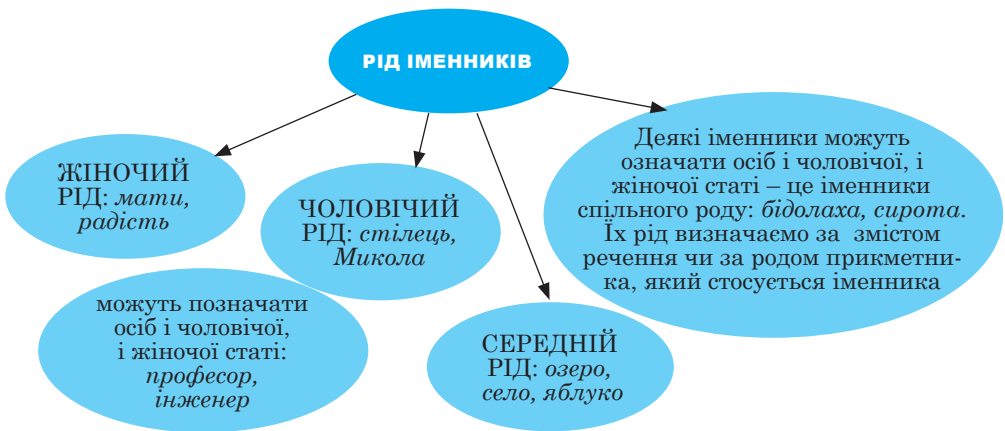

§ 19. РІД ІМЕННИКІВ

Вправа 118. I. Прочитайте вірш Дмитра Павличка, випишіть з нього іменники, запишіть їх у початковій формі. Доберіть до кожного з них слова типу **мій, моя, моє** або **цей, ця, це**. Пригадайте, що ці слова допомагають нам визначити в іменнику? **II.** Доповніть схему, вміщену після вправи, виписаними словами з вірша. Чи до всіх рубрик були у вас приклади? Чи може змінюватися рід іменників?

Небеса прозорі, як глибінь ріки.
Падають, як зорі, з явора листки.
А над полем нитка дзвонить, як струна.
Зажурилась квітка – чує сніг вона.

Усі іменники, що мають форму однини, належать до одного з трьох родів: чоловічого, жіночого чи середнього.

До **чоловічого роду** (*genul masculin*) належать іменники, з якими можна сполучити слова *він, цей* чи *один*, наприклад: *дідуць, біль, хлопець, голос, день, дуб, дуєт*.

До **жіночого роду** (*genul feminin*) належать іменники, з якими можна сполучити слова *вона, ця* чи *одна*, наприклад: *мати, буря, школа, воля, троянда, дівчина, дорога, дружба*.

До **середнього роду** (*genul neutru*) належать іменники, з якими можна сполучити слова *воно, це* чи *одне*, наприклад: *добро, слово, поле, ім'я, вчення, горе, дитя, дівча*.

Іменники *біль, тюль, шампунь* належать до чоловічого роду.

Іменники, що вживаються тільки у множині, не мають значення роду, наприклад: *вила**, *граблі**, *двері*, *ножиці*.

Вправа 119. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники й поясніть наявність чи відсутність у них значення роду, визначте рід, якщо слово його має.

Як любила мати робити і в городі, і в полі, і в лузі і тихо втішатися зробленим! Вона, як свята, очікувала садіння, косовиці, жнив; вона любила, щоб снопи** були гарними, як діти, а полукіпки*** стояли наче парубки – плече в плече. І дуже полюбляла в жнива після праці лягти на віз і дивитись на зорі, на Чумацький Шлях, на Стожари і на отой Віз****, що народився із дівочих сльозин (За М. Стельмахом).

В. Маклюк. Збір урожаю

Вправа 120. Перекладіть словосполучення українською мовою і визначте рід іменників. Порівняйте рід іменників в обох мовах.

Ac de cusut, bancă comercială, cheie franceză, clopot de biserică, iluzie optică, lucru de mână, om de vază, ordine de zi, șoarece-de-câmp, viață pașnică.

В українській мові деякі іменники, що означають назви людей, можуть бути як чоловічого, так і жіночого роду, наприклад: *Хлопчик цей – круглий сирота. Я сирота осталась.* Їх називають іменниками **спільного роду** (gen comun).

* *Віла, граблі* – сільськогосподарські знаряддя праці.

** *Сніп* – зв'язаний оберемок зрізаних стебел хлібних злаків.

*** *Полукіпок* – 30 снопів скошеного або зжатоного хліба.

**** *Віз* – назва сузір'я північної півкулі (із семи зірок).

Чоловічий чи жіночий рід таких іменників зумовлений статтю названої особи. Визначаємо рід за формою залежних від іменника прикметників, числівників, займенників і деяких дієслів, ужитих в однині, порівн.: *звичайний базіка* і *звичайна базіка*; *типовий задавака* і *типова задавака*; *ще один невдаха* і *ще одна невдаха*; *цей непосида* і *ця непосида*; *пішов бідолаха* і *пішла бідолаха*.

Рід незмінюваних іншомовних іменників визначаємо так:

1) у назвах осіб – за статтю: *леді* (ж. р.), *гер* (ч. р.), *рефери* (ч. р.), *порт'є* (ч. р.), *інкогніто* (ч. або ж. р.);

2) назви тварин, птахів тощо – чоловічого роду: *шимпанзе*, *колібри*, *поні*, *какаду*;

3) назви предметів, зокрема страв – середнього роду: *сарі*, *кашне*, *кашпо*, *суфле*, *олів'є*, *ескімо*, *рагу*;

4) у географічних назвах – за родом загального іменника, який є родовою назвою: *Тбілісі* (с. р., бо *місто*), *Міссурі* (ж. р., бо *ріка*), *Конго* (ж. р., бо *країна*).

Вправа 121. Спишіть вправу, додаючи до слів можливі закінчення. Усно поясніть, від чого залежить рід виділених іменників і як ви його визначили. Знайдіть у словнику румунські відповідники виділених слів.

1. Два чоботи пара: ц... **вискочка**, а т... **забіяка**. 2. Васько справж... **задавака**. 3. Як... ти **пустомеля** ... 4. Як...сь розбишака наляка... дитину. 5. Не можна, сину, бути так... роззявою.

Вправа 122. Складіть зі словами *листоноша*, *плакса*, *сусіда* по два речення так, щоб кожне слово в одному випадку було іменником чоловічого роду, а в іншому – жіночого.

Вправа 123. Перекладіть українською мовою іменники *alice de vânătoare*, *durere*, *înregistrare*, *pojar*, *Siberia*, *stepă*, *șal*, *șampon*, *tul*. Зверніть увагу на рід перекладених слів, порівняйте з родом цих іменників у мові румунській. Зробіть висновок.

Вправа 124. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви, щоб можна було визначити рід відповідних іменників. За потреби скористайтеся таблицею, вміщеною після вправи.

1. Відчуваю сильн... біль у суглобах. 2. У мене є й інш... запис пісні. 3. Діти перехворіли свинкою і кор... 4. А далі буде найжджен... путь. 5. За роял... була вчителька. 6. За Сибір... сонце сходить. 7. Над степ... пронеслась чорна буря. 8. Мені подобається біл... шаль. 9. Ти як... шампун... користуєшся? 10. Мені вистачить і п'яти метрів тюл...

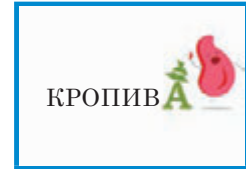
Чоловічий рід

Аерозоль, рояль, псалтир, нежить, сажень, толь, тунель, тюль, фенхель, біль, дріб, живопис, запис, літопис, зяб, кір, опис, нарис, перекис, степ, пил, полин, поступ, сип, розсип, рукопис, Сибір, собака, степінь, ступінь, шампунь, машинопис, підпис, пропис.

Жіночий рід

Антресоль, бандероль, бешамель*, ваніль, вуаль, емаль, каніфоль, консоль, мігрень, папороть, розкіш, філігрань, фланель.

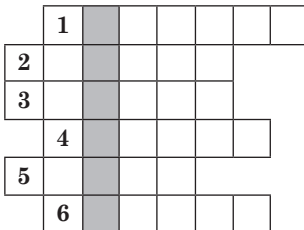
Культура мовлення

§ 20. ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

Вправа 125. Розгадайте кросворд. Якщо ви зробите це правильно, то зможете прочитати вертикально зашифроване слово, що безпосередньо стосується теми, яку ми вивчатимемо на уроці, та слів-відгадок.

1. Кольорова рідина, що використовується для письма.
2. Спосіб пересування людини.
3. Продукт переробки нафти, пальне.
4. Клейкий ягідний чи молочний напій.
5. Спортивна гра з ракеткою та м'ячем.
6. Одна з планет сонячної системи.

Довідка: ходьба, бензин, теніс, чорнило, кисіль, Сатурн.

Більшість іменників – це назви предметів, які можна поразувати. Наприклад: *один будинок, дві дороги, три дерева.*

Форми іменників, яких вони набувають у сполученні зі словами *один* або *одна* чи *одне* (*одно*), називаємо **одниною** (*singular*), а форми, яких вони набувають у сполученні зі словами *два* (*дві*), *три* і т. д., називаємо **множиною** (*plural*), порівн.: *один будинок* і *два, три будинки*; *одна дорога* і *дві, три дороги*; *одне дерево* і *два, три дерева*.

В іменниках, які мають обидві форми числа, *однина* означає один предмет, а *множина* – два і більше.

* *Бешамель* – соус французької кухні.

Вправа 126. Спишіть текст, знайдіть іменники і визначте їх число. Іменники у формі однини підкресліть прямою лінією, а у формі множини – хвилястою.

До вечора скульптор встиг і відпочити, і накидати кілька ескізів з хлопчаків, яких він бачив біля контори, і походити з головою артїлі по господарству. Вони побували на фермах, у кузні, на електростанції. Чутка про скульптора вже встигла облетіти село, і скрізь, де б він не з'являвся, його зустрічали привітно й люб'язно. На фермі щебетливі доярки влаштували йому справжній допит, жваво цікавлячись, кого він ужевиліпив на своєму віку... (*Олесь Гончар*).

Вправа 127. Складіть розповідь (п'ять-шість речень) про своє місто чи село, використовуючи іменники у формі однини та множини.

Вправа 128. Розгляньте малюнки, поясніть, як ви зрозуміли зображене на них. В однині чи множині вживаємо збірні назви? Проведіть експеримент зі словами **людина, студент, дитина** за поданими на малюнках зразками.

однина *листок*
(один предмет)

множина *листки*
(чітко визначена кількість предметів – два і більше)

збірна назва *листя*
(сукупність предметів – сприймається як ціле)

Залежно від форм числа відмінювані іменники поділяються на три групи.

До **першої групи** належать іменники, які мають і форми однини, і форми множини. Напр.: *шкóла – шкóли, дéрево – дерéва, учитель – учителі́, лан – лані́, машíна – машíни, селó – сéла*. Їх у мові переважна більшість.

До **другої групи** належать іменники типу *дiтвора, доброта, совість, кисень, насіння, Львів*, які мають лише форми однини. Їх називають **однинними іменниками** (*singularia tantum*).

До **третьої групи** належать іменники типу *взаємини, граблі, солодошi, Карпати*, які мають лише форми множини. Їх називають **множинними іменниками** (*pluralia tantum*).

Вправа 129. Розгляньте схему, зверніть увагу на можливе групування одинних і множинних іменників. Усно чи письмово доповніть кожен групу кількома своїми прикладами.

Вправа 130. Прочитайте текст, знайдіть іменники і випишіть їх, розподіливши на три групи: а) такі, що мають форми однини і множини; б) такі, що мають тільки форми однини (однинні), і в) такі, що мають тільки форми множини (множинні). Чи не пропущена якась група без прикладів?

...Тим часом багатому братові аж дивно, чому Іван сьогодні не прийшов до нього робити, хоч він платив йому лише напівгнилою соломою. Багач вийшов надвір, бачить, що з димаря братової хижки* куриться, і не може собі уявити, звідки брат взяв дров або соломи. Цікавість узяла гору. Такий лютий, грізний ступив у хату, грюкнув дверима і вже кричати хотів. Але з дива не міг слова промовити. Він побачив, що всі веселі, борщ їдять, у хаті тепло.

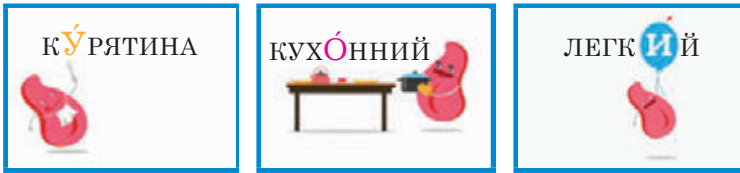
Бідний брат забув усі кривди, заподіяні багатим братом, і гостинно запросив його до столу. Той сів, почав їсти, а сам улесливо говорить, який він радий, що сім'я брата і сита, і в теплі сидить. Але його мучила думка, звідки все це взялося. Бідний брат похвалився, що в нього є чарівний прутик (*Народна творчість*).

Число іменників типу *володіння, бажання, знання*, які в називному і знахідному відмінках однини і множини мають закінчення **-я**, визначається тільки в тексті, порівн.: *своє володіння і свої володіння, моє знання і мої знання, таке бажання і такі бажання.*

* *Хіжка* – дуже бідна хата.

Культура мовлення

§ 21. ЗМІНА ІМЕННИКІВ ЗА ВІДМІНКАМИ

Вправа 131. Прочитайте вірш Дмитра Білоуса, доберіть до вірша заголовок. Що виражає дібраний заголовок – тему чи головну думку вірша? Розкажіть, які значення можуть мати відмінки іменників. Спробуйте пояснити їх назви.

Називний питає: *хто ти? що ти?*

Хоче він про наслідки роботи
і про тебе чути лиш похвали,
щоб тебе як приклад називали.

Родовий доскіпує свого –
хоче знати він: *кого? чого?*

І про тебе знать, якого роду,
що немає роду переводу.

Все **давальний** дасть – не жаль йому,
але хоче знать: *кому? чому?*

Знать про тебе, гожого на вроду,
що даєш і ти своєму народу?

У знахідного свої потреби:
він – *кого?* і *що?* – питає в тебе.

І кого всі ми за друзів маєм,
і що друзі роблять нам навзаєм?

А орудний хоче знать: *ким? чим?*

У труді орудуй разом з ним.
Хоче знать: що здатний ти утнути?
Чим ти сильний? Ким ти хочеш бути?

А місцевий – *де? В якому місці?*

Хоче знати – у селі чи в місті?

Кличний закликає всіх навколо:

«Гей, Іване, Петре чи Миколо,
ви не будьте сонні та байдужі...».

У сполученні з іншими словами більшість іменників змінює свою форму. Наприклад: *моя сестр-а, запитати у сестр-и, подарувати сестр-і, покликати сестр-у, йти з сестр-ою, говорити при сестр-і, дорога сестр-о; плаче немовл-я, підійти до немовлят-и, дати немовлят-і, переповити немовл-я, їхати з немовл-ям, побачити у немовлят-і.*

Форма іменника, яка виражає його відношення до інших слів у словосполученні та реченні, називається відмінком (cas).

В українській мові сім відмінків: *називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий і кличний.* За шістьма з них закріпилися типові форми запитань *хто? що?*

Називний	<i>хто?</i>	<i>що?</i>
Родовий	<i>кого?</i>	<i>чого?</i>
Давальний	<i>кому?</i>	<i>чому?</i>
Знахідний	<i>кого?</i>	<i>що?</i>
Орудний	<i>ким?</i>	<i>чим?</i>
Місцевий	<i>на кому?</i>	<i>на чому?</i>

До **кличного відмінка** не ставимо запитання, оскільки він не дає відповіді, а служить формою звертання до співрозмовника: *дідуся, Іване, мамо, матусю, сестричко.*

Зміна іменників за відмінками називається відмінюванням (declinare).

Називний відмінок іменників називається прямим (direct), усі інші – непрямыми (indirecte).

Називний відмінок є **початковою формою іменника.**

Для іменників, що мають однину і множину, початковою є форма називного відмінка однини.

Для іменників, що мають лише множину, початковою є форма називного відмінка множини.

Вправа 132. Прочитайте текст і запропонуйте до нього заголовки. Випишіть іменники, визначте їх рід, число і відмінок.

Тварини почуваються краще, коли вони не страждають від нестачі їжі, води та притулку, коли їхньому життю ніщо не загрожує, коли вони не хворіють і у них нічого не болить, коли вони не налякані, не нервозні та коли можуть поводитися природно.

Заводити домашніх тварин слід лише тоді, коли ви можете взяти відповідальність за них упродовж усього їхнього життя. Обмір-куйте їхні проблеми та пам'ятайте, що іноді всі домашні твари-ни хочуть побігати на волі. Давайте їм гуляти стільки, скільки можливо. Кожна тварина – це особистість. Сприймайте її звички й особливості, не завдавайте їй болю та не ображайте. Не зне-важайте старих або хворих домашніх тварин (*Р. Кончі, А. Надь «Зелений довідник на кожен день»*).

При визначенні **називного** і **знахідного** відмінків іменника, щоб не помилятися, потрібно ставити обидва запитання: для істот і неістот. Наприклад: місячне сяйво (*хто? що? – Н. в.*) охопило весь двір (*кого? що? – Р. в.*).

Вправа 133. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Іменники – назви істот підкресліть прямою лінією, а назви неістот – хвилястою. Визначте відмінки іменників. Перекажіть зміст тексту українською мовою.

VINE TOAMNA

Vacanța cea mare s-a sfârșit. Odată cu ea, s-au dus și zilele călduroase ale verii.

Cu septembrie se începe frumosul și bogatul anotimp al toamnei.

Acum zilele încep să se micșoreze. Iar nopțile se măresc și se răcoresc.

Păsările călătoare își iau drumul spre țările calde.

Toamna e anotimpul bucuriei omului harnic.

Acum se vede cine a muncit cuminte și cine a pierdut vremea.

Toți muncesc, toți se pregătesc pentru iarna cea grea (*З журналу*).

Вправа 134. Пригадайте, що називається звертанням. Прочитайте вірш Василя Симоненка. Знайдіть іменники-звертання та сполучення слів-звертання, у яких є іменник, визначте число і відмінок цих іменників.

Берези, в снігу занімлі,
іній на вітах слізьми,
про що ви мрієте, білі?
– Про сонце мріємо ми...

Дуби в крижаній кольчuzі,
одягнуті в сиві шовки,
про що замислились, друзі?
– Про сонце наші думки...

Вітри із морозяним шпаром,
куди вас несуть чорти,
чого галасуєте зором?
– Хочемо сонце знайти...

Очі, наповнені горем,
очі сумні мої,
чому ви блукаєте зором?
– Хочем побачить її...

Серце, недавно кволе,
мўко моя мала,
чому щемиш, як ніколи?
– Хочу її тепла...

Розуме мій байдужий,
вируч мене хоч ти –
над чим ти думаєш, друже?
– Хочу надію знайти...

Ю. Рябий. Зимовий ліс

У кличному відмінку іменники мають такі закінчення:

-о: іменники – власні назви чоловічого та власні й загальні жіночого роду на **-а**: *Микита – Микито; Оксана – Оксано; мама – мамо*.

-е: іменники – власні й загальні назви чоловічого та загальні назви жіночого роду на **-я**: *Ілля – Ілле, письменниця – письменнице*;

іменники – власні та загальні назви чоловічого роду з твердим кінцевим приголосним основи: *Євген – Євгене, пан – пане*;
іменники жіночого роду на **-а**, перед яким виступає шиплячий: *круча – круче*.

-є: іменники – імена жіночого роду на **-я**: *Софія – Софіє*;
загальні назви жіночого роду на **-я**, після голосного та апострофа: *мрія – мріє, сім'я – сім'є*.

-у: іменники – імена чоловічого роду на **-г**, **-х**: *Аристарх – Аристарху, Генріх – Генріху*;

деякі іменники чоловічого роду (переважно односкладові) з твердим кінцевим приголосним основи: *син – сину, дід – діду*;
іменники чоловічого роду, що виражають здебільшого пестливе значення: *Богданчик – Богданчику, півник – півнику*.

-ю: іменники власні й загальні назви чоловічого роду з м'яким кінцевим приголосним основи (зокрема з **-й**): *Гриць – Грицю, Юрій – Юрію, край – краю*;

іменники – загальні назви зі значенням пестливості: *бабусю, татусю, Ганнусю*;

іменники – загальні та власні назви чоловічого роду м'якої групи на -р: *царю, Ігорю, лікарю*.

В українському правописі зазначено:

– у звертаннях, що складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка має як перше слово, так і друге, хоч друге може мати й форму називного відмінка: *добродію лікарю* (лікар).

У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, форми кличного відмінка набувають як загальна назва, так і власне ім'я: *колего Миколо*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, а прізвище виступає у формі називного відмінка: *добродійко Скірта*.

У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Галино Іванівно, Віталію Петровичу*.

Вправа 135. Прочитайте текст наукового стилю. Випишіть з тексту виділені групи слів. За їх зразком утворіть подібні сполучення. З'ясуйте, у якому відмінку стоїть ужитий вами іменник.

УЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ ІЗ ВІДМІНКОВИМИ ФОРМАМИ ІМЕННИКІВ

1. З родовим відмінком іменника вживаються прийменники **від, із, з, у, замість, задля, з-над, зі, зо, з-перед, з-поміж, з-посеред, за, із-за, побіля, поміж, поперед, всередині, на-прикінці, поблизу, позаду, під час, у напрямку, на відміну від, до, -з, -за, від, для, біля** (тільки з родовим відмінком): *визирнути з вікна, запитати у нього, дістатися до міста, звістка від матері, підбіг до нього*.

2. З давальним відмінком уживаються прийменники **завдяки, всупереч, наперекір, услід, назустріч, навстріч, на противагу, навперейми**: *наперекір долі, назустріч пригодам, услід подрузі*.

3. Зі знахідним відмінком уживається найбільша кількість прийменників (28 одиниць) – **з, у, крізь, поза, близько, понад, попід, попри, проміж, зважаючи на, біля, у відповідь на, коло, під** тощо: *зазирнути в очі, перебував з місяць*.

4. З орудним відмінком уживаються прийменники **під, з, за, між, поза, проміж, услід за, згідно з, нарівні з, одночасно з, побіг з, порівняно з, поруч із, разом із, слідом за, у зв'язку з: розмовляти з колегою, лантух з вівсом, сидимо під вербою.**

5. З місцевим відмінком уживаються прийменники **в, у, на, по, при, о: був на Кавказі, зловити в озері.**

Запам'ятай! Правильно говорити *в Україну*, оскільки йдеться про державу, а не про територію. Так само говоримо: *в Америку, в Європу, у Францію, у Білорусь, але на Закарпаття*. Отже, сполучення з прийменником **в** уживається на означення великого простору, а не частини цього простору.

Складні випадки вживання прийменників

Прийменник	Приклад
відповідно до	відповідно до постанови
для	книга для записів, засоби для очищення повітря, заходи для подолання наслідків повені, комісія для вивчення проблеми
до	брати до уваги, їхати до Львова
з	довідатися з книжок, залік з економіки, допомогти з власної ініціативи, відсутній з поважної причини
за	за згодою сторін, поїхати за власним бажанням, виконати за певних обставин, рухатися за вітром, проживати за адресою, готувати за рецептом, зупинитися за два кроки, бухгалтер за спеціальністю
згідно з	згідно з наказом
з-за (із-за)	виглядати з-за хмари
на	вишити на прохання, виступити на захист, називати на ім'я, покласти на свої місця, зробити на користь, надіслати на адресу, хворіти на грип
по	наказ по гімназії, ходити по молоко, виплатити по сто гривень, чергувати по школі, різьбити по дереву
у	прийшов у справі, передати у спадок, у напрямку лісу, у будні дні
через	пропустити через хворобу, запізнитися через лінощі
Безприйменникові конструкції	їхати автобусом, надіслати поштою, спускатися сходами, деякою мірою

Вправа 136. Перейдіть за QR-кодом, повторіть вивчений матеріал з теми «Відмінкові закінчення іменників» і виконайте тести.

Культура мовлення

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Усі іменники однинні в рядку

- А Долого, фізика, дерево, знання, бій
- Б Сало, математика, перемога, місце, місяць
- В Золото, ботаніка, вічність, гора, час
- Г Молоко, аспірин, хімія, щастя, честь
- Д Дитина, гілка, комаха, будинок, слово

2. Усі іменники множинні в рядку

- А Нігті, уроки, вартості, пустощі, кучері
- Б Ножиці, лінощі, щипці, заздрощі, солодощі
- В Нарциси, огляди, диски, двері, дипломати
- Г Надії, мови, цінності, парті, дріжджі
- Д Гори, річки, серця, сани, пахощі

3. Незмінювані іменники є в рядку

- А Сонце, автострада, бюлетень, шовк, зір
- Б Віконце, інтерес, річка, рушник, олія
- В Добро, шосе, Шевчук, інтерв'ю, листок
- Г Радість, відданість, відмінок, ряд, пані
- Д Садочок, вишня, дерево, поле, море

§ 22. ТИПИ ВІДМІН ІМЕННИКІВ

Вправа 137. Прочитайте вірш, визначте його основну думку. Випишіть з вірша іменники, поставте їх у початкову форму (Н. в. одн.). Визначте у вписаних іменниках рід, позначте закінчення та основу слова.

Зразок: краю – поч. ф. край, чол. р.

РІДНИЙ КРАЙ

Я люблю тебе, рідний мій краю,
моя доле, відродо і спів.
Сине небо, глибоке й безкрає,
і роздолля врожайних полів.
В голубих і рожевих серпанках
заховалася зелень дібров,
наче мами свята колисанка,
ти, мій краю, у серце мое увійшов.

За Н. Красоткіною

Іменники української мови поділяються на **чотири відміни**.

До **I** відміни належать іменники жіночого, чоловічого і спільного роду із закінченням **-а, -я**: *вага, Микола, сирота*.

До **II** відміни належать іменники чоловічого роду з нульовим закінченням та **-о** і середнього роду із закінченням **-о, -е, -я**, крім тих, що в непрямих відмінках приймають суфікси **-ат-, -ят-, -ен-**: *гриб, день, дядько, Дмитро; село, серце, весілля* (але не: *дитя* – бо *дитяти*; *плем'я* – бо *племени*).

До **III** відміни належать іменники жіночого роду з нульовим закінченням та іменник **мати**: *вісь, ніч, радість, сіль*.

До **IV** відміни належать іменники середнього роду на **-а, -я**, які при відмінюванні приймають суфікси **-ат-, -ят-, -ен-**: *зайча* – *зайчати*, *орля* – *орляти*, *ім'я* – *імені*, *лоша* – *лошати*.

Вправа 138. Використовуючи таблицю відмін іменників, визначте, до якої відміни належать подані слова, і випишіть їх за відмінами в чотири колонки. Іменники, які не належать до жодної з відмін, випишіть окремо.

Відміна	Рід іменників	Закінчення у Н. в. одн.	Приклади
I	Жіночий Чоловічий Спільний	-а, -я	<i>дорога, задача, лілія воевода, Лука, тесля задавака, невдаха, плакса</i>
II	Чоловічий Середній	- -о -е -я	<i>вечір, журнал, звичай, сторож батько, дядько, Дніпро, Павло вікно, джерело, морозиво, сало плече, сонце, середовище вугілля, знаряддя, листя</i>
III	Жіночий	- -и	<i>відстань, любов, зустріч, совість, мати, ніч, верф</i>
IV	Середній	-а -я (якщо при відмінюванні з'являються суфікси -ат-, -ят-, -ен-)	<i>ведмежа, дівча, коліща маля, немовля, пташеня плем'я, сім'я, тім'я</i>

Батько, зброяр, ім'я, США, паморозь, окуляри, козеня, Микола, депо, сіль, лікар, курча, пальне, розкіш, навчання, журі, вовчєня, граблі, мідь, подорож, площа, пляж, Черкаси, серце, цуцєня, сирота, черговий, хлопчєня, село, море.

Вправа 139. Спишіть іменники, визначте їх відміну. Доберіть до них з довідки слова-синоніми та визначте їх відміну. На які особливості при визначенні відмін ви звертали увагу?

I. Земля, нива, криниця, тиша, курява, вдача.

Довідка: пил, ґрунт, характер, колодязь, спокій, лан.

II. Відвага, дружба, сила, завірюха, багнука, вигода.

Довідка: заметіль, користь, сміливість, міць, приязнь, болото.

Вправа 140. Серед поданих іменників виберіть ті, які стосуються певної тематичної групи: 1) предмети побуту, 2) меблі, 3) продукти, 4) домашній одяг і взуття. Визначте відміни вибраних іменників. Які іменники не мають відміни?

Дзеркало, мама, сім'я, килимок, диван, телевізор, ліжко, іграшка, тато, бабуся, дідусь, батон, хліб, сир, масло, яблуна, кішка, молоко, годинник, торшер, ванна, тапочки, халат, Карпати, брат, стілець, куртка, пальто, стіл, шуба.

Вправа 141. Перейдіть за QR-кодом, подивіться відеоурок з теми «Поділ іменників на відміни», повторіть вивчений матеріал і виконайте тести.

За кінцевими приголосними основи та за набором відмінкових закінчень **іменники I і II** відмін поділяються на три групи: **тверду, м'яку і мішану**.

Мішаною третю групу називають тому, що в одних відмінках іменники цієї групи мають закінчення іменників твердої групи, а в інших – м'якої, порівн.:

Від- мі- нок	Однина			Множина		
	Тверда	Мішана	М'яка	Тверда	Мішана	М'яка
Н.	дорог-а	меж-а	дол-я	дорог-и	меж-і	дол-і
Р.	дорог-и	меж-і	дол-і	доріг	меж	доль
Д.	дороз-і	меж-і	дол-і	дорог-ам	меж-ам	дол-ям
Зн.	дорог-у	меж-у	дол-ю	дорог-и	меж-і	дол-і
Ор.	дорог-ою	меж-ею	дол-ею	дорог-ами	меж-ами	дол-ями
М.	(на) дороз-і	(на) меж-і	дол-і	(на) дорог-ах	меж-ах	дол-ях
Кл.	дорог-о	меж-е	дол-е	дорог-и	меж-і	дол-і

Вправа 142. Розгляньте таблицю поділу іменників I та II відмін на групи. Усно або письмово доповніть кожну із груп кількома прикладами. Зверніть увагу на групи іменників II відміни.

Відміна, група		Основні ознаки	Приклади
I	Тверда	Іменники на -а після твердих приголосних (крім шиплячих)	<i>доба, злива, спрага</i>
	М'яка	Іменники на -я після м'яких приголосних	<i>земля, пісня, поезія</i>
	Мішана	Іменники на -а після шиплячих приголосних	<i>вежа, втеча, душа, гуця</i>
II	Тверда	Іменники ч. і с. р. на -о : Іменники ч. р. на твердий приголосний (крім шиплячих) Іменники на -ер, -ір, -ор, -ур та на -ар, -ир, -яр з постійним наголосом на основі	<i>дядько, Петро, світило</i> <i>плуг, степ, хлібороб</i> <i>боксер, папір, вихор,</i> <i>абажур, базар, бригадир,</i> <i>столяр</i>
	М'яка	Іменники ч. р. на м'який приголосний Іменники на -ар, -ир з наголосом, що переходить на закінчення Іменники с. р. на -е після приголосних (крім шиплячих) Іменники с. р. на -я	<i>буковинець, день, звичай</i> <i>вівчár – вівчаря́,</i> <i>кобза́р – кобзаря́,</i> <i>пухі́р – пухиря́</i> <i>місце, поле, серце</i> <i>зусилля, листя, роздоріжжя</i>
II	Мішана	Іменники ч. р. на шиплячий приголосний Іменники на -яр з наголосом, що переходить на закінчення Іменники с. р. на -е після шиплячих	<i>вантаж, ключ, книш, куц</i> <i>газета́р – газетяра́,</i> <i>каменя́р – каменяра́</i> <i>плече́, віче, ложе</i>

Вправа 143. Перекладіть текст українською мовою. Визначте відміну кожного іменника з тексту перекладу.

Eu sunt cuminte.

N-am s-o întâlnesc pe Cotoroanța...

– Ce cauți în pădure, mă?

– M-a trimis mama să culeg o poală* de bureți, nene Oarță.

– Dar cu surcelele astea ce este?

– Să facem foc, să fierbem o oală cu bureți (З. Станку).

* *Poală* – полá, поді́л.

Вправа 144. Спишіть текст, підкресліть іменники і, відтворюючи усно початкову форму, визначте, до якої відміни і групи вони належать.

ВДЯЧНІСТЬ

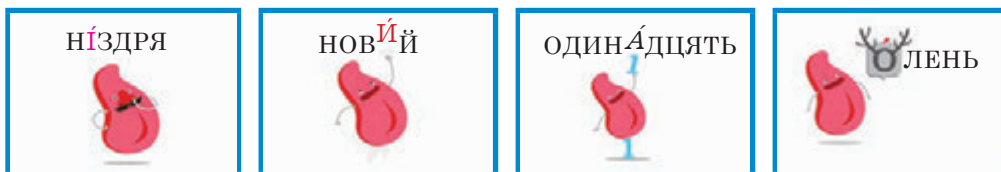

Г. Тарасенко.
Українська мати

З першої хвилини життя схиляються над нами обличчя матерів. У тривозі й любові, в замилюванні й надії вдивляються матері у своїх дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. Усім своїм життям і працею, прикладом і вихованням утверджують у нас риси людяності й добра. Закривають грудьми, навіть ціную власного життя, від усякого лиха.

Матері... Усе життя дивляться вони нам услід, вирядивши у люди. Бажають нам успіхів і щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо й в останню хвилину думають про те, щоб діти їхні жили гідно серед людей і творили добро на своїй землі (За О. Сизоненком).

Культура мовлення

§ 23. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

Вправа 145. Запишіть слова **батько, зошит, курча, кішка, Іван, море, любов, орля, піч, Ілля, плече, мати, ім'я** і визначте їх відміни. Іменники і відміни самостійно провідмінійте за відмінками в однині та множині. Перевірте за допомогою таблиці, вміщеної після вправи, чи правильно ви провідмініли слова. Чи були несподівані помилки?

Відмінок	Тверда група		М'яка група		Мішана група
Однина					
Н.	верб-а	Галин-а	земл-я	ліні-я	душ-а
Р.	верб-ий	Галин-и	земл-і	ліні-ї	душ-і
Д.	верб-і	Галин-і	земл-і	ліні-ї	душ-і
Зн.	верб-у	Галин-у	земл-ю	ліні-ю	душ-у
Ор.	верб-ою	Галин-ою	земл-ею	ліні-ею	душ-ею
М.	(на) верб-і	(при) Галин-і	(на) земл-і	(на) ліні-ї	(на) душ-і
Кл.	верб-о́	Галин-о	земл-е	ліні-е	душ-е́

Відміннок	Тверда група		М'яка група		Мішана група
Множина					
Н.	вѣрб-и	Галин-и	зѣмл-і	ліні-ї	душ-і
Р.	верб	Галин	земель	ліній	душ
Д.	верб-ам	Галин-ам	земл-ям	ліні-ям	душ-ам
Зн.	верб-и	Галин	земл-і	ліні-ї	душ-і
Ор.	верб-ами	Галин-ами	земл-ями	ліні-ями	душ-ами
М.	(на) верб-ах	(при) Галин-ах	(на) земл-ях	ліні-ях	(на) душ-ах
Кл.	вѣрб-и	Галин-и	зѣмл-і	ліні-ї	душ-і

1. У формах давального і місцевого відмінків однини кінцеві приголосні основи **г, к, х** змінюються на **з, ц, с**, наприклад: *дорога – дорозі і на дорозі; аптека – аптеці і в аптеці, вільха* – вільсі і на вільсі, стріха** – стрісі і в стрісі.*

2. Пестливі варіанти особових імен на **-я** у **кличному відмінку однини** мають закінчення **-ю**, наприклад: *Вал-ю – від Валя (Валентина), Вас-ю – від Вася (Василь чи Василина), Ганнус-ю – від Ганнуса (Ганна), Олюн-ю – від Олюня (Ольга).*

3. У **родовому відмінку множини** іменники І відміни, як правило, не мають закінчення, точніше, у них нульове закінчення. Порівн.: *вправа і вправ, мама і мам, надія і надій, фабрика і фабрик, хата і хат.* При цьому **о**, зокрема у словах з рухомим наголосом, дуже часто переходить в **і**, наприклад: *гора – гір, доба – діб, коса – кіс, нога – ніг, борода – борід, голова – голів, особа – осіб, робота – робіт, ягода – ягід.* У деяких давніх українських словах цього переходу немає: *вода – вод, оса – ос, проба – проб, сова – сов.* Не відбувається цей перехід у словах іншомовного походження: *доза – доз, мода – мод, норма – норм, рота – рот.*

Лише іменники жіночого роду *сім'я, стаття, миша, свиня* мають у родовому відмінку множини закінчення **-ей**: *сімей, статей, мишей, свиней.* А іменники чоловічого роду *суддя* та *староста* (у весільному обряді) мають закінчення **-ів**: *суддів, старостів.* Іменник спільного роду *староста* (керівна особа) має чисту основу – *ста́рост.*

* *Вільха* – листяне дерево або кущ родини березових.

** *Стріха* – покрівля будівлі, переважно солом'яна.

Вправа 146. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники, усно визначте їх відміну. Іменники I відміни випишіть і визначте їх число, відмінок і групу.

Майже два дні у поті чола ми з хлопцями приводили до ладу свою кімнату. І так її прибрали, як дівчина хату перед приходом старостів чи міська влада вулицю міста, по котрій має проходити парад чи проїжджати якесь закордонне представництво. До блиску натерли паркетну підлогу, почепили на вікно фіранку. Щоб не обтиралася стіна біля ліжка, поприбивали килимки, простелили в проходах доріжки, почепили на видному місці календар з екзотичним пейзажем та копію картини Івана Крамського «Незнайомка» (За Я. Вишиваним).

Вправа 147. Запишіть іменники у формах давального, орудного і місцевого відмінків однини та родового відмінка множини. Які закінчення іменників потребують пояснення?

Алея, бібліотека, бідолаха, вежа, вага, дорога, криниця, мелодія, суддя, тривога.

Вправа 148. Перекладіть іменники і запишіть їх українською мовою у початковій формі, у формах орудного і місцевого відмінків однини та родового множини. З трьома іменниками складіть і запишіть речення.

Bucurie, cină, măr (arbore), odaie, pază, podea, speranță, suflet, tavan, turn.

Вправа 149. Перейдіть за QR-кодом, повторіть вивчений матеріал з теми «Відмінювання іменників I відміни» і виконайте тести.

Культура мовлення

§ 24. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ II ВІДМІНИ

Вправа 150. Запишіть іменники, визначте їх відміну. Ті іменники, які належать до II відміни, провідмінійте за відмінками. Чи виникали у вас труднощі при відмінюванні цих слів? Якщо так, то перевірте сумнівні відмінкові форми за допомогою таблиці, вміщеної після вправи.

Автор, стаття, гараж, дороговказ, буковинка, вітерець, місце, знання, село, слоненя.

Вправа 151. Уважно прочитайте таблицю, запишіть з її допомогою короткий **конспект**: 1) до II відміни належать іменники... 2) до м'якої групи належать іменники... 3) до твердої групи належать іменники... 4) до мішаної групи належать іменники... 5) особлива увага до таких відмінкових форм...

Від-мінок	Тверда група				
Однина					
Н.	стіл	ліс	касир	батьк-о	вікн-о
Р.	стол-а	ліс-у	касир-а	батьк-а	вікн-а
Д.	стол-ові	ліс-ові	касир-ові	батьк-ові	вікн-у
	стол-у	ліс-у	касир-у	батьк-у	
Зн.	стіл	ліс	касир-а	батьк-а	вікн-о
Ор.	стол-ом	ліс-ом	касир-ом	батьк-ом	вікн-ом
М.	(в) стол-і	(в) ліс-і	(на) касир-ові	(на) батьк-ові	(на) вікн-і
	(по) стол-у	(по) ліс-у	(по) касир-у	(по) батьк-у	(по) вікн-у
Кл.	стол-е	ліс-е	касир-е	батьк-у	вікн-о
Множина					
Н.	стол-и	ліс-и	касир-и	батьк-и	вікн-а
Р.	стол-ів	ліс-ів	касир-ів	батьк-ів	вікон
Д.	стол-ам	ліс-ам	касир-ам	батьк-ам	вікн-ам
Зн.	стол-и	ліс-и	касир-ів	батьк-ів	вікн-а
Ор.	стол-ами	ліс-ами	касир-ами	батьк-ами	вікн-ами
М.	(у) стол-ах	(на) ліс-ах	(на) касир-ах	(на) батьк-ах	(на) вікн-ах
Кл.	стол-и	ліс-й	касир-и	батьк-и	вікн-а
Від-мінок	М'яка група				
Однина					
Н.	гай	коваль	кобзар	пол-е	знанн-я
Р.	га-ю	ковал-я	кобзар-я	пол-я	знанн-я
Д.	га-еві	ковал-еві	кобзар-еві	пол-ю	знанн-ю
	га-ю	ковал-ю	кобзар-ю		
Зн.	гай	ковал-я	кобзар-я	пол-е	знанн-я
Ор.	га-ем	ковал-ем	кобзар-ем	пол-ем	знанн-ям
М.	(в) га-ї	(в) ковал-еві	(в) кобзар-еві	(в) пол-і	(в) знанн-і
	(по) га-ю	(по) ковал-ю	(по) кобзар-ю	(по) пол-ю	(по) знанн-ю
Кл.	га-ю	ковал-ю	кобзар-ю	пол-е	знанн-я
Множина					
Н.	га-ї	ковал-і	кобзар-і	пол-я	знанн-я
Р.	га-їв	ковал-ів	кобзар-ів	пол-ів	знань
Д.	га-ям	ковал-ям	кобзар-ям	пол-ям	знанн-ям
Зн.	га-ї	ковал-ів	кобзар-ів	пол-я	знанн-я
Ор.	га-ями	ковал-ями	кобзар-ями	пол-ями	знанн-ями
М.	(по) га-ях	(на) ковал-ях	(на) кобзар-ях	(на) пол-ях	(на) знанн-ях
Кл.	га-ї	ковал-і	кобзар-і	пол-я	знанн-я

Від- мінок	Мішана група			
Однина				
Н.	дощ	читач	пісняр	прізвищ-е
Р.	дощ-у	читач-а	пісняр-а́	прізвищ-а
Д.	дощ-еві	читач-еві	пісняр-еві	прізвищ-у
	дощ-у	читач-у	пісняр-у	
Зн.	дощ	читач-а	пісняр-а	прізвищ-е
Ор.	дощ-ем	читач-ем	пісняр-ем	прізвищ-ем
М.	(на) дощ-і	(на) читач-еві	(на) пісняр-еві	(на) прізвищ-і
	(по) дощ-у	(на) читач-у/і	(на) пісняр-у/і	(у) прізвищ-у
Кл.	дощ-у	чита́ч-у	пісня́р-е	прізвищ-е
Множина				
Н.	дощ-і	читач-і	пісняр-і	прізвищ-а
Р.	дощ-ів	читач-ів	пісняр-ів	прізвищ
Д.	дощ-ам	читач-ам	пісняр-ам	прізвищ-ам
Зн.	дощ-і	читач-ів	пісняр-ів	прізвищ-а
Ор.	дощ-ами	читач-ами	пісняр-ами	прізвищ-ами
М.	(на) дощ-ах	(на) читач-ах	(на) пісняр-ах	(на) прізвищ-ах
Кл.	дощ-і	читач-і	пісняр-і	прізвищ-а

Вправа 152. I. Відгадайте загадки. Запишіть відгадки в колонку, додайте до кожного іменника прикметник, утворивши словосполучення, і визначте відміну та групу в іменниках I та II відмін.

1. Чорненький собака весь дім стереже.
2. Що без очей плаче.
3. Завжди в роті, а не проковтнеш.
4. Має гребінь, та не може ним чесатися.
5. Іде років двісті, стоїть на місці, лічить людський вік, а не чоловік.
6. Сидить баба серед літа, в сто сорочок одягнена.
7. Не кінь, а біжить, не ліс, а шумить.
8. Їду, їду – нема сліду.

II. Якщо не вдалося відгадати всі загадки, пошукайте відгадки у збірках загадок або в інтернеті.

Паралельні закінчення іменників II відміни

У родовому відмінку однини іменники II відміни мають закінчення **-а, -я** та **-у, -ю**. Це зумовлено їх граматичними ознаками, лексичним значенням і місцем наголосу. Наприклад: *брат – брат-а, коваль – ковал-я, сад – сад-у, гай – га-ю*.

Іменники середнього роду завжди мають у родовому відмінку однини тільки закінчення **-а, -я**, наприклад: *весло – весл-а, плече – плеч-а, деревце – деревц-я, життя – житт-я, море – мор-я*.

В іменниках чоловічого роду в родовому відмінку однини наявність закінчення **-а, -я** чи **-у, -ю** визначається їх лексичним значенням і місцем наголосу.

Вправа 153. Розгляньте таблицю, зверніть увагу на групи іменників, які мають у родовому відмінку закінчення **-а, -я** та **-у, -ю**, й усно доповніть кожну з них своїми прикладами. Хто більше?

Закінчення -а, -я мають	Приклади	Закінчення -у, -ю мають	Приклади
Назви людей	<i>брат-а, орач-а, учитель-я, Григорі-я, Петро-вич-а</i>	Назви речовини, матеріалу	<i>бензин-у, воск-у, мед-у, піск-у</i>
Назви тварин	<i>голуб-а, морж-а, зайц-я, Мурчик-а, Рябк-а</i>	Збірні назви	<i>альманах-у, атлас-у, взвод-у, колектив-у, хор-у</i>
Назви дерев, грибів	<i>бук-а, граб-а, гриб-а, грузд-я</i>	Назви закладів, установ	<i>військокомат-у, клуб-у, інститут-у</i>
Назви міст і сіл	<i>Києв-а, Кишинев-а, Львов-а, Бухарест-а,</i>	Просторові назви	<i>га-ю, луг-у, майдан-у, степ-у, кра-ю</i>
Назви предметів	<i>годинник-а, ключ-а, автобус-а</i>	Назви кущів і трав'янистих рослин	<i>агрус-у, бузк-у, жасмин-у, горох-у, барвінк-у</i>
Назви мір	<i>ар-а, грам-а, метр-а, дн-я, місьц-я, четверг-а</i>	Назви дій, процесів, станів, формацій	<i>біг-у, занепад-у, розвитк-у, царизм-у</i>
Назви грошей	<i>ле-я, долар-а, грош-а</i>	Назви почуттів	<i>бол-ю, відча-ю, гнів-у, жаль-ю, сором-у</i>
Наукові терміни	<i>атом-а, екватор-а, конус-а, ромб-а, присудк-а</i>	Назви явищ природи	<i>вітр-у, мороз-у, дощ-у, вогн-ю, іне-ю</i>

Вправа 154. З допомогою вчителя (вчительки) і за словником знайдіть румунські відповідники іменників, значення яких вам не відомі. Запишіть подані іменники у формі родового відмінка однини. Користуючись попередньою таблицею, аргументуйте вибір закінчення.

Автомобіль, антонім, аптекар, бетон, Відень, вовк, гектар, дукат, дюйм, дятел, жах, заїзд, кілометр, комітет, лиман, літак, мотлот, омонім, опеньок, холод, шилінг, Юрій, явір.

У деяких випадках вибір закінчення іменника залежить не лише від значення, а й від місця наголосу. Закінчення **-у, -ю** мають назви річок, озер, гір, країн та інших територій, якщо наголос у них постійно зберігається на основі, наприклад: Буг – *Бúгу*, Дон – *Дóну*, Дунай – *Дунáю*; Байкалу, Балатону, Світязю; Арарату, Ельбрусу, Паміру; Кіпру, Алжіру, Єгипту; Донбáсу, Сибіру, Крiму. Але в назвах річок з наголосом, який переходить на закінчення, пишемо закінчення **-а, -я**, наприклад: Дністéр – *Дністрá*, Прут – *Прутá*, Іртиш – *Іртишá*, Донéць – *Діниця́*.

Так само закінчення **-у, -ю** мають назви будівель, споруд, приміщень та їх частин з постійним наголосом на основі, наприклад: будiнку, вокзáлу, дáху, зáлу, коридóру; канáлу, сарáю та ін. Але в назвах з наголосом на закінченні пишемо **-а, -я**, наприклад: вітрáк – *вітрякá*, млин – *млинá*, хлiв – *хлiвá*, гара́ж – *гаражá*.

У деяких іменниках закінчення **-а, -я** та **-у, -ю** в родовому відмінку однини служать для розрізнення їх значення. Наприклад: алмаз – алмаза (окремий кристал; інструмент) і алмаз – алмазу (мінерал); апарат – апарата (пристрій) і апарат – апарату (установа, сукупність службовців); буряк – буряка (одна рослина, один корінь), буряк – буряку (урожай); Амур – Амура (міфічна істота) і Амур – Амуру (річка); бал – бала (одиниця виміру) і балу (танцювальне свято).

Деякі паралельні форми родового відмінка однини не розрізняються за значенням: двора́ – двóру, мостá – мóсту, парканá – паркáну, плотá – плóту, столá – стóлу.

Вправа 155. Розгляньте форми родового відмінка однини загальних і власних назв, поясніть вибір закінчення. Зверніть увагу на значення іменників з паралельними закінченнями (за потреби зверніться до орфографічного словника).

1. Акта – акту, блока – блоку, буфета – буфету, градуса, замкá – зáмку, каменя – каменю, клина – клину, листопада – листопаду, пояса – поясу, соняшника – соняшнику.

2. Алжира – Алжиру, Балхаша – Балхашу, Ванкувера – Ванкуверу, Гібралтара – Гібралтару, Дніпра, Збручá, Люксембурга – Люксембургу, Рима – Риму, Туніса – Тунісу.

У давальному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення **-ові, -еві, -єві** та **-у, -ю**.

Більшість іменників середнього роду в давальному відмінку однини має закінчення **-у, -ю**. Наприклад: *веслу, видовищу, морю, завданню*. Паралельні закінчення **-ові / -у** можуть мати лише назви малих істот із суфіксом **-к-**. Наприклад: *дитяткові і дитятку, звіряткові і звірятку, немовляткові і немовлятку*.

Іменники чоловічого роду в давальному відмінку однини можуть мати паралельні закінчення **-ові, -еві, -єві** та **-у, -ю**. Наприклад: *братові і брату, вітрові і вітру, газетяреві і газетяру, збирачеві і збирачу, коневі і коню, Сергієві і Сергію*.

Вправа 156. Розкрийте дужки і запишіть залежні іменники у формі давального відмінка однини. Усно поясніть вибір закінчення.

Віддати (товариш), вірити (повідомлення), допомагати (лікар), доручити (учень), запобігти (лихо), запропонувати (колектив), зауважити (водій), належати (місто), порадити (відвідувач), пропонувати (читач).

Якщо поряд треба поставити в давальному відмінку два або три іменники чоловічого роду, то для уникнення одноманітності закінчень перший слід вживати із закінченням **-ові (-еві, -єві)**, а подальші – із закінченням **-у (-ю)**. Наприклад: *панові директору, Василеві Олексійовичу, Іванові Григоровичу Максим'юку*.

Вправа 157. Запишіть запропоновані прізвища, імена та імена по батькові в давальному відмінку. Котрі прізвища не змінюються і чому?

1. Артеменко Петро Васильович. 2. Головка Ірина Костянтинівна. 3. Попович Василь Петрович. 4. Романишин Сергій Юрійович. 5. Орел Ганна Дмитрівна. 6. Гнеп Віра Аурелівна.

У називному відмінку множини іменники II відміни мають закінчення **-и, -і, -ї** та **-а, -я**.

Закінчення **-и, -і, -ї** мають іменники чоловічого роду. Наприклад: *брати, бригадири, гектари; відвідувачі, бійці, водії*.

Закінчення **-а, -я** мають іменники середнього роду. Наприклад: *вёсла, вікна; вогнища; почуття, прислів'я*.

У родовому відмінку множини іменники II відміни мають закінчення **-ів, -їв**, нульове закінчення та закінчення **-ей**.

Закінчення **-ів, -їв** мають іменники чоловічого роду та частина іменників середнього роду на **-е, -я**. Наприклад: *братів, водіїв, морів, почуттів, прислів'їв*.

Закінчення **-ей** мають лише деякі іменники чоловічого і середнього роду. Наприклад: *гостей, коней, очей, плечей*.

Іменники чоловічого роду на **-анин, -янин, -ин** типу *галичанин, киянин, болгарин*, які у формі множини втрачають **-ин**, мають нульове закінчення, наприклад: *галичан, киян, болгар*.

Нульове закінчення мають іменники середнього роду на **-о** та більшість іменників на **-е, -я**, а також іменники чоловічого роду, що втрачають **у** формі множини **-ин**. Наприклад: *болото – боліт, вікно – вікон; вогнище – вогнищ, прізвище – прізвищ, місце – місць, весілля – весіль, знання – знань, обличчя – облич і громадянин – громадян, селянин – селян*.

В іменників середнього роду з основою на два приголосні перед нульовим закінченням між приголосними з'являються вставні голосні **о, е**, наприклад: *вікно – вікон, зерно – зерен*.

Вправа 158. Утворіть і запишіть від іменників форми називного відмінка множини.

1. Богатир, багач, газетяр, гай, лектор, лікар, маляр, селянин, сторож, учитель, чех.
2. Апельсин, багатій, гараж, друкар, чернівчанин, меч, подвір'я, приятель, росіянин, ручай, сідло, стадіон.

Вправа 159. Запишіть іменники, розкриваючи дужки, у потрібному відмінку. Поясніть особливості вживання відмінкових закінчень.

Віддати належне (майстер, робітниця, батько, лікар, жінка, товариш, учитель, керівник). Прийти в гості до (ювіляр, Надія, перекладач, сестра, слюсар, дочка, директор, пісняр, теща). Спеціальний одяг на (школяр, робітниця, перукар, друкарка, маляр, гончар, водій, санітарка). Іти (коридор, пуца, бульвар, дорога, тротуар, площа, пустир, вулиця). Завдати збитків (Віктор, фабрика, Ігор, завод, країна, край, друкарня, село, шахта, родина). Боротися з (ворог, зброя, пожежа, вітер, негода, приятель, друг). Покластися на (брат, господар, доля, лікар, сестра, секретар, дружина, товариш, подруга). За (вежа, земля, календар, огорожа, завдання, ніша, інвентар, звичай, буквар, вантаж, машина).

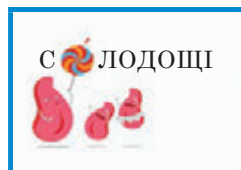
У місцевому відмінку іменники II відміни нерідко мають паралельні закінчення, використання яких зумовлюється прийменниками, порівн.: *у ліс-і – по ліс-у, у мор-і – по мор-ю, у пол-і – по пол-ю, по гаю – у гаї, на ковалеві – на ковалю*.

Вправа 160. Перейдіть за QR-кодом, повторіть вивчений матеріал з теми «Відмінювання іменників II відміни» і виконайте тести.

Культура мовлення

§ 25. ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС ІМЕННИКІВ III ВІДМІНИ

Вправа 161. Запишіть іменники в родовому та орудному відмінках однини. Поясніть їх правопис. Якщо виникнуть труднощі, зверніться до правил, уміщених після вправи.

Домовленість, подорож, цінність, діяльність, свідомість, безліч, мораль, якість, заборгованість, галузь, промисловість, доповідь, власність, вартість, піч, рентабельність, звітність, верф, продуктивність, прибутковість, розкіш, відповідальність, велич.

Іменники III відміни мають основу на твердий чи м'який приголосний: *любов, велич, тінь*. Але це не позначається на їх відмінюванні: вони мають струнку систему відмінювання.

Відмінок	Однина			
Н.	відповідь	зустріч	кість	мат-и
Р.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і
Д.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і
Зн.	відповідь	зустріч	кість	матір
Ор.	відповідд-ю	зустрічч-ю	кіст-ю	мат-ір'-ю
М.	(у) відповід-і	(при) зустріч-і	(на) кост-і	(при) мат-ер-і
Кл.	відповід-е	зустріч-е	кост-е	мат-и
Відмінок	Множина			
Н.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і
Р.	відповід-ей	зустріч-ей	кост-ей	мат-ер-ів
Д.	відповід-ям	зустріч-ам	кост-ям	мат-ер-ям
Зн.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-ів
Ор.	відповід-ями	зустріч-ами	кост-ями	мат-ер-ями
М.	(у) відповід-ях	(при) зустріч-ах	(на) кост-ях	(при) мат-ер-ях
Кл.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і

Вправа 162. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники і визначте їх відміни. Іменники III відміни випишіть у початковій формі і тій, в якій вони вжиті у тексті, визначте їх відмінок.

М. Салатюк. Зимовий вечір

Зразок: тіні, п. ф. тінь, 3н. в.

У цю мить у батькових очах я побачив зажуру й теплінь і з вдячністю пригорнувся до його грудей. З хати у святковій хустці вийшла мати, на її обличчі уляглись урочистість, злагода й очікування казки. Тато поглянув у засніжену далечінь і тихо покликав Діда Мороза.

Вечір засіває зорі, а під ногами голуба тінь бавиться зі снігом. Навколо так тихо, що чути, як у гіллі ворухаться зорі

й обтрушують срібну паморозь. Затремтів мій голос від радості і вдячності (За М. Стельмахом).

У називному і знахідному відмінках більшість іменників III відміни закінчується на м'який або твердий приголосний: *вірність, вісь, галузь, міць, осінь, сіль; верф, кров, річ*. В іменнику *мати* у знахідному відмінку в основі з'являється суфікс **-ір** – матір.

Усі іменники III відміни у родовому, давальному і місцевому відмінках однини мають закінчення **-і**: *вірност-і, ос-і, галуз-і, моц-і, осен-і, сол-і, верф-і, кров-і, реч-і*. При цьому і закритого складу чергується з **о**, **е** у складі відкритому, наприклад: *вірність – вірності, вісь – осі, міць – моці, сіль – солі, осінь – осені, річ – речі*, порівн. ще *мати: матір – матері*.

В орудному відмінку однини іменники III відміни мають закінчення **-ю**, перед яким відбувається подовження м'яких і шиплячих приголосних, наприклад: *відповідь – відповідд-ю, галузь – галузз-ю, медаль – медалл-ю, осінь – осінн-ю, вісь – вісс-ю, міць – міцц-ю, ніч – нічч-ю, туш – туши-ю*.

Не відбувається подовження, коли основа закінчується збігом приголосних, губним приголосним чи **р**, наприклад: *вдячність – вдячністю, повість – повістю, любов – любов'ю*. Після губних приголосних та **р** перед закінченням **-ю** ставимо апостроф: *кров – кров'ю, любов – любов'ю, мати – матір'ю*.

Кличний відмінок іменників III відміни має закінчення **-е**, наприклад: *вірност-е, віст-е, любов-е, молодост-е, радост-е*.

Іменник **мати** у кличному відмінку має таке ж закінчення, як і в називному: *мат-и*.

У формі **називного відмінка множини** іменники III відміни мають закінчення **-і**, наприклад: *артіл-і, відповід-і, медал-і, ноч-і*, але множину мають, як правило, ті іменники, які сполучаються з кількісними числівниками, наприклад: *дві бандеролі, три зустрічі, чотири доповіді*.

Не мають форм множини назви держав, територій, річок, міст: *Білорусь, Волинь, Прип'ять, Кубань*. Форм множини не мають також слова, які є назвами рис людини, особливостей природи і суспільства: *акуратність, буденність, вартість, велич, господарність, законність, крижкість, задумливість, лісистість*.

У **родовому відмінку** множини в іменниках III відміни з'являється закінчення **-ей**: *бандерол-ей, гантел-ей, дал-ей, мит-ей, тін-ей, форел-ей*. Іменник **мати** вживається із закінченням **-ів**: *матер-ів*.

Давальний відмінок множини має закінчення **-ям**, а після шиплячих **-ам**: *галуз-ям, детал-ям, зустріч-ам, реч-ам*.

В **орудному відмінку** множини з'являється закінчення **-ями**, а після шиплячих **-ами**: *акварел-ями, відповід-ями, зустріч-ами, ноч-ами, подорож-ами*.

Місцевий відмінок множини іменників III відміни має закінчення **-ях, -ах**: *(в) артіл-ях, (на) гастрол-ях, (при) зустріч-ах, (по) ноч-ах*.

У **кличному відмінку** множини іменників цієї відміни такі ж закінчення, як і в називному: *акварел-і, дал-і, мит-і, оповід-і, зустріч-і, матер-і*.

Вправа 163. Спишіть іменники III відміни, поставивши їх в орудному відмінку однини і запишіть у три колонки: 1) з подвоєнням букв; 2) без подвоєння і без апострофа; 3) з апострофом. У кожному слові перших двох колонок підкресліть другу від початку букву і прочитайте два слова, пропущені у вислові американського філософа Р. Емерсона: «Скільки в ... , стільки в ній і життя».

Блакить, глазур, вдячність, користь, мати, обережність, лють, здобич, урочистість, кров, жовч, широчінь, верф, старість, знать, любов, вищість, мідь.

Вправа 164. Іменники III відміни запишіть у дві колонки: у першу ті, що мають форми однини і множини, а в другу – ті, що мають лише форму однини.

Акварель, байдужість, галузь, діагональ, єдність, жорстокість, зелень, інвалідність, карусель, лань, модель, наочність, область, повість, Прип'ять (*ріка*), роль, сіть, Случ (*ріка*), убогість, формальність, чуйність, шаль.

Вправа 165. Розділіть іменники на дві групи: ті, що мають форму однини і множини, і ті, що мають лише форму однини. Письмово провідмінійте по два іменники кожної з груп.

Ніч, гусінь, мідь, молодь, поміч, любов, ціль, шинель, якість.

Вправа 166. Перейдіть за QR-кодом, повторіть вивчений матеріал з теми «Відмінювання іменників III відміни» і виконайте тести.

Культура мовлення

§ 26. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ

Вправа 167. Випишіть іменники середнього роду, які належать до II і IV відмін. Поясніть, як ви їх розпізнали. Правильно наголошуйте іменники!

Ангел, ангеля, ангелятко; білка, білчєня, білчєнятко; ведмідь, ведмедіця, ведмежа, ведмежатко; внук, внучка, внуча, внучатко, внучєня, внучєнятко; горобець, горобчиха, горобєня, горобєнятко; маля, малятко.

Вправа 168. До іменників I чи II відмін доберіть і запишіть спільнокореневі іменники IV відміни.

Зразок: тигр – тигреня.

Барс, внук, вовк, галка, жаба, заєць, індик, їжак, коза, кріль, лев, лелека, лис, лось, миша, нога, око, птах, рись, слон.

Іменники IV відміни змінюються так:

Відмінок	Однина		
Н.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'я
Р.	ведмеж-ат-и	зайчен-ят-и	ім-ен-і, ім'я
Д.	ведмеж-ат-і	зайчен-ят-і	імен-і
Зн.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'я
Ор.	ведмеж-ам	зайчен-ям	ім'ям, ім-ен-ем
М.	(на) ведмеж-ат-і	(на) зайчен-ят-і	(на) ім-ен-і
Кл.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'я
Відмінок	Множина		
Н.	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	ім-ен-а
Р.	ведмеж-ат	зайчен-ят	ім-ен
Д.	ведмеж-ат-ам	зайчен-ят-ам	ім-ен-ам
Зн.	ведмеж-ат	зайчен-ят	ім-ен-а
	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	
Ор.	ведмеж-ат-ами	зайчен-ят-ами	ім-ен-ами
М.	(на) ведмеж-ат-ах	(на) зайчен-ят-ах	(на) ім-ен-ах
Кл.	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	ім-ен-а

Називний, знахідний і кличний відмінки однини іменників IV відміни після **ж, ч, ш, щ** мають закінчення **-а**, після інших приголосних – закінчення **-я**, наприклад: *курч-а, лош-а, колиц-а* та *галчен-я, горобен-я, зайчен-я, немовл-я, ім'я, плем'я, тім'я**.

У **родовому відмінку** однини іменників цієї відміни після суфіксів **-ат-, -ят-** виступає закінчення **-и**, а після суфікса **-ен-** – закінчення **-і**, наприклад: *внуч-ат-и, дівч-ат-и, немовл-ят-и, орл-ят-и, плем-ен-і*. В іменниках, які при відмінюванні мають суфікс **-ен-**, форма родового відмінка однини може також бути однаковою з називним, порівн.: *ім'я: ім-ен-і* та *ім'я*.

Давальний і місцевий відмінки однини в усіх іменниках цієї відміни мають закінчення **-і**, наприклад: *внуч-ат-і – (на) внуч-ат-і, дівч-ат-і – (на) дівч-ат-і, немовл-ят-і – (на) немовл-ят-і, орл-ят-і – (на) орл-ят-і, ім-ен-і – (на) ім-ен-і*.

В **орудному відмінку** однини іменники IV відміни втрачають суфікси **-ат-, -ят-, -ен-** перед закінченнями **-ам, -ям**, наприклад: *внуч-ам, дівч-ам, немовл-ям, орл-ям, ім'ям*. Однак іменники типу *ім'я* можуть зберігати суфікс **-ен-** і мати паралельні форми із закінченням **-ем**, наприклад: *ім'ям* й *ім-ен-ем, плем'ям* і *плем-ен-ем, тім'ям* і *тім-ен-ем*.

* *Тім'я* – czeştetul capului.

У формах множини іменники IV відміни зберігають характерні для них суфікси **-ат-, -ят-, -ен-** в усіх відмінках. Відмінкові закінчення такі ж, як і в іменниках середнього роду II відміни на **-о**, порівн.:

Н.	сел-а	внуч-ат-а	орл-ят-а	ім-ен-а
Р.	сіл	внуч-ат	орл-ят	ім-ен
Д.	сел-ам	внуч-ат-ам	орл-ят-ам	ім-ен-ам
Зн.	сел-а	внуч-ат	орл-ят	ім-ен-а
Ор.	сел-ами	внуч-ат-ами	орл-ят-ами	ім-ен-ами
М.	(на) сел-ах	(на) внуч-ат-ах	орл-ят-ах	ім-ен-ах
Кл.	сел-а	внуч-ат-а	орл-ят-а	ім-ен-а

У знахідному відмінку множини закінчення іменників IV відміни залежить від їх значення:

а) назви людей мають форму, спільну з родовим відмінком, наприклад: *бачу малят, оглянув немовлят, запитав хлоп'ят*;

б) назви тварин можуть мати форми, спільні як з називним, так і з родовим відмінком, порівн.: *доглядаю гусенят-а і доглядаю гусенят, пасу телят-а і пасу телят, напуваю ягнят-а і напуваю ягнят*;

в) назви неістот мають форму, спільну з називним відмінком множини, наприклад: *записую імена, збираю коліщата, протягає рученята*.

Вправа 169. Продовжіть речення.

1. До I відміни належать іменники жіночого роду ... чоловічого роду ... . До II відміни належать іменники чоловічого роду ... середнього роду ... крім ... . Іменники з цими суфіксами в непрямих відмінках належать до ... . 2. Рід і відмінок незмінюваних іменників визначають за ... . 3. Паралельні відмінкові закінчення в Р. в. однини мають іменники ... . відміни ..., у Р. в. мн. – іменники ... . 4. Не мають форми множини іменники ... . 5. До однинних належать іменники, які є назвами ... . 6. До множинних належать іменники, які є назвами ... .

Вправа 170. I. Перепишіть речення, визначте в них головні та другорядні члени речення. З'ясуйте, чи завжди іменники виконують певну синтаксичну роль. Свою відповідь обґрунтуйте і підтвердіть прикладами з тексту. **II.** В іменниках, які є в тексті, визначте відміну. Випишіть іменники IV відміни у поданій у тексті і початковій формах. Чи є тут іменник, що має форму лише множини?

Зразок: голуб'ята – голуб'я.

1. Прилітайте, сизокрили мої голуб'ята (*Т. Шевченко*). 2. Мусила зупинитись: те дівча вилетіло за мною у самому светрі (*Ірина Вільде*). 3. І знову заспівали санки, і спросоння зітхнула, за-тьохкала крига на ставу́, і загукало біля грудей матері дитя (*М. Стельмах*). 4. Так багато подій, імен, вражень і переживань, що й не одразу перекажеш (*І. Дерда*). 5. У куточку, де спав Миколка, жили їжачок, білчєня, ляклива курішка, а через день з'явилося потішне чубате шпачєня (*За Ю. Збанацьким*). 6. Я пас ягнята за селом (*Т. Шевченко*).

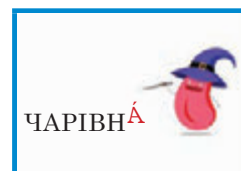
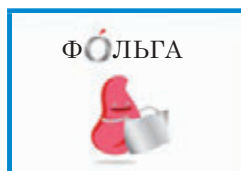
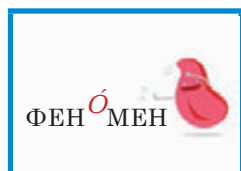
І. Їжакевич. Тарас-пастух

Вправа 171. Перейдіть за QR-кодом, повторіть вивчений матеріал з теми «Відмінювання іменників IV відміни» і виконайте тести.

Культура мовлення

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Запишіть іменники в колонку і навпроти кожного позначте відміну (I, II, III, IV):

доля, даль, Данило, Ауріка, Аурел, знання, життя, полум'я, звірення, плем'я, мати

2. Запишіть іменники I та II відмін у колонку і навпроти кожного позначте групу: тверду (*т.*), м'яку (*м.*) або мішану (*міш.*):

чобіт, піаніст, хлоп'я, скрипаль, слово, колосся, подорож, межа, мрія, дівча, море

3. Усі відмінкові форми іменників правильні в рядку

- А Р. в. автора, річки, гвіздку, Донбаса
- Б Д. в. брата, матері, товаришеві, життю
- В Ор. в. сном, тучою, Дністром, телям
- Г Зн. в. сестру, школу, Тамара, гусеня

4. Усі іменники можуть мати граматичні форми однини і множини в рядку

- А книжка, доля, бій, гріх, левеня
- Б воля, сміх, котик, горб, знання
- В волосок, розкіш, Париж, віра, щирість
- Г повість, мито, забаганка, Капрі, чіткість

5. Усі іменники одного роду в рядку

- А суддя, староста, журі, гавань, порт
- Б сіль, інтерв'ю, запис, щічка, явір
- В пасип, біль, степ, тур, портьє
- Г бюро, мер, партер, чіткість, конферансьє

§ 27. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ ТІЛЬКИ У МНОЖИНІ. НЕЗМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ

Вправа 172. Знайдіть на карті України чи вашої області 10 множинних власних назв і запишіть їх.

Іменники, що вживаються тільки у множині, у називному відмінку мають закінчення **-а** (*вил-а*), **-и** (*сан-и*), **-і** (*ножиц-і*), **-ї** (*Турба-ї*). Ці закінчення є також у формах знахідного і кличного відмінків.

Відмінюються множинні іменники за такими зразками:

Н.	вил-а	збор-и	грош-і	двер-і	діт-и	сан-и
Р.	вил	збор-ів	грош-ей	двер-ей	діт-ей	сан-ей
Д.	вил-ам	збор-ам	грош-ам	двер-ям	діт-ям	сан-ям

Зн.	вил-а	збор-и	грош-і	двер-і	діт-ей	сан-и
Ор.	вил-ами	збор-ами	гріш-ми грош-има	двер-ми двер-има	діть-ми	сань-ми сан-ями
М.	(на) вил-ах	(на) збор-ах	(при) грош-ах	(на) двер-ях	(у) діт-ях	(на) сан-ях
Кл	вил-а	збор-и	грош-і	двер-і	діт-и	сан-и

Коментарі для зацікавлених

У родовому відмінку множинні іменники мають три групи закінчень:

а) нульове закінчення мають усі іменники на **-а (-я)** та частина іменників на **-и, -і**, наприклад: *вил, воріт, дверцят, дровець, висівок, виходин, канікул, роковин; Альп, Балкан, Лубен, Сум, Ясс; м'ясниць, ножиць;*

б) закінчення **-ів (-їв)** має більшість іменників на **-и, -і**, наприклад: *виборів, гонів, наймів, окулярів, сходів, фінансів; гордоців, заздрців, кліщів, ласоців, пустоців, солодоців; Бескидів, Дарданеллів, Піренейв, Радівців, Чернівців, Шипинців;*

в) закінчення **-ей** засвідчене в родовому відмінку іменників *гроші, двері, діти* і подібних, наприклад: *грошей, дверей, дітей, людей, гусей, курей, саней* тощо.

В орудному відмінку множинні іменники мають переважно закінчення **-ами (-ями)**, наприклад: *виборами, вінцями, Альпами, Бескидами, Вашківцями, Заліщиками* тощо. У невеликій групі множинних іменників орудний відмінок має закінчення **-ми**, наприклад: *грудьми, гусьми, дітьми, курми, людьми, саньмі*. Іменники *гроші, двері* в орудному відмінку мають паралельні закінчення **-има, -ми**, порівн.: *грошіма і грішми* та *дверима і дверми*. Закінчення **-ами, -ми** та **-ями, -ми** мають іменники *ворота і сани*, порівн.: *воробтами і ворітьми* та *санями і саньмі*.

Вправа 173. Провідмінійте іменники *вечорниці, виходини* і *пустощі*, складіть з ними (у будь-якій відмінковій формі) три речення і запишіть їх.

Вправа 174. Спишіть речення, розкривши дужки: слова, подані в дужках, запишіть у потрібному відмінку. Підкресліть іменники, які вживаються тільки у множині.

1. Наші альпіністи тільки-но повернулися з (Гімалаї). 2. Дівчатка добре вміють користуватися (ножиці). 3. Батько з матір'ю стояли в (сіни*) і про щось говорили. 4. Від порога до (сходи) було два метри. 5. Університет у (Чернівці) заснований 1875 року.

* *Сіни* – приміщення в давніх будинках, з якого був вхід до кухні й кімнати; тепер: хол, передпокій.

Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича

Вправа 175. Розгляньте схему, зверніть увагу на групування іменників за значенням. Усно або письмово доповніть кожен групу іменників двома-трьома своїми прикладами.

Іменники, які у сполученні з іншими словами не змінюють своєї форми, називаються **незмінюваними** (*neflexibile*).

До незмінюваних іменників в українській мові належать:

1. Жіночі прізвища на приголосний та на **-о**: *Борисюк (Ганна), Власенко (Ірина), Павлюк (Ольга), Сніжко (Сільва), Дячишин (Леся)*.

2. Складноскорочені слова (аббревіатури), утворені з початкових букв: *АЕС (атомна електростанція), ООН (Організація Об'єднаних Націй), УТН (Українські телевізійні новини), ЄС (Європейський Союз)*.

3. Власні і загальні іменники іншомовного походження з основою на **-а/-я, -е/-є, -і/-ї, -о, -у/-ю**: *Дюма, Золя, аташе, Беранже, Монтеск'є, алібі, візаві, Анегрої, бюро, депо, Марокко, Емінеску, інтерв'ю**.

Відмінок і число незмінюваних іменників можна визначити в контексті: *Обидва інтерв'ю мали багато спільного (інтерв'ю – називний відмінок множини). Одне вільне місце є в п'ятому купе (купе – місцевий відмінок однини).*

Вправа 176. Знайдіть і випишіть незмінювані іменники. Провідмініяйте виділені слова.

Авто, Бабенко (Ганна), борошно, Винничук (Василь), Гейне (Генріх), драже, журі, Істратій (Ольга), кашне, кенгуру, Нікарагуа, пані, **панно**, поні, Попеску, США, тире, ЧАЕС, Іонуц, Александрі, порт, **скло**.

Вправа 177. З поданого ряду слів випишіть послідовно іменники у дві колонки: 1) змінювані; 2) незмінювані. Підкресліть перші букви іменників першої колонки. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте відгадку до загадки «Цілий день крильми махає, та в небо не злітає».

Вересень, кашне, Індія, ситро, шимпанзе, траса, поні, Руслан, кіно, яблуня, леді, краса.

Вправа 178. Прочитайте виразно вірш Петра Ребра уголос. Чим вірш повчальний для вас? Поміркуйте, для чого потрібно вивчати граматику. Знайдіть у вірші незмінювані іменники та визначте їх відмінок, рід, число.

У ЗООПАРКУ

Гукає Ігор до Дмитра:
– Дивись, якенна кенгурА!
Дмитро сміється:
– Ой умру!
Не кенгурА, а кенгурУ!
– А он із клітки вигляда
папуга жовтий – какадА!
Друг знову в сміх:
– Ой, упаду! Не какадА, а какадУ!
Відразу видно, братику,
що ти не вчиш граматику.

* Не зрозумілі вам слова знайдіть у словнику або попросіть учителя пояснити їх значення.

Культура мовлення

§ 28. ОСНОВНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ. НАЙЧАСТІШЕ ВЖИВАНІ СУФІКСИ. ЇХ ПРАВОПИС

Мова постійно поповнюється новими словами. Основним джерелом її збагачення є **словотвір** (derivarea).

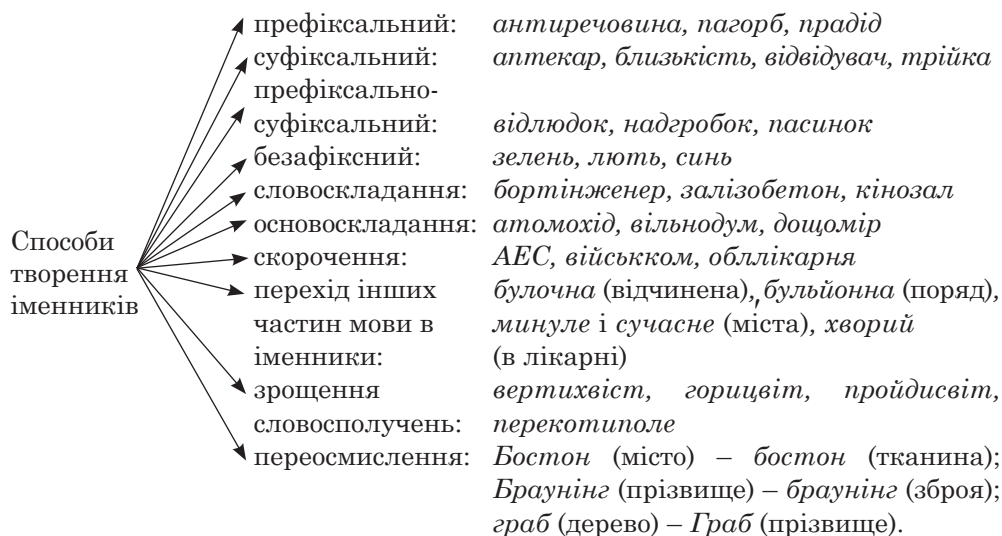

Вправа 179. Прочитайте уривок з віршованої казки Степана Жупанина, визначте його основну думку. Випишіть спільнокореневі іменники, згрупуйте їх і розберіть за будовою. Які значущі частини слова ви виокремили? Чим відрізняються між собою групи слів?

ПОДОРОЖНИК

...Стежка виросла в дорогу,
із дубочка виріс дуб,
став журитися потроху
подорожник-самолюб.
Просить землю, сонце просить:
– Діла дайте і мені,
щоб і я мав сили досить,
щоб трудився день при дні!
Ясне сонце з неба каже:
– Силу матимеш тоді,
як з людьми ти долю зв'яжеш
в праці, радості й біді.
Лікувати будеш рани,
сік цілющий дасть земля,
а як станеш ти старанним,
не скупитимусь і я...
І послухав подорожник,
і набрався свіжих сил,
у листку пробилось кожнім
сім цілющих диво-жил.
Влітку із землиці-мами
піднялись уверх таки
колоски поміж листками,
повні сім'я колоски...

Вправа 180. Розгляньте схему, пригадайте способи творення слів, які ви вивчали.

Вправа 181. Прочитайте текст. Знайдіть іменники, випишіть їх, зробіть розбір за будовою та з'ясуйте спосіб творення.

Зразок: хмарк^аи.

Хмарки сьогодні пуштували на озерній гладіні, переливами різноколір'я втікали від вітерця, що напосівся їх наздогнати, відблисками ховалися на моєму обличчі. Це було літо.

Вправа 182. Запишіть іменники, в дужках зазначте спосіб творення.

Зразок: самоскид (основоскладання).

Безлюдко, бавовняр, військкор, генерал-полковник, дороговказ, зірвіголова, квартирант, ланкова, лісостеп, Миргород, молодий і молода, недоля, Паливода, панама (*порівн.* Панама), переддень, перепис, СНІД.

Найчастіше іменники творяться суфіксальним способом. При цьому суфікс може надавати похідному слову нового лексичного значення або ж долучати до наявного вже значення новий відтінок, порівн.: *гриб* (рослина) і *грибник* (людина – збирач грибів) та *гриб* (рослина) і *грибочок* (невеликий гриб).

З новим лексичним значенням іменники творяться:

а) від іменникових основ за допомогою суфіксів **-ак** (**-як**), **-анець** (**-янець**), **-анин** (**-янин**), **-ант** (**-янт**), **-ар** (**-яр**), **-ат**, **-ач**, **-ець** (**-ець**), **-изм** (**-ізм**), **-ир** (**-ір**), **-ист** (**-іст**) та інших. Наприклад: *диво* – *дивак*, *добро* – *добряк*, *Африка* – *африканець*, *Галич* – *галичанин*, *адреса* – *адресант*, *вуса* – *вусань*, *апте-*

ка – аптекар, бавовна – бавовняр, директор – директорат, Буковина – буковинець, авангард – авангардизм, город – городина, буряк – бурячиння, бандура – бандурист, автор – авторство;

б) від дієслівних основ за допомогою суфіксів **-ач, -анн(я), -енн(я), -інн(я), -к(а), -б(а), -тель, -л(о), -ун** та інших. Наприклад: *глядіти – глядач, бажати – бажання, включити – включення, володіти – володіння, викрутити – викрутка, ганити – ганьба, виховати – вихователь, мити – мило, бігти – бігун, варити – вариво;*

в) від прикметникових основ за допомогою суфіксів **-ість, -от(а), -ин(а), -изн(а), -інь** та інших. Наприклад: *бідний – бідність, глухий – глухота, високий – височина, білий – білизна, глибокий – глибочінь, давній – давнина, гордий – гордоці, дорогий – дорожняча.*

Вправа 183. Прочитайте вірш Миколи Вінграновського. Знайдіть іменники з суфіксами і скажіть, у чому їх незвичайність. Який настрій створюють ці іменники? Чому зажурилися старі скеля і дуб?

У ластівки – ластовенятко,
у шовковиці – шовковенятко,
в гаю у стежки – стеженятко,
у хмари в небі – хмаренятко,
в зорі над садом – зоренятко
вже народилося.
Лиш зажурилися
старезна скеля над урвищем
та дуба всохле стовбурище.

Вправа 184. Поділіть слова на три групи похідних: а) від іменників; б) від дієслів; в) від прикметників. У кожному слові виділіть твірну основу і суфікс за зразком.

Зразок: *автомобіліст – автомобіль + -іст; висота – вис- + -от(а).*

Автомобіліст, висота, відвідувачка, курсант, легкість, лісник, мислення, новизна, носіння, охоронець, парижанка, республіканець, велосипедистка, ритмічність, теплінь, хитрунка, чередник*, вчителька.

* *Чередник* – той, хто випасає череду (корів).

Вправа 185. Пригадайте правила написання **и, і, ї** в словах іншомовного походження. Перепишіть іменники, вставляючи пропущену букву (**и, і, ї**). У сумнівних випадках зверніться до орфографічного словника.

Архів..ст, арха..зм, атлет..зм, волейбол..стка, гімназ..стка, динам..к, кас..р, машин..ст, натурал..ст, парашут..стка, проза..к, сол..стка, траг..зм, трактор..ст, фіз..к, хім..к, шах..стка, шашк..ст.

Відтінків здрібнілості та пестливості значенню іменників надають суфікси **-еньк-, -оньк-, -ець, -ик, -ок, -к-, -унь, -усь**, а згрубілості і збільшеності – суфікси **-иськ-, -ищ-**. Наприклад: *доля – доленька, козак – козаченько, брат – братик, хата – хатина, дорога – доріжка, міст – місток, бджола – бджілонька, дід – дідусь, мати – матуся, дерево – деревце, вовк – вовчисько, дуб – дубище.*

Іноді до основи того самого іменника можуть приєднуватися кілька суфіксів, які вносять різні додаткові відтінки значення – від позитивних аж до негативних, порівн.: *хлопець – хлопчик, хлопчєня та хлопчисько, дівчина – дівчинка, дівчинонька та дівчинисько.*

Вправа 186. Ознайомтесь із похідними від іменників **лице, ніс, нога, рука, ніж, бас, брат** і усно з'ясуйте, яких додаткових відтінків значення надають цим словам суфікси.

Личко, личенько; носик, носище; ніжка, ноження, ножисько, ножище; ручка, рученька, ручисько, ручище; басок, басик, басисько, басище; братик, братчик, братунь, братусь.

Вправа 187. Складіть по одному реченню з іменниками, утвореними за допомогою суфіксів **-ист, -іст, -изм, -ізм, -ств(о), -цтв(о)**. Визначте, від яких частин мови утворилися ці іменники. Перекладіть слова із суфіксами румунською мовою і поясніть, чи зберігається при цьому відтінок у значенні.

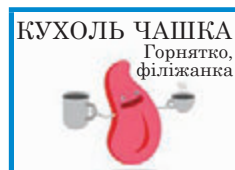
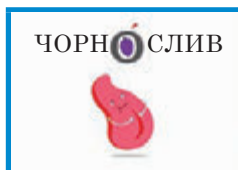
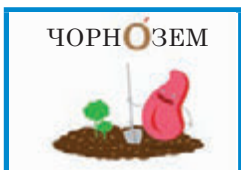
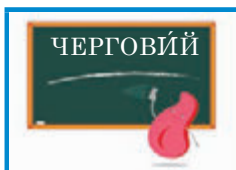
Вправа 188. Розгляньте малюнок до казки «Вовк і семеро козенят». Іменниками з якими суфіксами треба називати персонажів казки? Опишіть зображену на малюнку ситуацію, використовуючи назви цих та інших персонажів казки з оцінною метою (здрібнілості, пестливості, згрублості, осуду тощо).

Вправа 189. Перейдіть за QR-кодом, опрацюйте правила написання складних іменників та доберіть власні приклади до них.

Культура мовлення

§ 29. ІМЕННИКОВІ ПРЕФІКСИ. НАПИСАННЯ НЕ З ІМЕННИКАМИ

Вправа 190. Прочитайте речення. Скажіть, якого значення надають префікси виділеним іменникам.

1. Дід і **прадід** були чумаками (*О. Довженко*). 2. Затоплю **недолю** дрібними сльозами, затопчу **неволю** босими ногами (*Т. Шевченко*). 3. Грузьким **бездоріжжям** поволі тягнулися вози (*З. Тулуб*). 4. Видно, мій **співрозмовник** не хотів видавати чужих таємниць (*П. Загребельний*). 5. Після дощу трави на **заріччі** стали яскравішими (*В. Яворівський*). 6. Рідне **Прикарпаття** давало поетові сили, надихало до праці (*Р. Іванчук*).

Префіксальним способом творяться слова тієї самої частини мови, тобто від іменників творяться іменники, від прикметників – прикметники, від дієслів – дієслова. Наприклад: *відгук* –

від- + гук; неволя – не- + воля; замалий – за- + малий; невисокий < не- + високий; вписати – в- + писати; дописати – до- + писати.

Для творення іменників префіксальним способом в українській мові використовуються префікси **без-, не-, на-, перед-, після-, пра-**, іншомовні **анти-, контр-, супер-** та ін. Наприклад: *розлад, нещастя, передплата, післямова, прадід, антитіло, контрадмірал, суперакета.*

Префікси **віце-, екс-, обер-, унтер-** з іменниками пишуться через дефіс, наприклад: *віце-губернатор, екс-міністр, обер-лейтенант, унтер-офіцер.*

Вправа 191. Перепишіть іменники, визначте спосіб і засіб їх творення.

Зразок: антиречовина – анти + речовина (префіксальний).

Віце-консул, екс-голова, контрудар, пагорб, переддень, післяплата, правнук, субпродукт, суперзірка, післяслово, передмова.

Вправа 192. Запишіть іменники і поряд з кожним у дужках зазначте спосіб творення. З виділеними словами утворіть і запишіть речення.

Антивірус, безбілетник, безвість, виступ, доброта, дощомір, задвірок, інновація, людино-день, невидимка, несмак, паводок, переддень, правнук, приїзд, присілок, супутник, субпродукт, суперобгортка, супер'яхта, тонно-кілометр, ультравірус.

Написання **не** з іменниками

	Умови написання	Приклади
Разом	<ol style="list-style-type: none"> 1. Якщо слово без не не вживається. 2. Якщо не є префіксом, який творить іменник із протилежним значенням, і цей іменник можна замінити синонімом без не. 3. Якщо не є складовою частиною префікса недо-. 	<p><i>Небіж, неборак, невістка, недуга, ненависть, неук.</i></p> <p><i>Невіра (сумнів), неволя (рабство), недруг (ворог), нелад (безпорядок), неслава (ганьба), несмак (безсмак), неявка (прогул)</i></p> <p><i>Недобір, недокрів'я, недолік, недоплата.</i></p>
Окремо	<ol style="list-style-type: none"> 1. Якщо в реченні чи ширшому тексті є протиставлення. 2. Якщо не заперечує зміст вираженого іменною частиною присудка. 3. Якщо не стоїть перед сполученням прийменника з іменником. 	<p><i>Не віра, а вірність потрібна друзям.</i></p> <p><i>Зі всього видно, що він не друг тобі.</i></p> <p><i>Не до вподоби, не до ладу, не до смаку, не до жартів, не до сміху.</i></p>

Вправа 193. Запишіть речення, розкривши дужки. Усно поясніть написання **не** з іменниками.

1. До нас приходив (не)біж – старшого брата син. 2. Завтра чекайте (не)годи. 3. І цього року (не)врожай на огірки. 4. Ми йшли (не)дорогою: стежкою ближче. 5. (Не)правдою світ пройде, а назад не вернешся. 6. (Не)вміння працювати – це прикрість, а (не)бажання – це лихо (*Народна творчість*). 7. (Не)бажання працювати, а сама праця дає результати. 8. У ліжечку лежить (не)мовля.

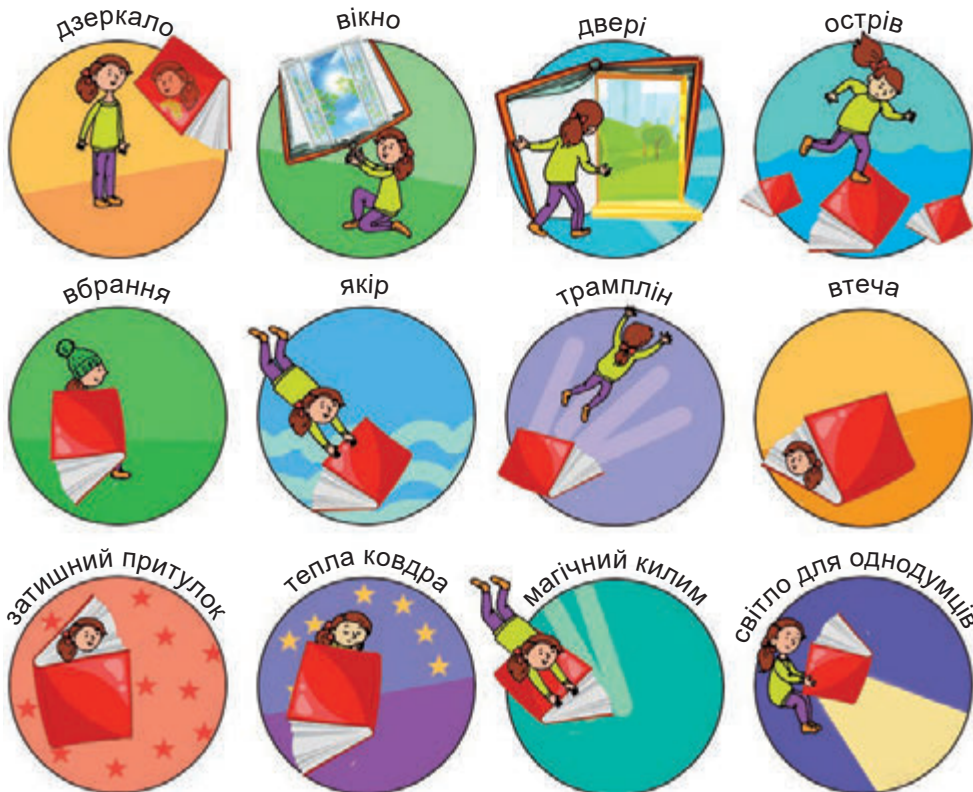
Вправа 194. Розподіліть іменники на дві групи: до першої випишіть ті, в яких **не-** є префіксом, а до другої ті, в яких **не** – складова частина кореня.

Небеса, небіжчик, невід, невістка, неділя, недовіра, недогляд, недоречність, неук, недуга, нежить, нелюд, ненависть, неправда, непритомність.

Вправа 195. Розгляньте малюнки, зверніть увагу на те, чим є книга для дітей, зображених на малюнках. Розкрийте письмово зміст прислів'я «Книга в щасті прикрашає, а в нещасті утішає». Використайте у своєму тексті слова з орфограмою «**не** з іменниками».

КНИЖКА – ЦЕ...

Культура мовлення

• Говорімо українською, по-українськи, по-українському!	«Говорити на українській» – калька*.
• Замислився про плинність часу ...	« Текучість часу » – калька.
• Люблю морквяний сік!	« Морковний » – росіянізм.
• Я звик не зважати на чужу думку .	« Рахуватися з чужою думкою » – калька.

§ 30. НАПИСАННЯ І ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ, ПРИЗВИЩ. НАПИСАННЯ РУМУНСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ

Вправа 196. Розкрийте ініціали і запишіть при кожному прізвищі ім'я та ім'я по батькові відомих вам українських письменників.

Глібов Л. І., Кобилянська О. Ю., Гончар О. Т., Франко І. Я., Довженко О. П., Тичина П. Г., Косач Л. П. (Леся Українка).

Чоловічі імена по батькові творяться за допомогою суфікса **-ович**, а жіночі – за допомогою суфікса **-івн(а)**.

Ім'я батька	Чоловіче ім'я по батькові	Жіноче ім'я по батькові
Мірча	Мірчович	Мірчівна
Антон	Антонович	Антонівна
Данило	Данилович	Данилівна
Василь	Васильович	Василівна
Дарій	Дарійович	Даріївна
Ігор	Ігорович	Ігорівна
Драгош	Драгошович	Драгошівна

У жіночих іменах по батькові суфікс **-івн(а)** пишемо у тих випадках, коли твірна основа такого імені має кінцевий **й**, наприклад: *Дарій + -івна – Даріївна, Зіновій + -івна – Зіновіївна.*

Від імен *Ілля, Кузьма, Лука, Сава, Хома, Яків* чоловічі імена по батькові такі: *Іллич, Кузьмич, Лукич, Савич, Хомич, Якович* та жіночі *Іллівна, Кузьмівна, Луківна, Савівна.*

Іменами по батькові від *Григорій* і *Микола* є відповідно *Григорович, Григорівна* та *Миколайович, Миколаївна.*

Вправа 197. I. Утворіть від кожного другого імені ім'я по батькові. **II.** Поєднайте перше ім'я з утвореним іменем по батькові й запишіть ці особові назви.

1. Валерій/Петро. 2. Василь/Федір. 3. В'ячеслав/Хома. 4. Григорій/Дмитро. 5. Троян/Ілля. 6. Радислав/Флоріан. 7. Алла/Григорій. 8. Євгенія/Семен. 9. Лілія/Корній. 10. Ольга/Степан.

* *Калька* – слово або вираз, скопійований засобами рідної мови з іншої мови.

Чоловічі та жіночі імена та імена по батькові відмінюються як іменники відповідної відміни та групи: *Марія Петрівна* – як іменники I відміни; *Петро Дмитрович* – як іменники II відміни.

Зразки відмінювання імен та імен по батькові

Імена					Імена та імена по батькові	
Жіночі	Н.	Галина	Орися	Сільвія	Любов	Антонівна
	Р.	Галини	Орисі	Сільвії	Любові	Антонівни
	Д.	Галині	Орисі	Сільвії	Любові	Антонівні
	Зн.	Галину	Орисю	Сільвію	Любов	Антонівну
	Ор.	Галиною	Орисею	Сільвією	Любов'ю	Антонівною
	М.	(при) Галині	(при) Орисі	(при) Сільвії	(при) Любові	(при) Антонівні
	Кл.	Галино	Орисю	Сільвіє	Любове	Антонівно
Чоловічі	Н.	Борис	Василь	Ігор	Віталій	Сергійович
	Р.	Бориса	Василя	Ігоря	Віталія	Сергійовича
	Д.	Борисові, Борису	Василеві, Василю	Ігореві, Ігорю	Віталєві, Віталію	Сергійовичу, Сергійовичеві
	Зн.	Бориса	Василя	Ігоря	Віталія	Сергійовича
	Ор.	Борисом	Василем	Ігорем	Віталієм	Сергійовичем
	М.	(при) Борисові	(при) Василеві	(при) Ігореві	(при) Віталєві	(при) Сергійовичеві
	Кл.	Борисе	Василю	Ігорю	Віталію	Сергійовичу

Запам'ятайте закінчення жіночих імен по батькові в давальному і місцевому відмінках!

Вправа 198. Доберіть два жіночі і два чоловічі імені та два імені по батькові ваших однокласників, запишіть їх у формі родового, давального, орудного і кличного відмінків.

Вправа 199. Перепишіть речення. Слова, подані в дужках, поставте у потрібному відмінку.

1. Перед входом до кінотеатру ми зустріли (вчителька Глорія Сергіївна Шевчук). 2. Учні нашого класу надіслали вітання з днем народження (народний артист України Гнатюк Дмитро Михайлович). 3. Добре вам живеться, (Іонел Георгійович), біля річки, бо можна і викупатись, і рибки половити. 4. На (наша сусідка Аурора Флорівна) була нова сукня.

Українські прізвища бувають іменникового і прикметникового типу, наприклад, іменникові: *Береза, Ластівка, Лютик, Никончук, Петренко, Чернівчан, Якович* і прикметникові: *Березовський, Ботушанський, Делікатний, Нагірний, Чорний*.

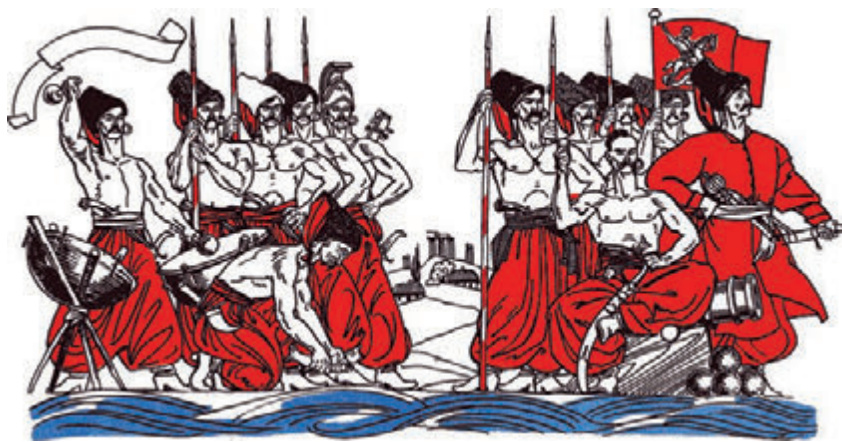
Пишемо прізвища за правилами відмінювання відповідних іменників і прикметників та українського правопису.

Вправа 200. Визначте, до якої відміни іменників належать прізвища типу *Береза, Кравчук, Сова, Істратій*. Провідмінійте ці прізвища. Відмінювання яких прізвищ залежить від того, особи чоловічої чи жіночої статі воно належить? Наведіть три приклади.

Вправа 201. Прочитайте імена і прізвища, встановіть тип їх відмінювання (іменникове чи прикметникове). Виділені особові назви провідмінійте письмово і зробіть висновок про особливості їх словозміни.

1. Олесь Гончар, **Ліна Костенко**, Андрій Малишко, **Олена Пчілка** (мати Лесі Українки), Леся Українка, **Юрій Федькович**.
2. **Микола Вороний**, Михайло Грушевський, Іван Котляревський, **Ольга Кобилянська**, Михайло Коцюбинський, Оксана Забужко.

А. Базилевич. Ілюстрація до «Енеїди» І. Котляревського

При написанні румунських власних назв українською мовою враховуємо їх граматичні особливості та особливості румунської графіки.

Більшість приголосних румунського алфавіту має однозвучні відповідники в українській графіці, порівн.: *Balan* і *Балан*, *Maratureș* і *Марамуреш*, *Rotoran* і *Роторан*.

Лише **с** та **g** перед **е** та **і** читаються відповідно як **ч** та **дж**, а перед іншими голосними та приголосними – як українські **к** та **г**, порівн.: *Cezar* – *Чезар*, *Sioban* – *Чобан*, *Gelaz* – *Джелаз*,

Giurgiu – Джурджу і *Calafat – Калафат*, *Cocorean – Кокорян*, *Dragoș – Драгош*, *Gărgăuin – Гаргаун*.

У буквособолученнях **che**, **chi**, **ghe**, **ghi** буква **h** використовується тільки для збереження звучання **c** і **g** перед **e** та **i**, тому румунському **ch** в українській графіці відповідає **к**, а **gh** – **г**, наприклад: *Chelar – Келар*, *Chirița – Кірица*, *Gheorghiuță – Георгіца*.

Подвоєні приголосні у прізвищах зберігаються, порівн.: *Negruzzi* і *Негруци*, *Pann* і *Панн*, *Pillat* і *Пілат*.

У відомих особових іменах та прізвищах **i** передається як **і**, порівн.: *Emil – Еміль*, *Vieru – Віеру*, *Ovidiu – Овідій*, *Mihai Eminescu – Михай Емінеску*.

Відтворення **системи голосних фонем** потребує детального розгляду.

1. Румунським голосним, які самостійно або в сполученні з приголосними утворюють склад, в українській мові відповідають:

а – а	Ana	Анна	Arad	Арад	Avram	Аврам
а – ія	Maria	Марія	Oltenia	Олтєнія	Zaharia	Захарія
Ă – а	Brătescu	Братєску	Călăraș	Калараш	Ghiță	Гіца
Е – е	Argeș	Арджеш	Enescu	Енєску	Petroșeni	Петрошєні
Е – е	Ilie	Іліє	Nicolae	Ніколє	Proscopie	Прокопє
І – і	Bicaz	Біказ	Ignătescu	Ігнатєску	Pliuț	Іліуц
І – і	Brăila	Браїла	Mihail	Міхаїл	Caïro	Каїр
А – и	Bârlad	Бирлад	Brândușa	Бриндўша	Câmpulung	Кимпулунг
О – о	Apostol	Апостол	Popescu	Попєску	Toma	Тома
U – у	Mureș	Муреш	Tudor	Тудор	Tutunaru	Тутунару

Румунському **-i**, яким позначається називний відмінок множинних географічних назв, в українській мові відповідає закінчення **-и**, порівн.: *Focșani – Фокушани*, *Pitești – Пітєшти*. Якщо ж українська мова засвоїла назву у формі однини, то закінчення відсутнє, порівн.: *Galați – Галаці*, *Călarăși – Калараші*.

2. Поєднання голосних з напівголосними утворюють понад 20 своєрідних двозвуків, що належать до одного складу. Найбільш уживаним з них в українській мові відповідають:

ai – й	Başcai	Башка́й	Haitoş	Га́йтош	Mihai	Міха́й
ei – ей	Andrei	Андре́й	Maştei	Мафте́й	Negrei	Негрéй
oi – ой	Anegroii	Анегро́й	Dorohoi	Дорого́й	Voineşti	Войне́шти
ui – уй	Ţugui	Цугу́й	Vaslui	Васлу́й	Vătui	Вату́й
au – в	Aurel	Аурéл	Aurora	Аврóра	Gauca	Га́вка
u – ев	Bacău	Бакéв	Buzău	Бузéв	але: Chişinău	Кишинів
eu – ев	Eudochia	Євдокія	Eusebiu	Євсéбія	Eugenia	Євджéнія
iu – ив	Jiu	Жів	Sibiu	Сибів	Vasilii	Василів
ea – я	Negrea	Нéгря	Oradea	Ора́дя	Sadoveanu	Садов'яну
ea – а	Mircea	Мірча	Opreşean	Опрешáн	Tulcea	Ту́лча
eo – о	George	Джордже	Georgeni	Джорджéни		
ia – я	Ialomiţa	Яломи́ца	Octavian	Октав'я́н	Poiana	По́яна
ie – є	Miroieni	Мироéни	Ploieşti	Плоéшти		
io – йо	Craiova	Крайо́ва	Ioniţoi	Йони́цой	Iosif	Йо́сиф
iu – ю	Iulia	Юлія	Alba-Iulia	Алба-Юлія		
oa – о	Braşov	Брóска	Mioara	Міора	Timişoara	Тимішо́ра

Румунські особові імена та їх варіанти, які мають в українській мові такі ж відповідники, рекомендується писати як їх українські відповідники. Наприклад: *Călin* – *Калин*, *Cazimir* – *Казимир*, *Costin* – *Костин*, *Iuliu* – *Юлій*, *Manuil* – *Мануїл*, *Marin* – *Марин*, *Martin* – *Мартин*, *Miron* – *Мирон*, *Severin* – *Северин* та ін.

У прізвищевих суфіксах **-ик**, **-ич**, **-ович** пишемо **и**, наприклад: *Zotik* – *Zotic*, *Lutik* – *Lutic*, *Malik* – *Malic*, *Kamrich* – *Catrici*, *Slavich* – *Slavici*, *Grigorovich* – *Grigorovici*, *Popovich* – *Porovici*.

Вправа 202. Запишіть румунські імена, прізвища та псевдоніми українською мовою.

Tudor Arghezi, Ion Brătescu-Voineşti, Ion Luca Caragiale, Gheorghe Ciobotaru, Emil Codrescu, Ion Creangă, Maria Cristescu, Mihai Eminescu, Tudor Fodor, Vasile Frunză, Ion Ghică, Eudochia Manoil, Costache Negruzzi, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu.

Вправа 203. Записуючи імена і прізвища українською мовою, виділіть в окремі групи: а) особові назви I відміни; б) особові назви II відміни; в) особові назви, які не належать до жодної з відмін. Усно поясніть, чому ви так поділили ці особові назви.

Ana, Anegroii, Aurora, Barbu, Bălcescu, Bârsan, Bodea, Bostan, Bucătar, Cămlar, Delavrancea, Dumitru, Galaction, George, Ghiţă, Goga, Liliana, Mărioara, Olga, Petrache, Stancu, Vrâncioaia, Zaharia, Zinici.

Культура мовлення

<ul style="list-style-type: none"> • Я зробила фатальну помилку. • Вирішив придбати собі перуку. • Прищеплювати повагу до старших треба змалку. • Я зустрів його на сходовому майданчику.	<p>«Рокова помилка» – калька.</p> <p>«Парик» – калька.</p> <p>«Прививати повагу» – калька.</p> <p>«Площадка» – калька.</p>
--	--

§ 31. РОЗБІР ІМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 204. I. Перепишіть речення, підкресліть іменники відповідно до їх синтаксичної ролі в тексті. **II.** Випишіть іменники, поставте їх у початковій формі, визначте рід, число, відмінок, відміну, групу.

1. Іонел був чемпіоном міста з регбі. 2. У моє вікно щоранку заглядали синички. 3. Спокійним тоном батько зробив зауваження, щоб ми не розмовляли за сніданком. 4. Курчатко хотіло гратися з кошеням, хоч і не розуміло загрози.

Послідовність розбору

1. Слово в реченні.
2. Частина мови.
3. Початкова форма іменника (називний відмінок однини).
4. Власна чи загальна назва.
5. Істота чи неістота.
6. Рід.
7. Число (має однину і множину чи лише одну з форм).
8. Відмінок.
9. Відміна, група (іменники I і II відмін).
10. Синтаксична роль.
11. Вимова та написання.

Зразки розбору

Кирило простяг руку для привітання.

Зразок усного розбору

Кирило – іменник, початкова форма – *Кирило*, власна назва, істота, чоловічий рід, називний відмінок, однина, II відміна, тверда група, у реченні виконує роль підмета, пишеться з великої букви.

Зразок письмового розбору

Кирило – імен., п. ф. *Кирило*, вл. назва, істота, ч. р., одн., II в., II відм., тв. гр., підмет, пишеться з великої букви.

Вправа 205. Перекладіть текст українською мовою і з'ясуйте, які іменники і чому перекладаються прикметниками. У перекладеному тексті знайдіть іменники й усно зробіть їх розбір. Порівняйте рід і відмінок іменників в обох мовах. Зверніть увагу на порядок слів у перекладі.

În lagărul de la Lvov am stat șase săptămâni. Toți deportații* sufereau de foame, dar noi nu sufeream mai mult decât ceilalți. Ca și la Cernăuți, pentru nouă suflete primeam trei porții de mâncare. Hrana din lagăr era sărăcăciosă** : crupe de orz, pește sărat din butoi, pâine uscată. Din când în când se mai dădea și câte o bucățică de zahăr. După ce ne potoleam cât de cât foame***, noi, cei mici, ne aminteam de zilele fericite de acasă, de dealul pe care ne dădeam iarna cu sania la vale... (I. Попеску, I. Козьмей).

Вправа 206. Прочитайте текст спочатку мовчки, а потім – уголос. Висловіть свою думку про особливості тексту: це роздум, опис чи розповідь, який настрій створює текст? Спробуйте написати подібний текст. У власному тексті знайдіть іменники й усно розберіть їх як частину мови.

Уже почало світати. Деся від берега схопився легенький вітерець і ніби дмухнув на Дніпро. Береги й верби теж ніби попрокидались і дихнули на воду. По воді пішли дрібненькі хвильки, заколивались ледве примітно й захитались, немов фіолетове та золотисте скло. (За I. Нечум-Левицьким).

Вправа 207. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть головні і другорядні члени речення. З'ясуйте, чи всі речення вправи прості. Поясніть, за яким принципом ви це визначили.

1. Учення – світ, а (не)вчення – тьма. 2. (Не)пташка, (не)комашка, а літає. 3. (Не)краса красить, а розум. 4. Як (не)коваль, то і діла не погань. 5. Слово (не)стріла, а ранить глибше. 6. (Не)знайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить (*Народна творчість*).

Вправа 208. Перейдіть за QR-кодом, повторіть вивчений матеріал з теми «Іменник як частина мови» і виконайте тести.

Вправа 209. Виконайте вдома завдання: запишіть іменники, які ви прочитали вперше і тепер знаєте їх значення. Обміняйтеся записами з однокласниками.

* *Deportat* – засланець.

** *Sărăcăcios* – бідний, убогий.

*** *A potoli foamea* – вгамувати голод.

Культура мовлення

- Щасливого Нового року й веселих свят!
- Я без **вагань** погодився стрибнути з парашутом.
- Я **попросив** її **руки**.
- **Розбити** можна лоба, серце, ворога... Парк можна лише **посадити**.

«З **наступаючим** Новим роком» – калька.
 А **коливання** бувають у маятника – калька.
 «Зробив пропозицію» – калька.
 «Розбивати парк» – це калька.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Вправа 210. Повторіть вивчене про іменник як частину мови, скориставшись схемою. Чи немає в схемі неточностей і чи весь вивчений матеріал увійшов в ній?

Вправа 211. Працюємо у восьми парах упродовж відведеного учителем часу: 1) перша пара наводить 10 прикладів іменників – назв предметів; 2) друга пара – 10 прикладів іменників – назв істот; 3) третя пара – 10 прикладів, що можуть мати форми однини і множини; 4) четверта пара – 10 іменників – географічних назв; 5) п'ята пара – 10 іменників – імен; 6) шоста пара – 10 іменників – прізвищ; 7) сьома пара – 5 множинних і 5 однинних іменників; 8) восьма пара – 10 незмінюваних іменників. Перемагає пара, яка вклалася в час і не допустила жодної (або лише 1) помилки.

Вправа 212. Запишіть літери з квадратів так, щоб прочитати іменники.

Т	М	Ц
О		К
И	Л	О

С	І	А	Ь
Н	Т	С	
А	Р	Н	Т

Вправа 213. Перший гравець називає іменник, а кожен наступний – іменник, який починається з останньої букви попереднього слова. Той, хто довго думає, вибуває з гри. Перемагає ряд, в якому вибуло з гри найменше гравців.

Вправа 214. Розташуйтеся у два кола – зовнішнє і внутрішнє. Гравці зовнішнього кола (5–6 учнів) називають іменники (12 або 24) у формі будь-якого відмінка, а гравці внутрішнього (2–3 учні) називають відмінкову форму кожного іменника. За правильну відповідь – півбала (якщо слів 24) або один бал (якщо слів 12). Оцінки отримують всі учні – гравці внутрішнього кола.

Вправа 215. Продовжте речення. Учитель зачитує фрагмент речення з іменником і ряд оцінних слів, потім почергово називає трьох учнів, які добирають з цього ряду оцінне слово до іменника. Учні класу, заслухавши три варіанти повного речення, голосуванням визначають найкращий із варіантів. Переможець отримує один бал, який буде доданий до підсумкової оцінки за урок.

Наприклад: За поворотом виднівся ... ліс (темний, старий, молодий, залитий сонцем).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Усі слова – іменники в рядку

- А Радість, завдання, сумно, рух, перший.
- Б Дійсність, природа, рух, чоло, гордість.
- В Втіха, гординя, семеро, Венера, тліти.
- Г Змагання, бачення, чесно, правда, тінь.
- Д Проміння, терпіння, гордо, правий, міцний.

2. У якому відмінку іменники вживаються тільки з прийменником?

- 1) у родовому
- 2) у давальному
- 3) у місцевому
- 4) у кличному
- 5) у знахідному

3. Допущено помилку в Ор. в. однини іменників І відміни в рядку

- А Трояндою, працею, Вірою, лікарнею, сумою.
- Б Сім'єю, криницею, статтею, старостою, долонею.
- В Кімнатою, літерою, Іллею, ріллею, продукцією.
- Г Землею, підлогою, тишою, книжкою, долею.

4. Іменники, які не належать до жодної відміни, є у рядку

- А Георгіца, швидкість, дорога, рівність, поле.
- Б Даскелеско, навчання, честь, дім, орля.
- В Вікно, депо, воля, пустоці, США, Попеску.

5. До всіх іменників можна додати слово слухняний у рядку

- А Гриб, олівець, Петріка, листок, гріх.
- Б Учень, Мурчик, Мишко, папуга.
- В Пень, горіх, Іларчик, голуб, зразок.

6. У яких відмінкових формах іменника *нога* допущена помилка?

Н. нога, Р. ноги, Д. ногі, Зн. ногу, Ор. ногою, М. на ногі,
Кл. нога.

7. Які приголосні основи іменників змінюються на інші приголосні при утворенні форм Д. і М. відмінків?

8. Іменники якої відміни мають тверду і м'яку групи?

9. Випишіть іменники, які в різних текстах можуть мати форми і чоловічого, і жіночого роду.

Листоноша, Валя, Оля, староста, ноша, верховода, вода, суддя, Саша.

10. Випишіть іменники IV відміни.

Волосся, завдання, левеня, теля, узлісся, узбіччя, ім'я.

11. Випишіть іменник III відміни.

Біль, бій, сіль, Андрій, буревій, міль, місяць.

12. Випишіть іменники, які мають також форму однини.

Двері, вікна, сани, ноги, вуха, дрова.

За кожне правильно виконане завдання – 1 бал.

«Мій настрій на уроці»

Розгляньте картинки і виберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою після вивчення теми «Іменник як частина мови». Поясніть свій вибір.

1. Я добре засвоїв(ла) тему.
2. Я нічого не запам'ятав(ла).
3. Треба ще доопрацювати вивчений матеріал.
4. Важко, але я з усім впораюся.
5. Усе можна зрозуміти, якщо дуже захотіти.

ПРИКМЕТНИК

«Мій настрій на уроці»

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю сприймаю все нове.
2. Усе нове мене лякає.
3. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
4. Сподіваюся, що все не так складно, як здається.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель або учителька, які допоможуть..

§ 32. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ І ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ

Вправа 216. Прочитайте та порівняйте два описи ромашки і дайте аргументовану відповідь на такі запитання:

1. У якому з описів виразніше, яскравіше описано рослину?
2. Якою частиною мови є слова, що дали можливість зробити цей опис різнобічнішим?
3. До якого стилю мовлення належить кожен опис?

Ромашка – рід рослин родини складноцвітних. Одно- і дворічні трави з дуже розгалуженими стеблами і пірчастими листками. Плід – сім'янка. Ростуть як бур'яни на відкритих місцях (*З енциклопедії*).

На високому гінкому стебельці росла лугова цариця – ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша у світі квітка: рівна, висока, з сумно похиленою набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою, ще й зверху прикрашена дрібною, як вістра голки, насічкою (*Г. Тютюнник*).

Ю. Чемерис. Ромашки

Прикметник (adjectivul) – це частина мови, яка виражає ознаку предмета і відповідає на запитання який? яка? яке? чий? чия? чие? чий?

Поняття ознаки предмета дуже широке. Це всебічна характеристика назв людей, тварин і рослин, конкретних предметів і абстрактних понять. Наприклад: *відомий* дослідник, *вороний* кінь, *дикий* голуб, *крислата* яблуня, *малиновий* сік, *математична* формула, *неповторна* зустріч, *цікаве* заняття.

Вправа 217. До іменників доберіть прикметники. Запишіть утворені словосполучення.

Трава, актор, школа, сестра, яблуко, борошно, ручка, вершина, м'яч, дойна, стіл, футболісти, поет.

Прикметники змінюються за **родами, числами і відмінками**. Їх рід, число і відмінок завжди залежать від іменників, з якими вони узгоджуються. Наприклад: *мудрий учитель*, *мудра порада*, *мудре слово* і *мудрі вчителі*, *мудрі поради*, *мудрі слова*. Рід прикметників визначаємо в однині, порівн.: *білий сніг*, *біла хата*, *біле полотно* і *білі: сніги, хати, полотна*.

У реченні прикметники бувають означенням, рідше – іменною частиною складеного присудка.

Вправа 218. I. Спишіть речення, підкресліть прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Усно визначте рід, число і відмінок іменників та прикметників. II. Визначте, в якій синтаксичній ролі виступають прикметники в першому і третьому реченнях.

1. Біля школи він помітив високого русявого чоловіка у хутряній шапці (*І. Світличний*). 2. Якась тінь у тому сяйві з'явилась, легка, блакитна, прозора і така невиразна, як мрія (*Леся Українка*). 3. Сонце зовсім червоним стало, великим і круглим (*Ю. Яновський*). 4. Одягни мене в ніч, одягни мене в хмари сині і дихни наді мною легким лебединим крилом. Хай навіюються сни, теплі сни лебедині, і сполоха їх місяць тугим ясеновим веслом (*І. Драч*).

Вправа 219. Спишіть тексти, заповнюючи прогалини прикметниками, дібраними з довідки і поставленими у потрібних роді, числі й відмінку. Знайдіть речення з прямою мовою.

Кожна ... господиня дбайливо доглядала своє ... житло. «Без ... господаря двір, а без ... господині хата плаче», – каже ... прислів'я. У хаті завжди було чисто, вибілено, розмальовано ... глиною, оздоблено, уतिकано квітками, ... травами.

Довідка: український, затишний, дбайливий, кольоровий, народний, пахучий, хороший.

Вправа 220. I. Прочитайте текст спочатку мовчки, а потім уголос.

Був тихий осінній ранок. Катерина Іванівна повела учнів свого класу в поле. Високо в небі летів ключ перелітних птахів. Вони тихо курликали, і від цього в степу було сумно.

Учителька сказала дітям:

– Сьогодні ми будемо вчитися розповідати про осіннє небо. Хай кожен з вас добере для цього гарні і точні слова.

Діти притихли, дивилися в небо і думали. Через хвилину всі заговорили: «Небо сине-сине... Небо голубе... Небо чисте...» І все. Знову і знову повторювали одні і ті ж слова «сине, голубе, чисте».

Збоку стояла маленька дівчинка Віоріка, і Катерина Іванівна запитала:

– А ти, Віорічко, чому мовчиш?

– Я хочу сказати своє слово.

– Яке ж твоє слово про небо?

– Небо ласкаве... – тихо сказала дівчинка.

Діти притихли. Вони раптом побачили в небі те, чого не бачили досі: «Небо сумне... Небо тривожне... Небо зажурене... Небо холодне...» (За В. Сухомлинським).

Ю. Прядко. Перед грозою

II. Дайте відповіді на запитання.

1. Як звали вчительку і який, на вашу думку, предмет вона викладала у школі?
2. Чому вчителька вийшла зі своїми учнями в поле виконувати завдання і чи не було воно надто складним?
3. Чи була дівчинка Віоріка ученицею?
4. На яку ознаку осіннього неба учні спочатку звернули увагу?
5. Яке враження на учнів класу справила відповідь дівчинки Віоріки?
6. А яким бачите небо ви, шестикласники?

III. Випишіть з тексту слова, які називають ознаки неба, і доберіть до них, якщо це можливо, прикметники з протилежним значенням.

IV. Опишіть небо, зображене на картині Юрія Прядка.

Культура мовлення

<ul style="list-style-type: none"> • Принаймні намагайтеся уникати росіянізмів. • Я вважаю, що вмію рахувати. • Згори на нас дивилися численні зорі. • Проблема полягає в тому, що не всі знають, що слова «заключається» немає в українській мові.	<p>«По крайній мірі» – це росіянізм.</p> <p>«Багаточисленний» – це калька.</p>
--	--

§ 33. ЯКІСНІ, ВІДНОСНІ ТА ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ

Вправа 221. Прочитайте пари прислів'їв. Визначте, якими частинами мови є виділені слова в кожному з речень. З'ясуйте, на що вказують прикметники і чи може їх якість виявлятися більшою або меншою мірою.

1. **Ледачому** щодня свято. **Ледачий** чоловік легко проживе свій вік. 2. **Старого** горобця на полу не зловиш. **Старий** каже на глум, а ти бери на ум. 3. **Тихого** та **смирного** і кури клюють. **Тиха** вода греблю рве. 4. **Мудру** річ приємно слухати. **Мудрий** не дасться за ніс водити (*Народна творчість*).

За значенням, граматичними ознаками та особливостями будови прикметники поділяються на якісні, відносні та присвійні.

Якісні прикметники (adjectivele calitative) виділяються в окремий розряд (de adjectivele clasă) тим, що вони:

а) виражають ознаки	кольору:	<i>білий, голубий, жовтий</i>
	смаку:	<i>гіркий, кислий, смачний</i>
	запаху:	<i>ароматний, запашний, пахучий</i>
	розміру:	<i>великий, вузький, довгий</i>
	віку:	<i>давній, молодий, пізній</i>
	форми:	<i>кулястий, круглий, похилий</i>
	характеру:	<i>веселий, гордий, лагідний</i>
	дотику:	<i>легкий, мокрий, теплий</i>
	здоров'я:	<i>здоровий, кволий, недужий</i>
	та інші:	<i>рідний, сумний, успішний</i>

б) ці ознаки можуть бути виражені більшою чи меншою мірою, порівн.: *білий папір, біліший папір і найбільший папір*;

в) частина з них (чоловічого роду) має і коротку форму, наприклад: *готовий* і *готов*, *дрібний* і *дрібен*, *зелений* і *зелен*, *повний* і *повен*, *певний* і *певен*;

г) у народній пісні та в поезії вони мають для жіночого і середнього роду і форм множини ще й форми **нестягнені**, як-от: *синяя*, *зелéнее*, *зелéній*, *молодая*, *молодее*, *молоді* і *молодіі*. Ці форми називають повними нестягненими. Наприклад: *зелена* діброва і *зелена* діброва.

Вправа 222. Прочитайте прикметники. З виділеними словами складіть речення.

Ранній, короткий, солодкий, сірий, **духмяний**, старий, **овальний**, впертий, **м'якенький**, втомлений, важливіший, рідніша – найрідніша, радий – рад, здоровий – **здоров**, рідна – рідная – **ріднее** – рідніі.

Відносні прикметники (adjective relative) виділяються в окремий розряд тим, що вони виражають **сталі** ознаки:

а) за відношенням до	→ матеріалу:	<i>березовий</i> паркет, <i>вовняна</i> тканина
	→ часу:	<i>весняний</i> дощ, <i>вечірня</i> пора
	→ місця:	<i>вуличний</i> рух, <i>лугова</i> трава, <i>міський</i> шум
	→ національності:	<i>румунська</i> мова, <i>чеські</i> студенти
	→ виміру:	<i>годинний</i> перепочинок, <i>річний</i> звіт
	→ установ:	<i>медичний</i> пункт, <i>навчальний</i> заклад
	→ організацій:	<i>шкільне</i> подвір'я, <i>театральна</i> сцена
	→ наукових понять:	<i>біологічний</i> гурток, <i>фізичний</i> закон
→ дій:	<i>будівельна</i> бригада, <i>виховний</i> захід	

б) ці прикметники є похідними, утвореними від іменників, дієслів і прислівників, порівн.: *вербовий* і *верба*, *збиральний* і *збирати*, *колишній* і *колись*.

Відносні прикметники так само, як і якісні, відповідають на запитання **який? яка? яке? які?**

Вправа 223. Наведіть десять словосполучень з відносними прикметниками і в дужках зазначте, від якого слова утворився кожен прикметник.

Зразок: дерев'яний стіл (дерево).

Присвійні прикметники (adjectivele posesive) виражають ознаку приналежності предмета людині або тварині, від назв яких вони творяться, наприклад: *батько* – *батьків мотоцикл*, *Микола* – *Миколина книжка*, *сестра* – *сестрин портфель*, *Зайчик* – *Зайчикова хатка*, *Рябко* – *Рябків голос*.

Присвійні прикметники відповідають на запитання *чий?* *чия?* *чье?* *чий?* Вони творяться від іменників I відміни за допомогою суфікса **-ин/-ін(-їн)**, а від іменників II відміни за допомогою суфікса **-ів/-ов-** або їх варіантів. Наприклад: *Ганнин, доньчин, Лучійн; дідів* (мундир) і *дідова* (нагорода), *Василів* (мотоцикл) і *Василева* (дача), *Ларіїв* (комп'ютер) й *Ларієва* (книжка).

Вправа 224. Випишіть окремо якісні, відносні та присвійні прикметники. Усно складіть по одному реченню з прикметниками всіх трьох розрядів.

Братів, Валин, вовчий, гарний, гарячий, гусячий, дерев'яний, дитячий, жіночий, зручний, кислий, лагідний, морквяний, Олегів, покірний, прямиий, сміливий, сніговий, сьогоднішній, твердий, фіолетовий.

Вправа 225. I. Прочитайте речення, знайдіть і випишіть прикметники, визначте розряд і вкажіть, які з них повні нестягнені, повні стягнені чи короткі. II. Зробіть синтаксичний розбір першого речення цієї вправи.

Зразок: добрая – якісний, повний, нестягнений.

1. Тече вода в синє море, та не витікає (*Т. Шевченко*). 2. Заграло, запінилось синєє море, і буйнії вітри по морю шумлять, і хвиля гуляє, мов чорнії гори, одна за другою біжать (*Є. Гребінка*). 3. Пливе човен води повен (*Народна творчість*). 4. Благословен той день і час, коли прослалась килимами земля, яку сходив Тарас малими босими ногами (*М. Рильський*). 5. Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила (*Леся Українка*).

У словосполученнях прикметники можуть змінювати своє значення і переходити з одного розряду в інший. Наприклад, у словосполученні *кришталевий посуд* прикметник *кришталевий* виражає ознаку за відношенням до матеріалу і належить до розряду відносних. Але у словосполученні *кришталева вода* він набуває нового значення, яке ставить його в один ряд з прикметниками *прозорий, чистий* і переводить до розряду якісних, порівн.: *кришталева вода* і *прозора вода, чиста вода*.

Подібних змін може зазнавати первісне значення і багатьох інших прикметників. Порівн.: *мамина хустка* і *мамина ласка* (щира, непідробна), *курячий слід* і *куряча пам'ять* (коротка пам'ять, пам'ять людини, яка швидко щось забуває).

Так з'явилися проміжні розряди **відносно-якісних, присвійно-якісних і присвійно-відносних прикметників**.

Вправа 226. Поясніть (усно) значення словосполучень і з'ясуйте, яке значення – пряме чи переносне – мають у них прикметники. Визначте розряд прикметників. З виділеними словами складіть і запишіть чотири речення.

Вовчий хвіст – вовча натура; березова дошка – березова каша; вовчий апетит – вовчий погляд – вовчий слід; **гусячий пух** – **гусяча шкіра**; заячий скік* – заяча губа – заяча шапка; **крокодиляча сумка** – **крокодилячі сльози**; лисячий комір – лисячий погляд – лисяча нора; собачий гавкіт – собачий холод; **золотий перстень** – **золотий характер**.

Вправа 227. Випишіть у колонку виділені словосполучення, до кожного через тире напишіть можливу паралельну форму.

Зразок: гора високая – гора висока; повен води – повний води.

1. І шумить, і гуде, **дрібен дощик** іде (*Народна творчість*).
2. Ділом істинним я доведу народу, що гідний імені народного слуги (*М. Бажан*).
3. І **широкою долину**, і **високою моголи**, і **вечірнюю годину**, і що снилось-говорилось – не забуду я (*Т. Шевченко*).
4. Син **був певен**, що батько його зрозуміє.
5. А за лісом – поля широкії, хліба стиглії.
6. Спадає з клена **зелен лист** вечірньою годиною (*А. Малишко*).

Культура мовлення

• Я люблю листуватися з друзями!	«Вести переписку» – це калька.
• Зрештою я не втримався й почав танцювати.	«В кінці кінців» – росіянізм.
• Лекції сьогодні скасували , тому я вирішив піти на пляж.	Слово « відміняти » означає змінювати кого-небудь або що-небудь.
• Хочу сфотографувати метелика великим планом.	А крупним буває пісок або зерно.

§ 34. ВИКОРИСТАННЯ В МОВЛЕННІ ПРИКМЕТНИКІВ-СИНОНІМІВ. ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ У ЗАКІНЧЕННЯХ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 228. Пригадайте визначення поняття «синонім» і з'ясуйте, що спільного в лексичному значенні прикметників **апетитний**, **смачний**, **спокусливий**. Утворіть словосполучення з цими прикметниками, підбравши доречні іменники.

Вправа 229. Доберіть іменники до поданих прикметників, утворіть зі словосполученнями речення та визначте, яку відмінність у значенні виявляє кожен із синонімів.

Авторитетний, впливовий, поважний, престижний.

* *Скік* – стрибок.

Вправа 230. Об'єднайте словосполучення у дві групи за прикметниками, вжитими в: а) прямому і б) переносному значенні (можна звернутися до тлумачного словника).

Зразок: а) золотий годинник; б) золотий характер.

Золоті слова, золота медаль, золоті руки, золота осінь, золоті сережки, золота пшениця, золоті гори, золотий вік; твердий метал, тверде слово, тверда ціна, тверда домовленість.

Вправа 231. Відшукайте з-поміж словосполучень такі, в яких прикметники вжиті в переносному значенні, випишіть їх у колонки. Знайдіть для кожного такого словосполучення синонімічне з прикметником у прямому значенні.

Зразок: гірка доля – нещаслива доля.

1. Гіркий полин, гірка доля, гіркий заробіток, гіркий хліб, гірке слово, гіркі сльози, гіркий сирота. 2. Довга палиця, довга дорога, довга розмова. 3. Зелений колір, зелені абрикоси, зелене обличчя, зелені думки. 4. Залізні вила, залізні руки, залізна воля.

Вправа 232. Прочитайте виразно текст, зверніть увагу на слова, які письменник використав для опису зовнішнього вигляду дівчини. Випишіть прикметники в засвідчених текстом формах і поміркуйте про їх правопис. Опишіть зовнішній вигляд когось із друзів або дівчинки, зображеної на репродукції.

І. Труш. Портрет Катерини Грушевської

Лаврін стояв під вербою недалеко від дівчини й дивився на неї. Сонце грало на червоному намисті, на рум'яних щоках. Мелашка була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообраза, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокі яблука, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк (За І. Нечуєм-Левицьким).

Культура мовлення

- Я **склав** останній іспит!
- Кожен повинен дбати про **довкілля**.
- **Щодо цього** в мене була своя думка.
- Влітку ми з друзями змагаємося у **веслуванні**.

А **здають** документи в архів.
«Оточуюче середовище» – росіянізм.
«На цей рахунок» – калька.
Гребля – це гідротехнічна споруда на річці.

§ 35. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ

Вправа 233. Пригадайте, що ви вивчили на уроках румунської мови про ступені порівняння прикметників та їх творення. Прочитайте словосполучення, зіставте їх і з'ясуйте, чим вони відрізняються.

Багатий урожай, багатший урожай, найбагатший урожай.

Форми якісних прикметників, що означають різну міру вияву ознаки, називаємо **ступенями порівняння** (grade de comparație).

Розрізняють два ступені порівняння прикметників: **вищий** (comparativ) і **найвищий** (superlativ).

Вищий ступінь порівняння показує, що в одному предметі певної якісної ознаки більше, ніж в іншому. Наприклад: *Меланія виявилась **спритнішою** за скульптора* (Олесь Гончар).

Вищий ступінь має **просту і складену форми** (forma simplă și compusă).

Творення способів порівняння

Форма	Від чого утворюється	Засоби творення	Зміни на стику основи і суфікса	Приклади
Проста	Звичайна форма прикметників	суфікс -іш-	без змін	<i>білий – біліший, зручний – зручніший, кислий – кисліший, міцний – міцніший</i>
		суфікс -ш-	втрата суфікса -к-, -ек-, -ок- перед суфіксом -ш- кінц. осн. с + ш = жч г, ж, з основи + ш = жч	<i>далекий – дальший, широкий – ширший, короткий – коротший, високий – вис+ш+ий – вишчий = вищий, дорогий: дорог+ш+ий = дорожчий, вузький – вузьк+ш+ий – вузьший = вузьчий</i>
		суфікс -ш- та -іш-		<i>гладкий: гладший і гладкіший, старий: старший і старіший, товстий: товщий і товстіший</i>
		нова основа з суфіксом -ш-		<i>великий – більший, гарний – кращий, поганий – гірший</i>

Форма	Від чого утворюється	Засоби творення	Зміни на стику основи і суфікса	Приклади
Складена	Тільки звичайна форма усіх якісних прикметників	+ слова більш, менш (перед прикметником)		<i>авторитетний – більш авторитетний, доступний – менш доступний, здібний – більш здібний, смачний – більш смачний, гордий – менш гордий</i>

Вправа 234. I. Утворіть просту форму вищого ступеня прикметників, запишіть їх у дві колонки: із суфіксом **-іш-** та із суфіксом **-ш-**. Прокоментуйте фонетичні зміни, якими супроводжується творення простої форми вищого ступеня. II. Утворіть (усно) складені форми ступенів порівняння цих прикметників. З'ясуйте, чи правильно виконали завдання ваш сусід чи сусідка по парті.

Близький, важкий, величний, вродливий, вузький, глибокий, головний, громіздкий, легкий, молодий, потужний.

Найвищий ступінь теж має просту і складену форми.

Просту форму найвищого ступеня утворюємо додаванням префікса **най-** до простої форми вищого ступеня, порівн.: *білий – біліший і найбільший, дужий – дужчий і найдужчий, малий – менший і найменший*.

Складену форму найвищого ступеня утворюємо додаванням префікса **най-** до слів *більш* чи *менш* складеної форми вищого ступеня, порівн.: *доступний – більш доступний і найбільш доступний та менш доступний і найменш доступний, доцільний – більш доцільний і найбільш доцільний та менш доцільний і найменш доцільний*.

Вправа 235. Прочитайте речення, випишіть якісні прикметники, визначте їх ступінь порівняння і форму та вкажіть, які з них зазнали фонетичних змін і які це зміни.

1. Краща за всіх на землі є лише Батьківщина моя (А. Малишко). 2. Для мене найсвятіша нагорода – потрібним бути, красо моя, тобі (В. Симоненко). 3. Розмови ставали більш різнобарвні й розростались (М. Коцюбинський). 4. У найтяжчу для народу пору наперед виходили жінки (Р. Іваничук). 5. Куди ви літали, друзі мої найщиріші? (Остан Вишня). 6. Земле рідна! Мозок мій світліє, і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життєя вплітаються мое (В. Симоненко).

Вправа 236. Від прикметників утворіть просту і складену форми найвищого ступеня, зверніть увагу на правопис виділених слів у формі вищого ступеня. З обома формами найвищого ступеня виділеного прикметника складіть речення.

Багатий, вузький, довгий, низький, солодкий, старий, тонкий, тяжкий, **швидкий**, широкий.

Вправа 237. Перекладіть текст українською мовою, підкресліть прикметники і зіставте утворення ступенів порівняння в обох мовах.

Raluca îl îmbrățișează pe cel mai mic dintre feciori...

– Aista-i șalul cel turcesc, pe care l-am moștenit încă de la bunica mea... Îți dau cel mai scump lucru, pe care îl am cu mine.

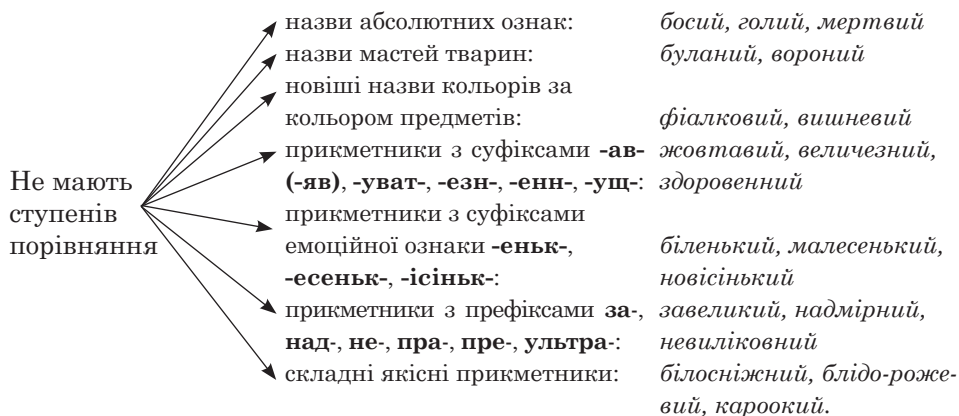
– Apoi se apropie de ceilalți feciori.

– Vino și tu, Șerbane, la mămuca, să te sărute!.. Și să ai grijă de ceilalți, că ești cel mai mare... (М. Препелица).

Від деяких якісних прикметників **ступені порівняння не створюються**, зокрема від назв абсолютних ознак (*мертвий, німий*), назв мастей тварин (*попелястий, чалий*), назв кольорів, що утворилися за подібністю до предметів (*бузковий, гірчичний*), та ін.

Вправа 238. Розгляньте групи якісних прикметників, які не мають ступенів порівняння, й усно або письмово доповніть кожну групу словами з довідки.

Довідка: багатючий, високоавторитетний, вогненний, вузькуватий, горіховий, довгоногий, дрібнісінький, заміжня, злюща, зозулястий, короткуватий, малиновий, надпотужний, небагатий, неблаганний, невпинний, новісінький, прадавній, предвічний, салатівий, страшенний, фіолетовий.

Прикметники з суфіксами **-уват-**, **-юват-** виражають неповну ознаку, наприклад: *довгуватий* (трохи довгий), *синюватий* (з відтінком синього, але не синій). Прикметники з суфіксами **-езн-**, **-енн-** виражають перебільшення ознаки: *старезний* (дуже старий), *товстенний* (дуже товстий).

Вправа 239. Уважно прочитайте текст, випишіть прикметники, виберіть з-поміж них якісні та запишіть у простій формі вищого ступеня, поставте наголоси.

В. Лемзяков.
Літо. Дід Макар

Багато бачив я гарних людей, але таких, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в них було повно смутку: гнітили тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь час у полоні сумного і в той же час з якоюсь високою культурою думок і почуттів.

Як вправно робив, який був дужий і чистий! Волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів, – він годився на все (За О. Довженком).

Вправа 240. Від запропонованих прикметників утворіть прості форми вищого ступеня, проставте наголос. Прочитайте вголос правильно наголошені слова.

Вдумливий, веселий, високий, голосний, гнітючий, гострий, дрімучий, дружний, жвавий, крикливий, лютий, молодий, мудрий, низький, палкий, рудий, свіжий, шкідливий.

Вправа 241. Спишіть слова, поставте наголоси. Від яких прикметників краще (милословніше) творити складені форми ступенів порівняння? Чому?

Бурхливіший, в'язкіший, гуманніший, дальший, дрібніший, звучніший, кмітливіший, міцніший, новіший, родючіший, сухіший, тривожніший.

З метою **запобігання помилкам** при вживанні форм вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників необхідно звернути увагу на таке:

1. Вживання займенника *самий* у сполученні зі звичайним прикметником чи з простою формою вищого або найвищого ступенів порівняння типу *самий близький – найближчий – найближчий* є **грубою помилкою**.

2. Поєднання слів *більш* і *менш* з простою формою вищого ступеня порівняння, а не зі звичайною формою прикметника теж є **грубою помилкою**. Неправильно: *більш успішніший, найбільш успішніший*. Правильно: *більш успішний, найбільш успішний*.

Вправа 242. Випишіть з тексту якісні прикметники й утворіть від них усі можливі форми вищого і найвищого ступенів порівняння.

Дід Семен був високий і худий, мав довге сиве волосся і білу бороду. Він любив яскраве сонце і пахнув теплою землею (За О. Довженком).

К. Трутовський. Онуки з дідом у саду

Культура мовлення

• Я підвіз їх до їхнього будинку.	
• Уранці я не побігав, тому що пішов дощ. Оскільки зараз він закінчився, я маю надолужити.	«Так як» – росіянізм.
• Чи є тут серед нас палкі вболівальники?	«Болільник» – прикра калька.
• Знічев'я я почав лічити горобців.	«Від нічого робити» – калька.

§ 36. ПРИКМЕТНИКИ ТВЕРДОЇ ТА М'ЯКОЇ ГРУП*, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Вправа 243. Пригадайте, на які запитання відповідають прикметники *лагідний* (лагідний голос, лагідна пісня, лагідне слово) та *мамин* (мамин голос, мамина пісня, мамине слово) у називному і непрямих відмінках однини й множини і чому. Ставлячи запитання, провідмінійте словосполучення *лагідна пісня* і *мамин голос*.

Відмінювання прикметників залежить і від того, твердим чи м'яким є кінцевий приголосний основи.

Вправа 244. Попарно випишіть прикметники, виділіть основу і закінчення, зіставте їх у межах кожної пари і з'ясуйте, чи залежить закінчення прикметника від твердості чи м'якості кінцевого приголосного основи.

Веселий погляд – вечірній концерт, відомого дослідника – синього неба, впевненої ходи – давньої дружби, далеке село – синє небо, зеленого поля – безкрайого моря.

За характером кінцевого приголосного основи і відповідними відмінковими закінченнями прикметники поділяються на дві групи – **тверду** і **м'яку** (tare și moale).

До **твердої групи** належать **якісні, відносні і присвійні** прикметники з основою на твердий приголосний і закінченням **-ий** або з нульовим закінченням у початковій формі. Наприклад: *веселий, вузький, довгий, дужчий, залізний, кам'яний, материн, Миколин, мулярів, Олегів*.

До **м'якої групи** належать **якісні й відносні** прикметники з основою на м'який приголосний і закінченням **-ій (-ій)** у початковій формі. Наприклад: *будній, давній, безкрайї, літній, ранішній, справжній, довговійї, тутешнійї*.

Вправа 245. Виділяючи закінчення, провідмінійте словосполучення *теплий літній день, тепла літня година і тепле літнє сонце* і з'ясуйте, в яких відмінках однини прикметники твердої і м'якої груп розрізняються характером кінцевих приголосних основи і закінченнями, а в яких – лише твердістю чи м'якістю кінцевих приголосних основи.

Вправа 246. Уважно прочитайте таблицю. Виділені прикметники поєднайте з відповідними іменниками: 1) чоловічого роду, 2) жіночого роду, 3) середнього роду, і провідмінійте ці прикметники з іменниками.

* У румунській мові ці групи прикметників не розрізняють.

Система відмінкових закінчень прикметників

Рід	Зразки прикметників	Відмінок					
		Н.	Р.	Д.	Зн.	Ор.	М.
Однина							
Чол.	<i>добрий</i> <i>мамин</i> <i>давній</i> <i>безкрайї</i>	-ий – -їй -їй	-ого	-ому	-ого/	-им -им -ім -ім	-ім -ім -ім -ім
Відмінок							
Рід	Зразки прикметників	Н.	Р.	Д.	Зн.	Ор.	М.
Жін.	<i>добра</i> <i>мамина</i> <i>давня</i> <i>безкрая</i>	-а -а -я -я	-ої	-їй -їй -їй -їй	-у -у -ю -ю	-ою	-їй -їй -їй -їй
Середн.	<i>добре</i> <i>мамине</i> <i>давнє</i> <i>безкрає</i>	-е -е -е -е	-ого	-ому	-е -е -е -е	-им -им -ім -ім	-ім -ім -ім -ім
Множина							
Роду немає	<i>добрі</i> <i>мамини</i> <i>давні</i> <i>безкраї</i>	-і -і -і -ї	-их -их -їх -їх	-им -им -ім -ім	-і/-их -і/-их -і/-їх -і/-їх	-ими -ими -іми -іми	-их -их -їх -їх

Вправа 247. Спишіть текст, підкресліть прикметники твердої групи прямою лінією, а м'якої – хвилястою. Усно відтворіть початкову форму (називний відмінок однини чоловічого роду), визначте розряд (якісні, відносні чи присвійні), рід (в однині), число та відмінок.

День був блискучий, літній. Траплялись маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на набережну траву. Або великі – з муром синього очерету, з білим обличчям водяних лілій, з багnistими берегами, чорними і блискучими, як мокрі спини гіпопотамів (*М. Коцюбинський*).

Вправа 248. Прочитайте й визначте, до якого стилю мовлення належить текст. Висновок аргументуйте. Випишіть прикметники, визначте їх розряд і відмінок.

Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (*Ст. 10 Конституції України*).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Усі прикметники відносні в рядку

- А солоний, міський, славний, довгий
- Б степовий, залізний, вчорашній, шкільний
- В гордий, славний, дубовий, денний
- Г успішний, хоробрий, червоний, лісовий
- Д білий, дзвінкий, пахучий, тихий

2. Не утворюють ступенів порівняння прикметники рядка

- А молодий, зелений, успішний, великий
- Б добрий, жовтий, гіркий, довгий
- В сліпий, гнідий, височенний, малиновий
- Г впевнений, гордий, високий, важкий
- Д відвертий, легкий, ніжний, мудрий

3. Прикметник у неправильній формі ступеня порівняння є у рядку

- А добріший, кращий, найгучніший
- Б значно ліпший, дуже довгий, доросліший
- В наймиліший, самий дорогий, найбільш доцільніший
- Г ніжніший, менш дотепний, витриваліший, найлегший
- Д найбільш точний, винний за інших, менш привабливий

4. Яким прикметником можна оцінити правильну відповідь учня? Бездоганий, хитрий, доцільний, сумний, черствий.

5. Утворіть присвійні прикметники від іменників.

Сестра, учитель, водій, Павло, Ігор, Маріука, Валерія, Лідія, собака, коза, тигр.

6. Поведіть діалог (усно або складіть письмово) про підсумок спортивного змагання, в якому ви брали участь або який бачили по телебаченню, вживаючи оцінні прикметники: *успішний, невдалий, передбачений, упевнений, тренований, засмучений, радісний*. Який ще прикметник вам знадобився?

Культура мовлення

- Учімо рідну мову! **Читаймо** українською! **Співаймо** українських пісень!
- Я ж зробив усе **згідно з** інструкцією! Добре, що **відповідно до** контракту я можу повернути товар продавцю.
- У ніч на Івана Купала дівчата **ворожать**.
- Додому ми йшли **тихою ходою**.

«Давайте вчити, читати...» – невластиві українській мові конструкції.

Гадати – думати, розмірковувати, вважати.

«Повільним кроком» – калька.

§ 37. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 249. Пригадайте відомі вам способи творення слів в українській мові. Визначте, як утворені подані прикметники.

Автомобільний (*рух*), воскова (*фігура*), гірський (*потік*), зоряне (*небо*), задовгі (*рукави*), невеселий (*жарт*), синьо-зелене (*озеро*).

Новими прикметниками мова поповнюється завдяки способам творення слів, які згруповані в таблиці*.

Спосіб творення	Базові слова (від чого утворені)		Приклади похідних слів	
Префіксальний	<i>довгий</i> <i>веселий</i> <i>добрий</i>		<i>за+довгий</i> <i>не+веселий</i> <i>пре+добрий</i>	<i>задовгий</i> <i>невеселий</i> <i>предобрий</i>
Суфіксальний	<i>автомобіль</i> <i>віск</i> <i>зоря</i> <i>русий</i>		<i>автомобіль+н(ий)</i> <i>воск+ов(ий)</i> <i>зор+ян(ий)</i> <i>рус+яв(ий)</i>	<i>автомобільний</i> <i>восковий</i> <i>зоряний</i> <i>русявий</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>за горою</i> <i>за морем</i> <i>під ґрунтом</i>		<i>за+гір+н(ий)</i> <i>за+мор+ськ(ий)</i> <i>підґрунт+ов(ий)</i>	<i>загірний</i> <i>заморський</i> <i>підґрунтовий</i>
Складання	<i>білий і зелений</i> <i>темний і червоний</i> <i>білий і білий</i> <i>Біла Церква</i>		<i>біл+о+зелений</i> <i>темн+о+червоний</i> <i>білий + білий</i> <i>біл+о+церків+ськ(ий)</i>	<i>біло-зелений</i> <i>темно-червоний</i> <i>білий-білий</i> <i>білоцерківський</i>
Перехід у прикметники інших частин мови або їх особливих форм	<i>загоріти</i> <i>захопити</i> <i>збудити</i>	<i>загорілий</i> <i>захоплений</i> <i>збуджений</i>		<i>загорілий</i> <i>захоплений</i> <i>збуджений</i>
Зрощення	<i>вище згаданий</i> <i>давно минулий</i> <i>ново збудований</i>			<i>вищезгаданий</i> <i>давноминулий</i> <i>новозбудований</i>

Найчастіше прикметники творяться **суфіксальним** способом від іменників, дієслів, прикметників та інших частин мови.

Вправа 250. Наведіть по одному своєму прикладу на кожен спосіб творення прикметників.

* Розглядаємо на розсуд учителя.

Вправа 251. Прочитайте текст, випишіть з нього прикметники і, користуючись таблицею, визначте, від яких слів вони утворені і яким способом.

«Багато всяких звичних і незвичних подій, типових і нетипових, навіть надзвичайних пригод траплялося з батьками у житті», – тепло і щемно пригадують дорослі, досвідчені діти своїх батьків. Кожен син і дочка, люблячі внуки хочуть бачити здоровими і щасливими своїх поважних віком і мудрістю глибоких найдорожчих людей. Дороженькі, ясноликі, щиросердні наші! Вас шанувати – радісно на світі жити! (З привітання).

Вправа 252. Складіть і запишіть п'ять речень, використавши в кожному по два прикметники. Чи були якісь труднощі?

Вітряний, зимовий, короткий, лапятий, лижний, морозний, радісний, рясний, сонячний, хмарний.

Культура мовлення

<ul style="list-style-type: none"> • Люба, тобі всякий скаже, що ти гарна в будь-якій сукні! • Цей фільм кращий, ніж той, що я дивився вчора, але далеко не найкращий. • Цього року літо спекотне і дощів менше, ніж торік. • І тут мені спало на думку... 	<p>«Любий» – милий, коханий. «Любий» – калька.</p> <p>«У цьому/минулому році» – неприйнятна українській мові конструкція.</p> <p>«Прийти в голову» – калька.</p>
---	--

§ 38. ТВОРЕННЯ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Для творення відносних прикметників від іменників найчастіше використовуються суфікси **-ан-**, **-н-**, **-ов-**, **-ськ-** та їх фонетичні варіанти:

крига	криг-+-ан(ий)	крижаний
картопля	картопл-+-ян(ий)	картопляний
мідь	мід-+-н(ий)	мідний
ліс	ліс-+-ов(ий)	лісовий
овоч	овоч-+-ев(ий)	овочевий
море	мор-+-ськ(ий)	морський
купець	купец-+-цьк(ий)	купецький
киргиз	киргиз-+-зьк(ий)	киргизський
батько	батьк-+-івськ(ий)	батьківський

Вправа 253. Від іменників утворіть відносні прикметники за допомогою суфіксів **-ан-**, **-ян-**, **-н-**, **-ов-**, **-ев-**, **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**, **-івськ-**; запишіть їх. У яких словах відбулися зміни звуків?

Банк, груша, дрова, кропива, село, моряк, м'ята, початок, степ, свинець, сила, цегла, яр.

Вправа 254. Доберіть до кожного відносного прикметника іменник, з яким він міг би вживатися, і запишіть словосполученням.

Зразок: букове дерево.

Буковий, вишневий, гречаний, дорожній, кормовий, молочний, перелітний, річковий, ручний, травневий, фронтний, хвойний, ялиновий.

Відносні прикметники особливо активно творяться за допомогою суфіксів **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-** від різних загальних назв людей, назв населених пунктів та інших географічних об'єктів, наприклад: *вчительський, директорський, композиторський, космонавтський, письменницький, солдатський, турецький, французький, румунський, гімалайський.*

При цьому необхідно пам'ятати таке:

а) суфікс **-ськ-** у сполученні з кінцевим приголосним твірної основи **к, ч, ц** змінюється на **-цьк-**: *грек – грецький, читач – читацький, кравець – кравецький;*

б) суфікс **-ськ-** у сполученні з кінцевими приголосними твірної основи **г, ж, з** змінюється на **-зьк-**: *Париж – паризький, киргиз – киргизький;*

в) суфікс **-ськ-** у сполученні з кінцевим приголосним твірної основи **х, ш, с** зберігає свій звуковий склад: *Карабах – карабаський, Одеса – одеський.*

Винятки: *баски – баскський, тюрки – тюркський, казахи – казахський, Мекка – меккський, Ла-Манш – ла-маншський, Цюрих – цюрихський.*

Вправа 255. Від власних назв утворіть відносні прикметники з допомогою суфіксів **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-**.

Банчени, Сторожинець, Збараж, Глибока, Миколаїв, Новоселиця, Поділля, Трускавець, Унгени, Вижниця.

Вироби з дерева митців міста Вижниця Чернівецької області

При творенні відносних прикметників за допомогою суфіксів **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-** від назв населених пунктів на **-івк(а)**, **-овк(а)** кінцевий приголосний **к** твірної основи **не зберігається**, порівн.: *Андріїв-к-а і андріївський, Богданів-к-а – богданівський, Сергіївка – сергіївський.*

Вправа 256. За допомогою суфіксів **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-** утворіть і запишіть відносні прикметники від загальних (1) і власних (2) назв, зверніть увагу на їх правопис і виділіть суфікс.

1. Аптекарь, богатырь, вичар, волох, учитель, гагауз; грек, кравець, матрос, ткач, француз; гора, море, місто, село; громада, інститут.

2. Буг, Бучач, Вінниця, Волноваха, Галич, Донець, Дунай, Ізмаїл, Кавказ, Калуш, Лейпциг, Прага, Ясси.

§ 39. ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 257. Розгляньте словосполучення і з'ясуйте, від чого (від іменників, від дієслів чи від прикметників) утворилися прикметники. Твірне слово запишіть у дужках.

Зразок: ріднесеньке (прикм. рідний) дитя; крилатий (імен. крило) гість.

Вибаглива дівчина, гнітюча тиша, гребенистий півень, дзобатий голуб, жовтенька кульбабка, журлива пісня, міцний лід, прямісінька дорога, холоднющий вітер.

Якісні прикметники творяться суфіксальним способом від основ іменників, дієслів і прикметників.

Від основ іменників і дієслів за допомогою суфіксів творяться прикметники, які завжди мають нове лексичне значення, порівн.: *віра і вірний, голова і головатий, вразити і вразливий.* В утвореннях від прикметників суфікси тільки додають новий відтінок, порівн.: *білий і біленький, білесенький, білісінький, білуватий; товстий – товстенний.*

Від іменникових основ якісні прикметники творяться за допомогою суфіксів **-н-**, **-к-**, **-ат-**, **-ист-**, наприклад:

біда	бід-+-н(ий)	бідний
дзвін	дзвін-+-к(ий)	дзвінкий
борода	бород-+-ат(ий)	бородатий
пляма	плям-+-ист(ий)	плямистий

Вправа 258. Визначте, від якого іменника і за допомогою якого суфікса утворені прикметники. Запишіть прикметник та іменник поряд.

Зразок: барв- + -ист-ий – барва.

Барвистий, болотистий, брудний, вухатий, голосистий, горбатий, гриватий, дивний, землистий, міцний, ногатий, пазуристий.

Вправа 259. Від іменників утворіть і запишіть якісні прикметники, виділивши суфікс. Підкресліть слова, в яких відбулися звукові зміни. З двома словами (за вашим вибором) утворіть речення.

Зразок: абсурд – абсурд-н-ий.

Абсурд, авторитет, біда, голос, гонор, гріх, гук, згода, згуба, сміх, гамір, культура, безмір.

Вправа 260. Випишіть з тексту якісні прикметники. Визначте будову похідних прикметників.

Зразок: низ-зък-ий.

З Дністра тягнув низький досвітній туманець. Сіримі клаптями він пролізав між жовнірами* і холодними краплями скрапував з іще холодніших гарматних стволів.

Просто перед очима внизу було ще геть чорно. Там ще лежала ніч. У тій змішаній із туманом імлі над ордою дуднів голос якогось птаха. Жолкевський прислухався: одуд не одуд, але, мабуть, що одуд, бо так плакати міг лише він. З долини, з татарської темні, на Жолкевського дихнули ординські коні. Від того солодкого кінського подиху йому стало тепліше, ніби він сьорбнув з глечика пряженого** пахучого молока... (За М. Вінграновським).

В. Пивницький. Битва під Цецорою 1620 р.

* *Жовнір* – давня назва солдата (походить з польської мови).

** *Пряжений* – довго варений.

Культура мовлення

• І ти тут? Який **збіг**?

• З кимось згодні? Кажіть «**Ви маєте рацію**» або «**Ваша правда**».

• Потрібно **дотримувати слова**.

• Вони залишили мене в саду, коли я попросив **дати мені спокій**.

«Співпадіння» – це як спільне з кимось падіння.

«Ви праві» – це калька.

А тримати можна вазу, книгу, парасольку.

«Залишити в спокої» – калька.

§ 40. ТВОРЕННЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 261. Розгляньте словосполучення, вкажіть, від яких дієслів походять прикметники, доберіть з довідки до кожного прикметника синонім, узгодьте його з родом іменника і запишіть обидва словосполучення поряд.

Зразок: глибока відповідь – вичерпна відповідь.

Сміливий хлопчик. Вередлива дитина. Вдумливий висновок.
Вразлива людина. Вродлива дівчина. Грайливий жарт.

Довідка: красивий, принадливий, пустотливий, розважливий, відважний, тремтливий, чутливий.

Для творення якісних прикметників від дієслівних основ використовується небагато суфіксів. Продуктивними зрідка є тільки суфікси **-лив-**, **-к-**, **-уч-** і його фонетичний варіант **-юч-**:

метати	мет - + -к(ий)	<i>меткий</i>
кусати	кус- + -лив(ий)	<i>кусливий</i>
вертіти	верт- + -ляв(ий)	<i>вертлявий</i>
блискати	блиск- + -уч(ий)	<i>блискучий</i>
палити	пал- + -юч(ий)	<i>палючий</i>
боліти	бол- + -юч(ий)	<i>болючий</i>

Вправа 262. З'ясуйте розряд і значення прикметників, доберіть з довідки до кожного антонім і запишіть обидва словосполучення поряд.

Зразок: важкий багаж – легкий багаж.

Важкий багаж, вузька дорога, гострий ніж, гіркий спогад, тверде сидіння, крихкий метал, мокра білизна, простора кімната, холодна погода.

Довідка: легкий, м'який, пружний, солодкий, спокійний, сухий, теплий, малий, тупий, широкий.

Вправа 263. Введіть (усно) прикметники у словосполучення з якомога більшою кількістю іменників. Найбільш цікаві словосполучення запишіть.

Зразок: блискуче сонце, блискуча зоря, блискуча перемога.

Блискучий, болючий, дрімучий, жагучий, злючий, пахучий, пекучий, разучий, родучий.

Вправа 264. Розгляньте попарно прикметники, визначте особливості їх утворення. З'ясуйте лексичне значення прикметників, утворивши з ними словосполучення.

Вертливий і вертлявий, голосистий і голосний, пискливий і писклявий, грайливий і гральний.

Культура мовлення

<ul style="list-style-type: none"> • Ви можете укласти угоду або підписати договір. • Багато українців дотримуються звичаїв. • Я обожнюю оксамитовий сезон! • У кожному жарті є часточка правди. 	<p>«Заключати договір» – калька.</p> <p>«Слідувати звичаям» – це калька.</p> <p>«Доля істини» – калька.</p>
---	---

§ 41. ТВОРЕННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ВІД ПРИКМЕТНИКОВИХ ОСНОВ

Вправа 265. Прочитайте речення, визначте (усно), від яких слів утворилися виділені прикметники. Зосередьте свою увагу на тому, яких додаткових відтінків значення надали цим прикметникам суфікси.

1. Черешеньки ваблять очі діточкам **маленьким** (*Леся Українка*).
2. У боях за місто ворог зазнав **величезних** втрат (*З газети*).
3. Удар весла розрізав **зеленяву** хвилю (*Ю. Збанацький*).
4. Вона просила заплести бодай **малесеньку** косичку (*Розм.*).
5. Десь взялася **легесенька** сніжинка (*П. Колесник*).

Українська мова багата якісними прикметниками, утвореними суфіксальним способом від прикметникових основ. У таких утвореннях завжди відчуваються емоційна оцінка ознаки та додаткові відтінки її зменшення, підсилення чи збільшення.

Для створення додаткових відтінків пестливості, ласкавості, співчуття використовуються суфікси **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**.

Найчастіше вживаються відприкметникові утворення з суфіксом **-еньк-**. Вони можуть мати лише емоційне забарвлення або указувати на міру вияву ознаки, наприклад: *біленький, босенький, гарненький, любенький, миленький, пряменький, рідненький і багатенький, височенький, довгенький, розумненький і хитренький*.

Вправа 266. Прочитайте строфу з поезії Олександра Олеся, випишіть парно виділені прикметники і базові слова. Яких додаткових відтінків значення надає тут суфікс **-еньк-**? Наведіть три свої подібні приклади.

Зразок: гарненький – гарний.

Два хлопчики на ставочку
ловлять рибку в холодочку,
золотеньку і срібленьку,
і велику, і **маленьку**.

Суфікс **-есеньк-** вносить у похідні прикметники дуже відчутні відтінки пестливості, співчуття, а часом підкреслює високу міру якісної ознаки, порівн.: *білий і білесенький, вузький і вузесенький, гарний і гарнесенький, дорогий і дорогесенький*. Це особливо чітко простежується в поезії:

Місяць *янесенький*
промінь *тихесенький*
кинув на нас.
Спи, мій *малесенький*,
пізній бо час.

Леся Українка

Вправа 267. Від прикметників утворіть за допомогою суфікса **-есеньк-** похідні. Чи від усіх слів вдалося утворити такі похідні? Чому?

Білий, гарний, добрий, довгий, жвавий, кислий, легкий, літній, малий, міцний, мокрий, новий, рибний, рівний, старий, тупий.

У прикметниках з суфіксами **-ісіньк-**, **-юсіньк-** позитивна емоційна оцінка сполучається зі значенням підсилення якісної ознаки та вказівкою на її повноту і вичерпність, порівн.: *звичайний і звичайнісінький, мокрий і мокрісінький, новий і новісінький, дрібний і дрібнісінький та малий і малюсінький, тонкий і тонюсінький, худий і худюсінький*.

Від багатьох якісних прикметників творяться похідні з двома, трьома і навіть зі всіма чотирма суфіксами, наприклад: *білий – біленький – білесенький; добрий – добренький – добре-сенький – добрісінький; дрібний – дрібненький – дрібнесенький – дрібнісінький – дрібнюсінький*.

Вправа 268. I. Утворіть і запишіть похідні від прикметників *близький, вузький, короткий, мілкий, низький, солодкий, тонкий* за допомогою суфіксів *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-* і усно поясніть, яких змін зазнали основи твірних слів. **II.** Утворіть і запишіть похідні від прикметників *великий, високий, глибокий, далекий, широкий*, використовуючи суфікси *-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-*. Чи всі суфікси поєднуються з основою кожного слова?

М. Бурачек. Рече та стогне Дніпр широкий

Надмірний вияв якісної ознаки передають похідні від прикметникових основ із суфіксами *-езн-, -енн-, -юч-, -ющ-*:

-езн-: *великий – величезний, глибокий – глибочезний, грубий – грубезний, довгий – довжезний, старий – старезний, товстий – товстезний, широкий – широчезний;*

-енн-: *важкий – важенний, високий – височенний, глибокий – глибоченний, далекий – далеченний, здоровий – здоровенний, сильний – силенний, страшний – страшенний, товстий – товстенний;*

-юч-: *жирний – жирнючий, злий – злючий, товстий – товстючий, худий – худючий;*

-ющ-: *багатий – багатющий, брудний – бруднющий, злий – злющий, товстий – товстющий, худий – худющий.*

Вправа 269. До іменників **завод, дерево, вітер, ялина, напій, лід, чоловік** доберіть з довідки прикметники так, щоб вони природно утворювали словосполучення і позначали надмірний вияв якісної ознаки предмета.

Зразок: цілющий напій.

Довідка: багатющий, труднющий, величезний, силенний, височенний, цілющий, товстющий.

Вправа 270. До кожного з прикметників доберіть по кілька іменників, усно поєднайте їх у словосполучення і запишіть так, щоб прикметник позначав надмірність якісної ознаки предмета. Складіть і запишіть речення з прикметниками **широченний** і **здоровенний**.

Зразок: глибоченний колодязь, глибоченна яма, глибоченний яр.

Глибоченний, довжелезний, здоровенний, злючий, товстенний.

Неповноту якісної ознаки предмета так само виражають відприкметникові похідні, що творяться за допомогою суфіксів **-уват-** (**-юват-**), **-ав-** (**-яв-**), **-аст-** (**-яст-**) та інших, наприклад: *вологий – вологуватий, синій – синюватий, зелений – зеленавий, круглий – круглявий, круглий – круглястий, довгий – довгастий, гордий – гордовитий.*

Вправа 271. Прочитайте речення, випишіть виділені слова, визначте в них твірну основу і суфікс та з'ясуйте, якою мірою вони виражають якісну ознаку.

1. У Зосі затремтіли вогкі блискучі уста і тонкі **рухливі** складки під **вужкуватими** очима (*М. Стельмах*). 2. Віра була жвавіша, кмітливіша, ніж сором'язлива, **дикувата** Ліза (*М. Руденко*). 3. Лисичка видалася **хитрувата** навіть у клітці свого дитяти (*С. Солонар*). 4. **Маленькі** дитячі рученята ховалися у **довгуватих** рукавах маминого кожушка (*І. Яровий*). 5. **Сріблявий** місяць заглядає в очі крізь **шовковисту** паморозь садів (*Т. Севернюк*).

Вправа 272. Знайдіть і запишіть прикметники (базові слова), від яких походять прикметники, наведені у словосполученнях. З допомогою базових слів усно з'ясуйте значення кожного із прикметників у словосполученні.

Мілкуватий ставок, вогкувата білизна, глухуватий дід, густувате варення, дрібнувата картопля, круглувате обличчя, низькуватий голос, рідкуватий ліс, синювате полум'я.

Вправа 273. Запишіть речення. Проаналізуйте усно способи і засоби творення відприкметникових похідних. З'ясуйте, яких додаткових відтінків значення надають ці слова усьому реченню, в якому вживаються. Підкресліть у реченнях головні та другорядні члени речення. Чи всі прикметники виконують одну й ту ж саму синтаксичну роль?

1. Заграв мій кінь вороненький (*Народна творчість*). 2. А по хвилі величезний камінь з лускотом прогуркотів на купу ворогів (*За І. Франком*). 3. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок (*М. Коцюбинський*). 4. На полі зеленавому пається молоде лоша (*Т. Севернюк*). 5. Лижі були трохи короткуваті (*Ю. Збанацький*). 6. Аж суне Вовк – такий страшенний та здоровенний (*Л. Глібов*).

Вправа 274. I. Прочитайте вголос вірш Миколи Вороного «Сніжинки» і обміняйтеся думками про те, як сприйняли вірш, який настрої він створює.
II. Визначте загальний настрої твору і з'ясуйте роль у його створенні слів із суфіксами емоційної оцінки.

Білесенькі сніжиночки,
вродились ми з води;
легенькі, як пушиночки,
спустилися сюди.

Ми хмарою носилися
від подиху зими,
і весело крутилися
метелицею ми.

Тепер ми хочем спатоньки,
як дітоньки малі,
і линемо до матінки –
до любої землі...

Отож її нагріємо,
устелемо сніжком,
мов ковдрою накриємо
легесеньким пушком.

Нехай зимою злючою
вона спочине в сні,
щоб зеленню пахучою
прибратись навесні!

Матуся наша рідная
холодна і суха,
бо дуже змерзла, бідная,
вона без кожуха.

Культура мовлення

- Підводять очі олівцем, а підсумки підбивають.
- Дівчата все беруть до серця! Візьміть це до уваги.
- Дарма думав, що мені це не під силу (не до снаги)!
- Це був обід на три переміни. Першу страву мені принесли на порцеляновому блюді.

«Прийняти до уваги; ... до серця» – кальки.

«Не по силам» – калька.

§ 42. ПРАВОПИС Ъ, Е, У В ПРИКМЕТНИКОВИХ СУФІКСАХ

Вправа 275. «Хто більше?» Хто з учнів за п'ять хвилин запише більше прикметників, що входять до складу назв районів Чернівецької області, той стає переможцем. Сформулюйте висновок про написання прикметників з великої букви, написання знака м'якшення в суфіксах.

Знак м'якшення (semn moale) пишемо:

а) у суфіксах **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**, які творять відносні прикметники від іменників, наприклад: *гірський, кавказський, козацький, румунський*;

б) у суфіксах **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**, які видозмінюють лексичне значення якісних прикметників, наприклад: *біленький, величенький, гарнесенький, легесенький, голісінький, повнісінький, малюсінький, тонюсінький, худюсінький*.

Знак м'якшення не пишемо у словах типу *баский, плаский, плоский, ковзкий, боязкий, в'язкий, різкий* і похідних від них: *боязкість, в'язкість, різкість* і подібн.

Знак м'якшення не пишемо після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксом **-ськ(ий)**: *менший, тонший; інженерний, закінчений, Уманщина; волинський, громадянський*. Але: *доньчин* (бо *донька*), *няньчин* (бо *нянька*).

Вправа 276. Перепишіть словосполучення, вставте пропущені букви і підкресліть їх. Виділіть суфікси й, виходячи з аналізу прикметника у словосполученні, визначте, якого чи яких додаткових відтінків і значення набув прикметник завдяки тому чи іншому суфіксові.

Біле..кий фартух, вороне..кий кінь, величе..кий хлопець, солоде..кий чай; вузесе..ка вулиця, легесе..ке пальто, тихесе..кий вечір; звичайнісі..ке село, повнісі..ке відро, цілісі..кий день; дрібносі..кий почерк, малюсі..кий ключик.

Букву **е** пишемо:

а) у суфіксах **-еньк-**, **-есеньк-**, які вносять у прикметники позитивну емоційну оцінку та ледь відчутну вказівку на послаблення чи посилення ознаки, наприклад: *маленька рука, коротенька стрічка, дрібнесенькі діти, малесенька кімнатка*;

б) у суфіксах **-езн-**, **-енн-**, які вносять у якісні прикметники значення надмірності ознаки, наприклад: *величезний камінь, височенний будинок*;

в) у суфіксі **-енн-**, що творить від дієслівних основ якісні прикметники зі значенням ознаки за можливістю чи неможливістю дії, порівн.: *не збагнути і незбагнений, не злічити і незліченний*;

г) у суфіксі **-ев-**, який творить відносні прикметники від іменників з основою на м'який або шиплячий приголосний, якщо наголос у прикметнику падає на основу, наприклад: *березне́вий (березень), кільце́вий (кільце), ти́жне́вий (тиждень), гру́дне́вий (грудень), овоче́вий (овоч), плюше́вий (плюш)*.

Букву **у пишемо** у суфіксі **-уват-**, який від якісних прикметників творить похідні з відтінком неповноти ознаки, наприклад: *білуватий, бруднуватий, вузькуватий, грубуватий, довгуватий*.

Вправа 277. Прочитайте словосполучення, вставляючи пропущені букви. Виділені словосполучення запишіть, позначте у прикметниках твірну основу і суфікс.

Біл..с..ньке дівчатко, **велич..зний успіх**, височ..нний будинок, вишн..вий сік, гірк..вата ягода, глибоч..зний яр, **гостр..ньке слово**, груб..ватий окрик, густ..с..нький гай, **забудьк..ватий чоловік**, кінц..ва зупинка, корот..с..нька перерва, **незбагн..нна радість**, нескінч..нна дорога, піск..вата земля.

Вправа 278. Перепишіть речення, позначте суфікси у прикметниках і поясніть їх правопис. Підкресліть у реченнях головні та другорядні члени речення. Чи всі прикметники виконують одну й ту ж саму синтаксичну роль?

1. Микола влітає руку в свої гетьманські вуса. 2. Тим часом нас наздоганяють легенькі санчата. 3. Ми також хвалили козацьку страву, і старий був цим дуже задоволений. 4. У руках Люба тримала зеленкуватий глечик з суницями. 5. Проти мене і праворуч, і ліворуч стоять величезні дубові шафи, а з них крізь скло виглядають тисячі книг (*За М. Стельмахом*).

Культура мовлення

- Мама **погладила** мене **по голові**, коли побачила, що я сам **прасую білизну**.
- Осінь – чудова пора для **чаювання!**
- На **наступній** зупинці, будь ласка!
- Натщѐ, натщѐсерце, не попоївши, на порожній шлунок.

«Чаєпиття» – калька.

В українській мові слова «**слідуючий**» – немає.

«Натошак» – калька.

§ 43. ПРЕФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 279. Від прикметників **великий, веселий, дивний, жорстокий, завзятий, здоровий, злий, кумедний, лютий, поганий, спокійний** за допомогою префікса **пре-** утворіть похідні та поєднайте їх з іменниками.

Зразок: превелике задоволення.

Префіксальним способом творяться якісні прикметники з **новим відтінком значення** або з **новим значенням**.

Похідні з відтінком міри якісної ознаки творяться від основ якісних прикметників з допомогою префіксів **пре-, за-, над-, пра-** та **архі-, екстра-, ультра-**. Їх продуктивність різна.

Префікс **пре-** часто використовується при творенні похідних від різних за значенням груп якісних прикметників: *багатий – пребагатий, бідний – пребідний, веселий – превеселий, високий – превисокий, чорний – пречорний, добрий – предобрий, дорогий – предорогий, милий – премилий, мудрий – премудрий*.

Похідні з префіксом **пре-** виражають значно більшу міру ознаки, ніж базове слово, порівн.: *давній і предавній, злий і презлий, старий і престарий, товстий і претовстий, хитрий і прехитрий* та ін.

Префікс **за-** у похідних від якісних прикметників створює відтінок перевищення міри потрібної ознаки, наприклад: *Концерт-на сукня була на неї заширока, так що довелося замінити.*

Прикметників із префіксом **за-** небагато: *багатий – забагатий, густий – загустий, дорогий – задорогий, малий – замалий, розумний – зарозумний.*

Прикметники з префіксом **за-** переважно вказують на перевищення міри просторової, часової та деяких інших ознак: *зabлизька відстань, зависокий мур, заглибока яма, закоротка дистанція, занизький політ, затісне приміщення, заширока дорога; запізне повідомлення, зарідка фарба.*

Вправа 280. З прикметниками **зabід+ний, заваж+кий, залег+кий, зати+хий** складіть речення і запишіть їх.

Для позначення дуже великої міри вияву якісної ознаки у прикметниках використовується префікс **над-**. Утворені таким способом прикметники використовуються в науці й техніці: *високий – надвисокий, глибокий – надглибокий, міцний – надміцний, низький – наднизький, потужний – надпотужний, твердий – надтвердий* і подібні. Наприклад, у реченні: *Учені різних галузей науки і техніки зацікавлені в надточному вимірюванні* (З журналу).

Вправа 281. Доберіть до прикметників з довідки найбільш відповідні іменники і запишіть їх словосполученнями. Усно введіть два словосполучення (на ваш вибір) у речення.

Надзвичайний, надранній, надскладний, надтонкий, надчистий, надчутливий, надшвидкісний.

Довідка: датчик, діагностика, інструмент, метал, подія, розрахунок, сполучення.

Префікс **пра-** вказує на велику міру ознаки за віддаленістю в часі, наприклад: *вічний – правічний, старий – прастарий, давній – прадавній.* У реченні: *У прадавні часи подоляни торгували пшеницею з Грецією* (М. Стельмах).

Вправа 282. Від прикметників утворіть з допомогою усіх можливих префіксів похідні й запишіть їх. З'ясуйте, у кого з однокласників більше похідних форм.

Багатий, бідний, давній, міцний, скромний, старий.

Високу міру якісної ознаки виражають також відприкметникові похідні з іншомовними префіксами **архі-**, **екстра-**, **ультра-**, але їх небагато. Наприклад: *екстраординарний*, *архінеобхідний*, *архіреакційний*, *архіскладний*, *ультрависокий*, *ультракороткий*, *ультралівий*, *ультраמודний*, *ультрарадикальний*, *ультрареакційний*, *ультрафіолетовий*.

Вправа 283. Доберіть до прикметників іменники з довідки і запишіть утворені словосполучення, узгодивши слова у роді (значення невідомих слів знайдіть у тлумачному словнику, перейшовши за посиланням <http://sum.in.ua/>).

Зразок: архінеобхідний матеріал.

Ультрависокий, архінеобхідний, архіскладний, ультрафіолетовий, екстремодний.

Довідка: частота, закон, конструкція, промінь, автомобіль.

З допомогою префіксів **не-**, **а-**, **про-**, **анти-**, **псевдо-** творяться похідні прикметники з новим лексичним значенням, порівн.: *багатий* і *небагатий* (бідний), *великий* і *невеликий* (малий), *високий* і *невисокий* (низький), *аполітичний* (неполітичний), *антикорозійний* (протикорозійний), *псевдогуманний* (насправді не гуманний).

Префіксальним способом творяться прикметники лише від прикметників.

Вправа 284. Запишіть похідні прикметники і визначте, від яких слів вони утворені та з допомогою якого префікса. Поясніть (усно) значення цих прикметників.

Зразок: аморальний – а- + моральний.

Аморальний, асиметричний, антигуманний, антинародний, антинауковий, проамериканський, проєвропейський, псевдоісторичний, псевдонародний.

Префікс **не-** використовується для творення антонімів до твірних слів, порівн.: *багатий* і *небагатий* (бідний); *балакучий* і *небалакучий* (мовчазний); *боязливий* і *небоязливий* (відважний); *буденний* і *небуденний* (урочистий); *нормальний* і *ненормальний* (з відхиленням від норми).

З антонімічним значенням творять похідні від небагатьох прикметників іншомовного походження за допомогою префікса **а-**, порівн.: *моральний* і *аморальний* (неморальний), *ритмічний* і *аритмічний* (неритмічний).

Вправа 285. Від прикметників *байдужий*, *веселий*, *малий*, *спокійний*, *тривалий* з допомогою префікса **не-** утворіть похідні й доберіть до них синоніми.

Зразок: несерйозний – легковажний.

У сучасній українській мові помітно виділяється група безсуфіксних прикметників з префіксом **без-**, наприклад: *безбородий, безверхий, безвусий*. Усі вони виражають ознаку предмета за відсутністю того, що назване в основі, і творяться від сполучення прийменника **без** з іменником у родовому відмінку, порівн.: *безбородий* і *без бороди*, *безверхий* і *без верху*, *беззубий* і *без зуба* чи *без зубів*, *безглуздий* – *без глузду* (розуму).

Вправа 286. З'ясуйте усно значення прикметників і визначте, від чого вони утворені.

Безволосий, безголовий, безголосий, безногий, безносий, безкрай, безлистий.

Вправа 287. Подумайте, з якими іменниками можуть утворити словосполучення прикметники *безвусий, беззубий, безкрай, безкрилий, безлистий, безсилий*, і запишіть ці словосполучення.

Культура мовлення

- Я мешкаю на вулиці Оноре де Бальзака, а зараз їду вулицею Драйзера (або по вулиці Драйзера).
- Осінь прийшла, а з нею – головний біль і нерестпний нежить.
- Надворі прохолодно, тому потрібно вжити заходів, щоб не захворіти.
- Нанести можна маску на обличчя, а удару завдають.

Біль і нежить – іменники чоловічого роду.

«Прийняти міри» – калька.

§ 44. ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНІ УТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 288. Розгляньте префіксально-суфіксальні похідні прикметники, запишіть сполучення слів, від яких вони утворені, позначте їх словотвірну будову.

Зразок: поза планом – поза-+план-+-ов(-ий).

Довоєнний, заокеанський, зарубіжний, нагірний, надводний, передвечірній, піднебесний, погодинний.

Велику групу українських прикметників становлять похідні типу *безтурботний, заморський, незмірний, неосяжний*. Базою для творення таких похідних служать сполучення іменника з прийменником (*без турботи, за морем*) або дієслова з часткою **не** (*не зміряти, не збагнути*). Порівн.: *без турботи* – *без-+турбот+н(ий) > безтурботний*; *не зміряти* – *не-+змір+н(ий) – незмірний*; *не збагнути* – *не-збагн-енн-ий*.

Вправа 289. Від дієслів з **не** та іменників з прийменниками утворіть прикметники префіксально-суфіксальним способом.

Без аварії, без землі, без ядра, від центру, від імені, до школи, за горою, за озером, на стіні, не вимовити, не зламати, проти пожежі.

Вправа 290. Ознайомтесь із прикметниками і визначте (усно) спосіб творення кожного. Напишіть твір-роздум (п'ять-шість речень), вживаючи виділені прикметники.

Аморальний, бездомний, безрукий, **замалий**, задунайський, неактивний, **незгасний**, міжпланетний.

3. Шолтес. Веречанський перевал

§ 45. ПРАВОПИС НЕ З ПРИКМЕТНИКАМИ

Вправа 291. Перепишіть словосполучення, замінивши прикметники синонімами без **не** або з **не**.

Зразок: небагате село – бідне село.

1. Небагате село, неголосний спів, недавні спогади, незалежна держава, незаперечний авторитет, неїстівний гриб, непосидюча дитина, несхвальні відгуки.

2. Безсумнівна заслуга, бідний асортимент, великі кошти, осудливий погляд, отруйна рослина, рухливий хлопчик, самостійне рішення, свіжі вісті, тиха розмова.

Не з прикметниками пишемо разом і окремо.

Не з прикметниками **разом пишемо**:

а) якщо без **не** прикметник не вживається, наприклад: *невгасимий вогонь, невтомний пошук, нещадний бій*;

б) якщо **не** є префіксом і прикметник з **не** можна замінити синонімом, наприклад: *невеселий – сумний, неговіркий – мовчазний, неглибокий – мілкий, недалекий – близький*.

Не окремо від прикметників **пишемо**:

а) якщо **не** з прикметниками виступає одним з однорідних членів речення, поєднаних сполучником **а**, наприклад: 1. *Курочка знесла яєчко, не просте, а золоте* (Народна творчість). 2. *Весна нам принесла новини, не сумні, а веселі* (З газети);

б) якщо прикметник виступає у функції присудка і **не** з прикметником не є одним поняттям, а тільки заперечує назване (між **не** і прикметником можна вставити слова **є** і **був**), наприклад: *Затулю вуха, замкну свою душу і буду кричати: тут вхід не вільний* (М. Коцюбинський) – *не є вільний*.

Вправа 292. Зіставте написання прикметників з **не** у лівій і правій колонках. Усно поясніть причини такого написання.

Невелика перерва.

Не велика, а мала перерва.

Неглибокий колодязь.

Не глибокий, а мілкий колодязь.

Неправильне написання.

Не правильне, а помилкове написання.

Нескупий господар.

Не скупий, а щедрий господар.

Несправний комп'ютер.

Не справний, а зіпсований комп'ютер.

Вправа 293. Перепишіть речення, розкриваючи дужки, запишіть **не** з прикметниками разом чи окремо. Усно поясніть таке написання.

1. І хоч (не)велика ця ягода, але весь ліс і всяк, хто ходить у ньому, пахне суницею (М. Стельмах). 2. І дивно – знову (не)звичайний спокій опанував хлопця (О. Донченко). 3. Цей клен (не)звичайний – йому вже сто років (О. Дерень). 4. Що діди та батьки кров'ю здобули, те (не)порушне (М. Коцюбинський). 5. Ні, далекий (не)звіданий степ не радував молодого лісовика (Олесь Гончар). 6. Десь, колись, в якійсь країні проживав поет (не)щасний, тільки мав талан до віршів – (не)позичений, а власний (Леся Українка).

Ю. Дяченко. Лірник

Вправа 294. Прочитайте речення. Випишіть з них усі прикметники разом з іменниками, ознаку яких прикметники виражають. Поясніть, як ви записали прикметники з **не** і чому саме так.

1. Гарячий цвіт дихнув густими (не)повторними пахощами (Олесь Гончар). 2. І йому, Аркадієві Петровичу, хотілось, щоб (не)відоме «завтра» прийшло нарешті й поставило гру, гостру й (не)безпечну (За М. Коцюбинським). 3. Тихі, ніжні зорі спадали з неба – білі, (не)прозорі, і клалися в намети (Леся Українка). 4. Якесь (не)ясне почуття, якась (не)зрозуміла тривога непокоїла Олега (О. Донченко). 5. Коли лежиш у полі лицем до неба і вслухаєшся в шепіт пшениці, чуєш щось (не)земне, а небесне (М. Бучко).

Культура мовлення

- **Рибалка** – це людина, яка ловить рибу, а процес ловіння риби – **риболовля**, рибальство або рибачтво.
- Не переводьте гроші, краще переказуйте їх на добротність.

§ 46. ПРАВОПИС НН І Н У ПРИКМЕТНИКАХ

Вправа 295. Порівняйте прикметники в обох колонках. Визначте, за допомогою яких суфіксів вони утворені, і з'ясуйте, чому в першій колонці прикметники пишуться з **н**, а в другій – з **нн**.

Вода – водний
лід – льодяний
соловей – солов'їний
сірка – сірчаний
солома – солом'яний

день – денний
осінь – осінній
здоровий – здоровенний
не вблагати – невблаганний
не зрівняти – незрівнянний

Дві букви **н** пишемо:

а) у прикметниках, утворених за допомогою суфікса **-н-** від іменників з основою на **н** (при збігові двох **н**), наприклад: *будень – буденний, відміна – відмінний, вікно – віконний, сон – сонний, глибина – глибинний, дно – донний, закон – законний*;

б) у словах з **наголошеними суфіксами -енн-, -анн-**, наприклад: *височénний, глибочénний, захлáнний, притамáнний, старáнний*;

в) у словах із префіксом **не-** і наголошеними суфіксами **-енн-, -анн- (-янн-)**, які вказують на неможливість дії, наприклад: *не збагнути – незбагнénний, не оцінити – неоцінénний, не сказати – несказánний, не зрівняти – незрівнянний*.

Одну букву **н** пишемо:

а) коли немає збігу **н**, наприклад: *алмаз – алмазний, біда – бідний, вечір – вечірній*;

б) у прикметниках, утворених від основ іменників за допомогою суфіксів **-ин-** (**-їн-**), **-ан-** (**-ян-**), наприклад: *баба – бабин, Галя – Галин, Зоя – Зоїн, бджола – бджолиний, змія – зміїний; бляха – бляшаний, вода – водяний, дерево – дерев'яний*.

Вправа 296. Запишіть парами базові слова, від яких утворений кожен з поданих прикметників, та відповідний похідний прикметник. У прикметниках виділіть суфікси і підкресліть орфограми.

Зразок: зміна – змі^н-н^и-ий.

1. Батьків, Аллин, білесенький, брудний, величезний, височенний, водяний, гагаузький, гречаний, денний, козацький.
2. Невпізнаний, невблаганий, повнісінький, сільський, сіруватий, тихенький, чеський, численний, читацький.

Вправа 297. До поданих слів доберіть і запишіть спільнокореневі прикметники із суфіксами **-н-**, **-енн-**, **-ан-** (**-ян-**). Усно поясніть написання **нн** у прикметниках.

Південь, осінь, великий, числити, не візнати, страшний, не примирити, не зрівняти.

Вправа 298. Спишіть. Вставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть написання **-н-** чи **-нн-** у прикметниках.

1. Огні незліче..і, мов стрічки огне..і, до моря спускаються з міста (*Леся Українка*).
2. Над со..им селом високо вгорі розкинувся зоря..ий намет загадкового неба (*І. Цюпа*).
3. В моєму серці стільки ще пісень, ще стільки слів несказа..их у серці (*В. Сосюра*).
4. Вечір лле у їхню кімнату потоки несказа..ої сині (*М. Стельмах*).
5. На низькому небі пливло незахмаре..е сонце (*Б. Харчук*).
6. Мандрівник вічний – невблага..ий час іде вперед, його не зупинить (*Л. Дмитерко*).

Культура мовлення

- Слідувати – це рухатися слідом за кимось. В інших значеннях дієслово «слідувати» застаріло.
- **Вимикайте світло**, коли виходите з кімнати!
- Я придбав холодильник **на вйплат**.
- **Гуртóm** дешевше, ніж **урóздріб**.

«Включити (виключити) світло» – росіянізм.

У розстрочку – росіянізм.

«Оптом» і «в розницю» – росіянізми.

§ 47. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Вправа 299. Прочитайте речення, випишіть з них прикметники, визначте їх будову. Пригадайте, які слова називають складними.

1. Густо покрила лісові долини ясно-зелена папороть – листки в неї довгі, вигадливо-красиві (*М. Малиновська*). 2. Не скоро весна ясночола покине далекі краї (*В. Сосюра*). 3. Дівчина вела зелену вантажну п'ятитонну машину по горі й по долині (*А. Малишко*). 4. По зелено-синім морю світляні гуляють плями (*М. Рильський*).

Складні прикметники (adjective compuse) пишемо разом:

а) якщо вони утворені від складних іменників, які пишуться разом, наприклад: *автотранспорт – автотранспортний, вертоліт – вертолітний, землемір – землемірний, лісостеп – лісостеповий*;

б) якщо вони утворені від словосполучень, тобто таких поєднань слів, у яких одне залежить від іншого, наприклад: *білі вуса – біловусий, два дні – дводенний, машини будувати – машинобудівний, далеко глядіти – далекоглядний, далеко сягати – далекосяжний*.

Складні прикметники пишемо через дефіс:

а) якщо вони утворені від іменників, які пишуться через дефіс: *генерал-губернатор – генерал-губернаторський, унтер-офіцер – унтер-офіцерський; дизель-мотор – дизель-моторний; норд-вест – норд-вестовий; Володимир-Волинський – володимир-волинський, Івано-Франківськ – івано-франківський; Новосілки-на-Дніпрі – новосілківський-на-Дніпрі; Вербівка-на-Дністрі – вербівський-на-Дністрі*;

б) якщо складні прикметники утворені від двох чи більше незалежних одне від одного слів, між якими можна поставити сполучник **і**, наприклад: *аграрно-промисловий* (аграрний і промисловий), *дитячо-юнацький* (дитячий і юнацький), *мовно-літературний* (мовний і літературний), *австро-італо-французький* (австрійський, італійський і французький).

Вправа 300. Уважно прочитайте наведені у схемі групи прикметників, які пишемо через дефіс. Зверніть увагу на їх складові частини і доповніть кожну групу одним-двома своїми прикладами.

Складні прикметники об'єднують	→	дві чи три рівнозначні прикметникові частини:	<i>аграрно-промисловий, зелено-біло-червоний</i>
	→	дві частини, з яких перша уточнює відтінок кольору чи смаку другої:	<i>блідно-зелений, темно-коричневий, кисло-солодкий</i>
	→	дві частини, з яких перша закінчується на -ико, -іко :	<i>економіко-географічний, історико-архівний</i>
	→	дві частини, з яких перша не має виразних прикметникових ознак:	<i>австро-німецький, м'ясо-молочний</i>
	→	повторення того самого прикметника:	<i>білий-білий, теплий-теплий</i>
	→	повторення основ із суфіксованою другою частиною:	<i>білий-біленький, тонкий-тонюсінкий</i>
	→	повторення основ із префіксованою другою частиною:	<i>великий-превеликий, гарний-прегарний, добрий-предобрий</i>
	→	запис із цифровою першою частиною:	<i>20-денний, 40-кілометровий, 600-річний</i>

Вправа 301. Прочитайте словосполучення, складні прикметники запишіть разом або через дефіс, перші підкресліть прямою, а другі – хвилястою лінією. Усно поясніть правила такого написання.

Біло/сніжний папір. Блідно/жовтий фон. Буряко/збиральний комбайн. Вокально/інструментальний ансамбль. Дво/денна поїздка. Здивовано/розгублений погляд. Історико/філологічний факультет. Італо/французький кордон. Культурно/освітня програма. Лівобережні села. Мала/малесенька помітка. Південно/східний вітер. Темно/зелений лан. Темно/шкірий юнак. Шістнадцяти/поверховий будинок.

Фортеця у місті Кам'янці-Подільському

Вправа 302. Прочитайте речення. Випишіть усі якісні прикметники. Усно поясніть написання складних прикметників разом або через дефіс.

I. 1. Навколо такий чудесний день і таке сонце/сяйне море... 2. У море лягли довжелезні обкидні сіті. Вони утворили велике чотирьохсот/метрове коло. 3. Те, що надворі гаряче літо і всюди була яскраво/зелена рослинність, ніскільки не перешкоджатиме полярному дослідникові прожити довгу зиму в крижаній печері (За О. Донченком).

II. 1. Хати на низзянській вулиці з біленьких стали враз темно/сірими, похмурими, порозкисали до стріхи*. 2. За Лісовськими спустилася з підгір'я пишно/тіла сільська краля Ганна Лавренко. 3. Останнім приплив зі своїми краями Федір Андріяка, відчай/душний шибайголова... (За Олесем Гончаром).

Я. Чижевський. Слухають кобзаря

III. 1. Я знаю дупло в дубі – велике/велике. 2. Прямо від стовбура берези відхилився товстенний/претовстенний боровик. 3. Захеканий, я зупинився посеред біло/рожево/блакитного дня, з яким саме сонце грає в піжмурки: зиркне собі на нього і сховається за хмару, і знову зирк – ага, не знайшов мене! (За М. Стельмахом).

Вправа 303. Перекладіть слова українською мовою, запишіть переклад і з'ясуйте, чи в обох мовах перекладені слова є прикметниками. Яка різниця в написанні цих слів в українській і в румунській мовах?

Portocaliu, compus din cinci silabe, polisilabic, nord-vestic, cu ochi albaștri, neigienic, lingvistic, de anul nou, casnic, spătos.

* *Стрiха* – солом'яна покрiвля хати.

Вправа 304. Відкрийте підручник з історії (або географії, румунської літератури) на сторінці, вказаній учителем. Читайте, знаходьте прикметники і перекладайте їх (письмово) українською мовою. Визначте розряд цих прикметників, рід, число, відмінок і будову (простий / складний).

Вправа 305. Перекладіть текст українською мовою. Зіставте прикметники в перекладі з оригіналом. Зверніть увагу на місце в обох мовах прикметників-означень відносно означуваного слова.

Era pe la sfârșitul lui august, și pădurea Petrișorului, bătrână și nesticată de manâ de om, își desfășura tăcută bolțile de frunzișuri. Urcadomel coline târăgănite, se ridica depart într-un pisc prăpășlios, în vârful căruia săgeta spre cer un brad vechi, care vestea cel dintâi, printr-un șuiet adâno, sosirea vânturilor (*М. Садовяну*).

Вправа 306. Перекажіть усно перекладений вами українською мовою текст впр. 304, використовуючи прикметники.

Вправа 307. I. Роздивіться предмети, які є у вашому класі. До десяти назв предметів доберіть назви їх ознак (прикметники) і запишіть прикметники з іменниками. **II.** Опишіть приміщення свого класу (письмово).

Культура мовлення

<ul style="list-style-type: none"> • Узимку в Карпатах багато відпочивальників. • Я вирішив посидіти на лавці біля крамниці. • Кому мигдалеве печиво? • Згідно з чинним законодавством. 	<p>Уникайте невластивих українській мові активних дієприкметників, таких як «відпочиваючий».</p> <p>«Миндаль, миндальний» – кальки.</p> <p>«Діюче законодавство» – росіянізм.</p>
---	---

§ 48. РОЗБІР ПРИКМЕТНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 308. Прочитайте і перекладіть українською мовою уривок тексту, знайдіть і підкресліть у перекладі прикметники. Зіставляючи переклад і оригінал, усно визначаєте початкову форму прикметників (називний відмінок однини чоловічого роду), розряд (якісний, відносний чи присвійний), у якісних – ступінь порівняння, відмінок, число, рід (в однині).

După un, trup de lănceri*, urmau douăsprezece tunuri mari tra-se de boi, apoi o ceată de ofițeri călări în fruntea cărora erau trei: unul în floarea vârstei, posomorât, gânditor, necajit, și doi mai bătrâni. Tustrei în haine poloneze (*За К. Негруци*).

* *Lănceri* – воїн, озброєний пікою, списом.

Послідовність розбору

1. Слово в реченні.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Повна форма (повна стягнена, повна нестягнена), коротка форма.
5. Розряд (якісний, відносний чи присвійний).
6. Ступінь порівняння (для якісних прикметників).
7. Рід (в однині).
8. Число.
9. Відмінок.
10. Група (тверда чи м'яка).
11. Синтаксична роль.
12. Вимова та написання – орфограми.

Зразки розбору

І разом з солодкою вогкістю в одно зіллявся смак гіркої трави... (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Солодкою (вогкістю) – прикметник, початкова форма *солодкий*, повна стягнена форма, якісний, звичайна форма, жіночий рід, однина, орудний відмінок, тверда група, у реченні виконує роль означення, вимовляємо соло[тк]ою, а пишемо *солодкою*.

Зразок письмового розбору

Солодкою (вогкістю) – прикм., п. ф. *солодкий*, повн. стягн. ф., якісн., зв. ф., ж. р., одн., Ор. в., тв. гр., означення.

Вправа 309. Випишіть прикметники і зробіть (письмово) їх граматичний розбір.

1. Але що солов'їний голос, коли серця нема? (*Народна творчість*). 2. Опісля стали їх кроки чимраз дрібніші й скоріші, чимраз палкіші й дикіші... (*О. Кобилянська*). 3. Поїзд летів, повний людського гаму (*М. Коцюбинський*).

Культура мовлення

• Тепер у мене є приватний бізнес!	«Часний бізнес» – це росіянізм.
• Останнім часом я п'ю багато кави.	«В останній час» – калька.
• Щосереді ми бігаємо.	«По середам» – калька.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Завдання 1. Якого слова не вистачає у реченні?

А ми тую ... славу збережемо (С. Чарнецький, Г. Трух).

Завдання 2. Як точніше сказати про учня здібного, але ледачого:
лінивий? упертий? недалекоглядний? байдужий? неорганізований?

Завдання 3. Яке буває слово? (0,5 бала за кожне назване означення).

Завдання 4. Яким може бути спортсмен (0,5 бала за кожне підібране означення).

Завдання 5. Доповніть речення прикметником.

1. Цей новий будинок надзвичайно ... .
2. За вікном ми побачили ... пейзаж.
3. Ця місцевість була для нас ... .
4. Чому ти сьогодні такий ... ?
5. Ця книжка Маріїна, а оця ... .

Завдання 6. Запишіть прислів'я, вставивши, де потрібно, пропущені букви. До прикметників доберіть антоніми.

1. Сит..й г..лодного не розуміє.
2. Мал..нька праця краща за в..лике бе..ділля.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Усі слова прикметники в рядку

- А великий, весело, мамин
- Б білий, солодкий, дерев'яний
- В мій, кислий, вербовий
- Г золота, стіна, головний

2. Не всі прикметники одного розряду в рядку

- А гіпсовий, кам'яний, морський, прикордонний
- Б ганнин, Миколин, Ольжин, Віорелів
- В буковий, міський, столичний, золотий
- Г білий, дзвінкий, тимчасовий, денний

3. Усі прикметники творять ступені порівняння в рядку

- А бадьорий, вродливий, жвавий, міський
- Б близький, довгий, лисячий, синій
- В величний, вродливий, кислий, зручний
- Г карий, морквяний, сліпий, вдумливий

4. Усі прикметники утворені префіксальним способом у рядку

- А батьків, прегарний, творчий, тимчасовий
- Б сестрин, надзвичайний, ведмежий, мирний
- В прадавній, затонкий, надвеликий, безкрайї

5. Усі прикметники належать до м'якої групи в рядку

- А дружні люди, зайві розмови, малі міста, бездонні глибини
- Б достатні запаси, нові закони, різні зміни, різкі звуки
- В добрі поради, низькі хмари, природні умови, верхні шари
- Г вечірні години, дорожні нотатки, справжні друзі, городні культури

6. Неправильно написані прикметники в рядках

- А Височенний, незбагнений, бджолиний, буденний
- Б Численний, глибочений, водяний, винний
- В Неоцінений, неказаний, дерев'яний, воєнний

7. Усі прикметники треба писати через дефіс у рядку

- А Синьо/зелений, хіміко/біологічний, сорока/денний
- Б Земле/мірний, верто/літний, білий/білий, північно/західний
- В Вагоно/ремонтний, три/денний, 600/річний, мало/сніжний
- Г Дизель/моторний, м'ясо/молочний, українсько/румунський

8. У яких прикметникових суфіксах пишемо знак м'якшення?

З кожним суфіксом наведіть приклад.

9. Прикметник з *не* треба писати окремо в реченні

- А Її голос був (не)радісний, а стривожений.
- Б Твої слова були колючі, якісь (не)добрі.
- В (Не)втомний пошук розв'язку задачі продовжувався.

10. Встановіть відповідність між словами. Утворені словосполучення запишіть.

А Ліси	А архіважливі
Б Рішення	Б незаймані
В Виконавці	В неоднозначні
Г Землі	Г прадавні
Д Запитання	Д професійні

11. Встановіть відповідність між словами. Утворені словосполучення запишіть.

А Фруктовий	А зустріч
Б Старовинний	Б поява
В Незвичайна	В замок
Г Блискавична	Г поведінка
Д Самовпевнена	Д сік

«Мій настрій на уроці»

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою після вивчення теми «Прикметник як частина мови». Поясніть свій вибір.

1. Я добре засвоїв(ла) тему.
2. Я нічого не запам'ятав(ла).
3. Треба ще доопрацювати вивчений матеріал.
4. Важко, але я з усім упораюся.
5. Усе можна зрозуміти, якщо дуже захотіти.

ЧИСЛІВНИК

«Мій настрій на уроці»

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням теми «Числівник». Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю сприймаю все нове.
2. Усе нове мене лякає.
3. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
4. Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель, який допоможе.

§ 49. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ, ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ І СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 310. Прочитайте речення, зосередьте увагу на виділених словах, поставте до них запитання і з'ясуйте, що в них спільного та чим вони відрізняються від іменників і прикметників.

«Маю, дитинко, три радісні думки, як той соловейко, що вперше звив своє гніздечко на нашій вишні. Перша радість – що ти радієш новій школі; друга радість – що від маленьких літ ти й досі звертаєшся до мене “мамочко”, і третя радість – що ти такий же привітний до людей» (Авторське).

З-поміж інших підкреслені слова виділяються тим, що вони означають **кількість** або **порядок при лічбі**, що вони відповідають на питання *скільки?* або *котрий?* Усі вони **числівники**.

Числівник (numeralul) – це частина мови, що означає **число** або **кількість предметів** та їх **порядок при лічбі** і відповідає на запитання *скільки?* *котрий?* *який?*

Вправа 311. I. Порівняйте числівники в колонках. Які з них означають кількість предметів, а які – порядок при лічбі? Чи на однакові питання вони відповідають? Чим кількісні числівники відрізняються від порядкових?
II. Складіть із поданими числівниками речення.

П'ять	п'ятий
двадцять три	двадцять третій
п'ятдесят	п'ятдесятий
сто	сотий

Вправа 312. Прочитайте речення, випишіть в одну групу іменники зі словами, що означають число або кількість предметів, а зі словами, що означають порядок при лічбі, – у другу групу.

1. Вони сіли на лавочку й почали вгадувати, скільки до того пароплава кілометрів. Сашко казав – п'ятнадцять, Галина – п'ять (*О. Донченко*). 2. Два хлопчики в мене – один чотирнадцяти, а другий дванадцяти літ (*І. Франко*). 3. Із глибини золотих плантацій білою чаечкою виринула чиясь косинка... За нею з'явилась друга, третя (*Олесь Гончар*). 4. Чотири рази ми отут збирались (*Л. Костенко*). 5. Першим, як і личило фізкультурникові, подолав скелю Сашко (*З газети*).

Числівники, що означають число або кількість предметів, називаються **кількісними** (*cardinale*). Вони відповідають на запитання *скільки?* Наприклад, *два, три, шість* означають число, а *два дні, три кімнати, шість дерев* – кількість предметів. В обох випадках ставимо запитання *скільки?*

Числівники, що означають порядок предметів при лічбі, називаються **порядковими** (*ordinale*). Вони відповідають на запитання *котрий?* (*котра? котре?*) або *який?* (*яка? яке?*). Наприклад: *другий день, третя кімната, шосте дерево*.

Рід, число і відмінок порядкового числівника, а також запитання до нього залежать від роду, числа і відмінка іменників, з якими числівники вжиті. Наприклад: *день котрий? – другий, кімната котра? – друга, дерево котре? – друге*.

Вправа 313. Розкрийте дужки і запишіть цифри словами. До кожного числівника поставте і запишіть запитання. Кількісні числівники підкресліть прямою лінією, а порядкові – хвилястою.

(3) зошити, (3) сторінка, (5) сіл, (5) доба, (9) доба, (12) років, (17) рік, (21) рядок, (21 і 22) рядки, (25) зошитів.

Вправа 314. Перекладіть українською мовою. Запишіть у дві колонки словосполучення з кількісними і з порядковими числівниками.

Două orașe, două fete, al doilea an, clasa a șasea, șaisprezece ani, nouăsprezece pagini, a douăzeci și doua excursie, al treizeci și patrulea an, două sute de metri.

Кількісні числівники самотійно або разом з іншими повнозначними словами можуть бути будь-яким членом речення, а порядкові – означенням та іменною частиною присудка. Наприклад: *Семеро одного не ждуть* (Народна творчість); *Ланка птаха була з чотирма пальцями*. *Ще треті півні не співали* (Т. Шевченко).

Н. Курій-Максимів. Троїсті музики

Вправа 315. Перепишіть речення, знайдіть у них числівники, визначте їх синтаксичну роль і відповідно підкресліть.

1. Один у полі не воїн (*Народна творчість*). 2. А три верби схилилися, мов журяться вони (*Л. Глібов*). 3. Була одинадцята година ночі (*О. Донченко*). 4. По узліссі і на галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски (*Леся Українка*). 5. Кораблі і одна баржа почали розвертатися до порту (*З газети*). 6. Приїхало їх троє, а виступили за десятьох. Співаків довго не відпускали зі сцени (*І. Дерда*).

Культура мовлення. Пароніми

<p>АДРÉСА Моя адреса Адреса ресторану Проживати за адресою Надсилати на адресу Звертатися на адресу Сказано на мою адресу</p> <p>А́ДРЕС Вітальний адрес Адрес із нагоди ювілею Адрес від колишніх учнів</p>			
		<p>А́ТЛАС збірник карт</p>	<p>АТЛÁС тканина</p>

 Вправа 316. I. Складіть і запишіть речення з числівниками **п'ять, шостий, двадцять шість, тридцятий**, використавши подані на малюнку перед вправою пароніми. Визначте, якими членами речення виступають числівники. II. Скільки букв і скільки звуків у використаних у цих реченнях числівниках?

§ 50. РОЗРЯДИ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ. КІЛЬКІСНІ (ЦІЛІ ЧИСЛА, ДРОБОВІ, ЗБІРНІ) І ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

 Вправа 317. Прочитайте речення, випишіть з них виділені слова. Усно визначте, чим, на ваш погляд, вони різняться між собою у позначенні числа або кількості предметів при лічбі.

1. Велосипедистів було **п'ятеро**. Усі були призерами (*З газети*). 2. Незабаром **обоє** зупинились перед круглою широкою діркою між скелями (*О. Донченко*). 3. **Багато** журливих пісень ми співали (*С. Черкасенко*). 4. **Десять п'ятих** дорівнює два (*З підручника математики*). 5. **Тридцять** хвилин на збір у похід кожен учень має у своєму розпорядженні (*З газети*). 6. Перетворіть **одну четверту** в десятковий дріб (*З підручника математики*).

За значенням, граматичними ознаками, особливостями будови і зв'язком з іншими словами числівники поділяються на два розряди – **кількісні** (cardinale) і **порядкові** (ordinale).

Вправа 318. Розкрийте дужки і запишіть числа словами так, щоб в одному випадку вони означали кількість предметів, а в іншому – порядок при лічбі.

2 (поверх), 3 (день), 5 (хвилина), 6 (тиждень), 7 (місяць), 21 (рік), 11 (рік), 300 (кілометр).

За особливістю вираження числа або кількості розряд **кількісних числівників** в українській мові поділяється на **означено-кількісні** та **неозначено-кількісні** числівники.

До **означено-кількісних** належать числівники із точно визначеним числовим значенням, наприклад: *три, чотири п'ятих, шістнадцятеро*.

У межах **означено-кількісних числівників** виділяються підгрупи:

кількісно-цілі числівники, які означають кількість у цілих числах: *три* вулиці, *п'ятдесят* будинків, *двісті вісімдесят два* дні;

кількісно-дробові, які означають кількість частин: *одна третя* гектара, *три п'ятих* дороги, *сім десятих* центнера;

кількісно-збірні, які означають кількість як сукупність: *двоє* дітей, *п'ятеро* вікон, *двадцять двоє* курчат.

До **неозначено-кількісних** належать числівники, які загально вказують на кількість або на її вияв у певних числових межах, наприклад: *багато* друзів, *кілька* сторінок, *кільканадцять* хвилин.

Неозначено-кількісні числівники становлять невелику групу слів, вони відмінюються так само, як кількісно-цілі та кількісно-збірні числівники, порівн.: *два* і *кілька*, *двох* і *кількох*, *двом* і *кільком*...; *дванадцять* і *кільканадцять*, *п'ятдесят* і *кількадесят*...

Узагальнена характеристика числівника за розрядами і за значенням подана в таблиці.

Розряди числівників

Розряди і групи за значенням	Граматичні ознаки	Групи за будовою		
		прості	складні	складені
I. Кількісні числівники (скільки?) Означено-кількісні (о.-к.) <ul style="list-style-type: none"> кількісно-цілі (к.-ц.) кількісно-дробові (к.-д.) кількісно-збірні (к.-з.) Неозначено-кількісні (н.-к.)	змінюються за відмінками	П р и к л а д и		
		три, сорок, сто	двадцять, п'ятдесят, двісті	двадцять три, сто п'ятдесят сім, тисяча сто сорок
		одна третя, три сьомих	півтора, півтори, півторасти	одна друга, три п'ятих, сім сотих
		двоє, п'ятеро, десятеро	обидва, обидві, тридцяттеро	сорок двоє, п'ятдесят четверо, сто сорок троє
		кілька, декілька, багато	кільканадцять, кількадесят, кількасот, кільканадцяттеро	кількасотній, кільканадцятьма, кільканадцятьох
II. Порядкові числівники (порівн.) (котрий? який?)	змінюються за родами, числами, відмінками	десятий, сороковий, тисячний, мільйонний	шістнадцятий, двадцятий, п'ятдесятий, семимільйонний	двадцять перший, сто сорок другий, тисяча дев'ятсот дев'яносто сьомий

Усі **порядкові числівники** виражають ознаку предмета за його порядком при лічбі.

Вправа 319. Запишіть речення. До кількісних числівників додайте відомості про групу і підгрупу, використовуючи для напису зверху такі скорочення: **о.-к.** (означено-кількісні), **н.-к.** (неозначено-кількісні), **к.-ц.** (кількісно-цілі), **к.-д.** (кількісно-дробові) і **к.-з.** (кількісно-збірні).

о.-к., к.-ц.

Зразок. Ти знала мою адресу, а проте я за чотирнадцять літ не отримала ні одного листа від тебе (*Ірина Вільде*).

о.-к., к.-ц.

1. Спортсменки почувалися щасливими, раділи з перемоги. Обидві були усміхнені, в обох блищали радістю очі (*З газети*). 2. На п'ять воріт зачинена Полтава ховає очі в тихі явори (*Л. Костенко*). 3. Це все було в двадцятому столітті, що грозами над нами пронеслось (*В. Симоненко*). 4. Три дні Мишко боровся зі смертю (*І. Микитенко*). 5. Тепер вони обоє сміються (*Ірина Вільде*). 6. За кілька хвилин дівчина промокла до нитки (*О. Донченко*). 7. Дві треті шляху пролягли мальовничими припрутськими селами (*З газети*).

Вправа 320. Відгадайте загадки, визначте в їх змісті числівники. Запишіть окремо числівники, які відповідають на запитання *скільки? котрий? який?* Чи вдалося виконати завдання? Чому?

1. Дванадцять братів один за другим ходять, один від другого не відстає. 2. Є деревце – не полінце, шість дірочок має, весело співає. 3. Плету хлівець на четверо овець, а п'ятий окремо. 4. Одна коняка тягне двадцять бричок. 5. Реве на сто гір, на сто кроків, на сто потоків. 6. Якщо на голову встане, рівно на три більше стане. 7. Один сімох полонив. 8. Повзун повзе, сімсот голок везе. 9. Тисяча овець, а між ними один баранець. 10. Головата, дженджуриста*, сорочок наділа триста. 11. Дванадцять братів однаково називаються і різними справами займаються (*Народна творчість*).

Вправа 321. З числівниками утворіть фразеологізми. Складіть і запишіть із утвореними фразеологізмами речення.

Один, перший, два, три, чотири, п'ять, сьомий, сім, семеро, дев'ять, десять, десятеро, тридцять.

* *Дженджуриста* – кокетлива, легковажна, чепуриста.

§ 51. ПРОСТІ, СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ЧИСЛІВНИКИ

Вправа 322. Пригадайте, які слова називаються простими, а які складними. Запишіть числівники словами і визначте їх будову.

7, 11, 25, 40, 50, 60, 89, 90, 124, 400, 835, 1000.

За будовою числівники поділяються на **прості** (simple), **складні** (comparse) і **складені** (dezvoltate).

Простими називають числівники, які мають в основі один корінь. Наприклад: *один, сорок, сто, тисяча; другий, сотий, мільйонний*.

Складними називають числівники, які мають в основі два корені. Наприклад: *одина+дцять* (давнє: *один+на+десять*), *три+дцять, п'ят+десят, три+ста* і *семи+сотий, шести+тисячний*.

Складеними називають числівники, які складаються з двох чи більше слів. Наприклад: *сорок один, тисяча триста шістдесят один* і *тисяча дев'ятсот дев'яносто восьмий*.

Вправа 323. Перепишіть текст, замінивши цифри словами. Зробіть синтаксичний розбір виділених речень. Усно визначте групу числівників за будовою.

Сергій Бубка – український легкоатлет, чемпіон Європи і світу зі стрибків з жердиною, багаторазовий світовий рекордсмен, олімпійський чемпіон – народився 4 грудня 1963 року в місті Луганськ. *Сергій встановив на стадіоні та в залі 35 світових рекордів!* Символічно, що найвищий політ на 6 м 15 см спортсмен здійснив у 1993 році в рідному Донецьку. *А всього планку на рубежі 6 м і вище Бубка долав 46 разів!* Рекорд Сергія Бубки для змагань на відкритому повітрі залишається нездоланим. *Рекорд для змагань у приміщенні протримався майже 21 рік, з 21 лютого 1993 року до 15 лютого 2014 року: 20 років, 359 днів, або 7664 дні.*

Вправа 324. I. Запишіть числівники словами та виконайте їх морфемний аналіз. **II.** Складіть чотири речення з числівниками (на ваш вибір), використавши подані на малюнку перед вправою пароніми. Пригадайте визначення паронімів.

2, 11, 16, 40, 56, 69, 329, 90, 100, 1000, 1000000.

Вправа 325. З числівниками складіть зв'язний текст (10–12 речень), замінивши числа словами.

2, 10, 12, 30, 36, 65, 100, 440, 550, 2019-й.

§ 52. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ. ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ **ОДИН, ДВА, ТРИ, ЧОТИРИ**

Вправа 326. Спишіть прислів'я і приказки, розкриваючи дужки. Визначте відмінок числівників.

1. З (одна) квітки весна ще не починається. 2. За (один) вченого (два) невчених дають. 3. З (один) волом хліба не доробишся. 4. З (одна) ягоди немає вигоди. 5. За (двоє) зайцями поженешся – жодного не ввіймаєш. 6. (Два) правд не буває. 7. (Одна) рукою в долоні не заплещеш. 8. (Двоє) третього не чекають. 9. У ліс їдуть, а на (три) одну сокиру беруть. 10. Хто мовчить, той (два) навчить (*Народна творчість*).

Кількісні числівники, що означають цілі числа, **змінюються за відмінками**. Числівник **один**, крім того, змінюється ще за родами і числами, наприклад: *один будинок, одна квартира, одне вікно, одні двері*.

Вправа 327. Розгляньте таблицю відмінювання числівника **один** і дайте відповіді на запитання.

- У яких відмінках форми чоловічого і середнього роду мають однакові закінчення?
- Чому знахідний відмінок відповідає на два запитання і має дві форми? Коли кожна з них вживається?
- Чи доводилося вам чути форми, що в таблиці наведені в дужках?

Відмінки, запитання	Однина			Множина
	чол. рід	жін. рід	середн. рід	роду не має
Н. скільки?	один	одн-а	одн-е (одн-о)	одн-і
Р. скількох?	одн-ого	одн-ієї (одн-ої)	одн-ого	одн-их
Д. скільком?	одн-ому	одн-ій	одн-ому	одн-им
Зн. скільки? скількох?	один, одн-ого	одн-у	одн-е (одн-о)	одн-і одн-их
Ор. скількома?	одн-им	одн-ією,	одн-им	одн-ими
М. на скількох?	на одн-ому (на одн-ім)	на одн-ій	на одн-ому (на одн-ім)	на одн-их

Числівник **два** у називному і знахідному відмінках має дві паралельні форми – одну для чоловічого і середнього роду, а іншу – для жіночого роду, наприклад: *два портрети, два вікна, дві картини*.

Відмінювання числівників **два, три, чотири**

Відмінки, запитання	два	дві	три	чотири
Н. скільк-и?	дв-а	дв-і	тр-и	чотир-и
Р. скільк-ох?		дв-ох	тр-ох	чотирь-ох
Д. скільк-ом?		дв-ом	тр-ом	чотирь-ом
Зн. скільк-и?	дв-а	дв-і	тр-и	чотир-и
скільк-ох?		дв-ох	тр-ох	чотирь-ох
Ор. скільк-ома?		дв-ома	тр-ома	чотир-ма
М. на скільк-ох?		на дв-ох	...тр-ох	...чотирь-ох

За таким зразком відмінюються числівники *п'ять – двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*, а також кількісно-збірні *двоє – двадцятєро, тридцятєро, п'ятдесятєро* і неозначено-кількісні *багато, кілька, кільканадцять, кількадесят*.

Вправа 328. Розгляньте ще раз таблицю відмінювання числівників **два, три, чотири** і виконайте такі завдання: а) визначте особливості відмінювання числівника **два – дві**; б) зіставте відмінкові закінчення питального слова *скільки?* та числівників **два, три, чотири** і відзначте, в яких відмінках вони тотожні.

Вправа 329. Запишіть сполучення числівників з іменниками у формах родового, давального, знахідного й орудного відмінків.

Шість учнів і багато учнів, одинадцять хвилин і кільканадцять хвилин, п'ятдесят хат і кількадесят хат.

Вправа 330. Розділившись на пари, провідмінійте усно словосполучення за відмінками. Відмінювання двох із них (на ваш вибір) запишіть.

Один день, одна задача, три дзвінки, три парти, чотири директори, чотири лікарі.

Вправа 331. Запишіть словосполучення, доповнюючи їх доцільними за змістом числівниками. Складіть речення з цими словами, надавши їм відповідної граматичної форми.

Переможці олімпіади, новобудови рідного міста, відмінники у класі, юні поети, використовуємо комп'ютери.

Вправа 332. Хто швидше? Розділившись на групи, пригадайте і розіграйте лічилки, якими починає гру «Ховаймося» («Хованка») або обирає ведучого для інших ігор. Запишіть числівники, які є в цих лічилках. Чи можуть тут уживатися інші числівники?

Культура мовлення. Пароніми

БАРВА – барви осені, барви веселки, художні барви.

ФАРБА – олійна фарба, синя фарба, малювати фарбами.

БІЛЕТ – екзаменаційний, кредитний, банківський, лотерейний.

КВИТОК – партійний, професійний, журналістський, військовий, трамвайний, проїзний, залізничний, вхідний, театральний.

ВИБОРНИЙ – виборна посада, виборний орган, виборна служба, виборна особа, виборні представники.

ВИБОРЧИЙ – виборчий бюлетень, голос, закон; виборче право; виборча дільниця, кампанія, комісія, агітація, система; виборчі закони.

ВІЙСЬКОВИЙ – аеродром, кореспондент, бюджет, рапорт, шпиталь, організація, підготовка, спорядження, призов, хитрість.

ВОЄННИЙ – конфлікт, вторгнення, провокація, злочин, стан, історія, доктрина, авантюра, здобич.

Вправа 333. Використовуючи систему форм запитання *скільки*, провідміняйте сполучення числівників з іменниками. Не забудьте, що кількісно-збірні числівники мають форми з суфіксами **-оє**, **-еро** лише в називному та знахідному відмінках, а в інших відмінках набувають форм числівника **два**.

Двоє вікон, п'ятеро пташенят, багато прикладів, дванадцять місяців, кільканадцять будинків.

§ 53. ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІНШИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Вправа 334. Запишіть вирази, передаючи числа словами і використовуючи прийменники **від і до**.

Зразок: 50 – 25 (від п'ятдесяти відняти двадцять п'ять).

25 – 15;   55 + 10;   87 – 20;

36 – 9;   63 + 7;   22 + 93;

47 – 32;   12 + 12;   100 – 75.

Кількісні числівники від *п'ять* до *двадцять*, *тридцять*, *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят*, а також кількісно-збірні від *п'ятеро* до *двадцяттеро* і вище та неозначено-кількісні *кільканадцять* і *кількадесят* мають ще такий зразок відмінювання:

Н.	п'ять		двадцять	
Р.	<i>п'ять-ох</i>	<i>п'ят-и</i>	<i>двадцять-ох</i>	<i>двадцят-и</i>
Д.	<i>п'ять-ом</i>	<i>п'ят-и</i>	<i>двадцять-ом</i>	<i>двадцят-и</i>
Зн.	<i>п'ять-ох</i>	<i>п'ять</i>	<i>двадцять-ох</i>	<i>двадцять</i>
Ор.	<i>п'ять-ома</i>	<i>п'ять-ма</i>	<i>двадцять-ома</i>	<i>двадцять-ма</i>
М.	<i>на п'ять-ох</i>	<i>на п'ят-и</i>	<i>на двадцять-ох</i>	<i>на двадцят-и</i>

Н.	п'ятдесят		кількадесят	
Р.	<i>п'ятдесят-ох</i>	<i>п'ятдесят-и</i>	<i>кількадесят-ох</i>	<i>кількадесят-и</i>
Д.	<i>п'ятдесят-ом</i>	<i>п'ятдесят-и</i>	<i>кількадесят-ом</i>	<i>кількадесят-и</i>
Зн.	<i>п'ятдесят-ох</i>	<i>п'ятдесят</i>	<i>кількадесят-ох</i>	<i>кількадесят</i>
Ор.	<i>п'ятдесят-ома</i>	<i>п'ятдесят-ма</i>	<i>кількадесят-ома</i>	<i>кількадесят-ма</i>
М.	<i>на п'ятдесят-ох</i>	<i>на п'ятдесят-и</i>	<i>на кількадесят-ох</i>	<i>на кількадесят-и</i>

Числівники *40, 90, 100* у називному і знахідному відмінках мають форму *сорок, дев'яносто, сто*, а в інших відмінках – лише *сорока, дев'яноста, ста*.

Складні числівники *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюються в обох своїх частинах. Зразком їх відмінювання можуть бути числівники *двісті* і *п'ятсот*.

Н.	скільки?	<i>двісті</i>	<i>п'ятсот</i>
Р.	скількиох?	<i>двохсот</i>	<i>п'ятисот</i>
Д.	скількиом?	<i>двомастам</i>	<i>п'ятистам</i>
Зн.	= Н. відм.	<i>двісті</i>	<i>п'ятсот</i>
Ор.	скількиома?	<i>двомастами</i>	<i>п'ятьмастами</i> (<i>п'ятьомастами</i>)
М.	на кількоох?	<i>на двохстах</i>	<i>на п'ятистах</i>

Уникайте помилок: правильно – **двомастам**, а не **двохстам**.

Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон* відмінюються як іменники. *Тисяча* відмінюється як іменник жіночого роду I відміни мішаної групи, *нуль* – як іменник II відміни м'якої групи, а числівники *мільйон, мільярд, трильйон* – як іменники чоловічого роду II відміни твердої групи.

У складених кількісних числівниках відмінюється кожне слово (так, як воно відмінюється, коли вживається окремо). Наприклад:

Н.	скільки?	<i>двісті сорок один</i>
Р.	скільких?	<i>двохсот сорока одного</i>
Н.	скільки?	<i>двісті сорок один</i>
Р.	скільких?	<i>двохсот сорока одного</i>
Д.	скільким?	<i>двомастам сорока одному</i>
Зн.	скільки? скільких?	<i>двісті сорок один, двухсот сорока одного</i>
Ор.	скількима?	<i>двомастами сорока одним</i>
М.	на скільких?	<i>на двохстах сорока одному</i>

Кількісно-дробові – це, як правило, складені числівники, наприклад: *одна друга, дві третіх, п'ять сотих*.

Кількісно-дробові числівники мають змішаний тип відмінювання: чисельник відмінюється як звичайний кількісний числівник, а знаменник – як порядковий:

Н.	скільки?	<i>одна друга</i>	<i>дві третіх</i>
Р.	скільких?	<i>одієї другої</i>	<i>двох третіх</i>
Д.	скільким?	<i>одній другій</i>	<i>двома третім</i>
Зн.	скільки?	<i>одну другу</i>	<i>дві третіх</i>
Ор.	скількима?	<i>однією другою</i>	<i>двома третіми</i>
М.	на скільких?	<i>на одній другій</i>	<i>на двох третіх</i>
Н.	скільки?	<i>три двісті п'ятдесят п'ятих</i>	
Р.	скільких?	<i>трьох двісті п'ятдесят п'ятих</i>	
Д.	скільким?	<i>трьом двісті п'ятдесят п'ятим</i>	
Зн.	скільки?	<i>три двісті п'ятдесят п'ятих</i>	
Ор.	скількима?	<i>трьома двісті п'ятдесят п'ятими</i>	
М.	на скільких?	<i>на трьох двісті п'ятдесят п'ятих</i>	

Складні кількісно-дробові числівники *півтора* (вживається з іменниками чоловічого і середнього роду), *півтори* (вживається з іменниками жіночого роду), *півтора*ста не змінюються за відмінками. Порівн.: *півтора кілометра, півтора яблука; півтори тонни*.

У мовній практиці трапляється поєднання цілих і дробових числівників, тобто змішаних чисел типу *п'ять цілих і три четвертих*. У таких числівниках відмінюються усі складові частини.

Вправа 335. Розгляньте зразки відмінювання дробових числівників. Визначте, яку частину в них відмінюємо як відповідний кількісний числівник, а яку – як порядковий. Сформулюйте висновок про особливості відмінювання дробових числівників.

Н.	дві п'яті	Н.	шість десятих
Р.	двох п'ятих	Р.	шести десятих
Д.	двома п'ятим	Д.	шести десятим
Зн.	дві п'яті	Зн.	шість десятих
Ор.	двома п'ятими	Ор.	шістьма десятими
М.	(на) двома п'ятих	М.	(на) шести десятих

Вправа 336. Усно провідмінійте словосполучення, ставлячи запитання до числівника. З виділеними словосполученнями складіть речення і запишіть їх.

Сто двоє дітей, чотириста сорок дев'ять гривень, тисяча шістсот п'ятдесят чотири кілометри, три сьомих тонни.

Вправа 337. Провідмінійте числівники. З двома (на ваш вибір) складіть речення.

Дев'ять, шістнадцять, сорок два, сімдесят сім, вісімсот.

§ 54. ВІДМІНУВАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Вправа 338. Провідмінійте словосполучення, зверніть увагу на відмінкові закінчення числівників і прикметників. (Робота в класі за трьома варіантами).

1. Перший теплий день. 2. Друга спортивна зустріч. 3. Третій весняний місяць.

Усі порядкові числівники відмінюються як прикметники твердої групи, а числівник *третій* – як прикметник м'якої групи *синій*. Вони мають форми чоловічого, жіночого і середнього роду в однині та форми множини.

Відмінкові закінчення порядкових числівників

Число	Рід	Порядковий числівник	Відмінок					
			Н. <i>котрий?</i>	Р. <i>котрого?</i>	Д. <i>котрому?</i>	Зн. <i>котрий?</i>	Ор. <i>котрим?</i>	М. <i>у котрому?</i>
Однина	Чол.	четверт-ий	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		сороков-ий	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		тисячн-ий	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		трет-ій	-ій	-ого	-ому	-ій/ого	-ім	-ому/-ім
	Жін.	<i>четверт-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>сороков-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>тисячн-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>трет-я</i>	-я	-ої	-ій	-ю	-ою	-ій
	Середн.	четверт-е	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		сороков-е	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		тисячн-е	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		трет-е	-е	-ого	-ому	-е	-ім	-ому/-ім
Множина	–	<i>четверт-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>сороков-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>тисячн-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>трет-і</i>	-і	-іх	-ім	-і/-іх	-іми	-іх

Вправа 339. Провідмініайте усно словосполучення. З виділеними словосполученнями у формі будь-якого відмінка побудуйте речення і запишіть їх.

П'ятий раз, **шостий клас**, дев'ята книжка, **сороковий рік**, сотий кілометр.

І. Айвазовський. Дев'ятий вал

Вправа 340. Ознайомтеся з текстом, випишіть з нього окремо кількісні та порядкові числівники, визначте їх граматичні ознаки.

У першому бою під Мінськом Зіновій Циганеско втратив кількох своїх земляків і побратимів. На вісімнадцятому році життя звідси, з-під Мінська, почав свої походи дорогами війни.

Звичайний хлопець з буковинського села Тарасівці воював у одній із дев'яти груп, на які покладалося завдання встановити прапор перемоги над рейхстагом. І хоч виконати це завдання випало не їх групі, на його бойовому шляху були інші подвиги, за що воїн відзначений багатьма нагородами.

Друга світова війна для молодшого сержанта Зіновія Циганеска закінчилася восьмого травня тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року за сорок кілометрів від Берліна (*З газети*).

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово. Наприклад:

Н. котрий?	<i>двісті сорок перший</i>	<i>сто п'ятдесят сьомий</i>
Р. котрого?	<i>двісті сорок першого</i>	<i>сто п'ятдесят сьомого</i>
Д. котрому?	<i>двісті сорок першому</i>	<i>сто п'ятдесят сьомому</i>
Зн. котрий?	<i>двісті сорок перший</i>	<i>сто п'ятдесят сьомий</i>
(котрого?)	<i>(двісті сорок першого)</i>	<i>(сто п'ятдесят сьомого)</i>
Ор. котрим?	<i>двісті сорок першим</i>	<i>сто п'ятдесят сьомим</i>
М. на котрому?	<i>на двісті сорок першому</i>	<i>на сто п'ятдесят сьомому</i>

Вправа 341. Усно провідмініайте словосполучення зі складеними порядковими числівниками.

Сімдесят п'ятий рік, сто двадцять п'ята річниця, тисяча дев'ятсот дев'яносто п'ять нових підручників.

Вправа 342. Прочитайте. Визначте яким днем тижня можна замінити слова *ні тепер*? Назвіть дні тижня за порядком. Якими числами вони позначені? Які дні тижня не названі? Вимовляючи слова, поясніть особливості вимови у словах звуків *е, и*.

У зайця хата не метена,
піч, лежанка не топлєні.
А зайчиха ні тепер,
ні в середу, ні в четвер,
ні в п'ятницю, ні в суботу
не бралася за роботу.

Вправа 343. Прочитайте вголос речення, вставляючи замість крапок відповідні порядкові числівники.

1. Тарас Шевченко народився 9 березня ... року. 2. Я народився (народилася) в ... році. 3. Я пішов (пішла) до першого класу в ... році. 4. Наша школа збудована в ... році. 5. Літні канікули розпочнуться після ... травня.

Вправа 344. Правильно поєднайте слова *півтора* і *півтори* з відповідним іменником і запишіть їх.

Тонна, кілометр, аркуш, ложка, бублик, грам, раз, доба.

 Вправа 345. Поясніть зміст фразеологізмів. Визначте розряди числівників, що входять до їх складу. Складіть з фразеологізмами речення.

1. Грати першу скрипку. 2. Бути на другій ролі. 3. Працювати до сьомого поту. 4. Два чоботи – пара. 5. Обое рябое. 6. Згадати п'яте через десяте. 7. За сімома замками тримати. 8. Бути на сьомому небі. 9. Сім п'ятниць на тиждень. 10. Десятою дорогою оминати (*Народна творчість*).

 Вправа 346. Напишіть зв'язний текст (вісім-десять речень) про складання вашого сімейного бюджету на тиждень. Якого розряду числівників ви використали найбільше?

§ 55. УЖИВАННЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ ПРИ ЧИСЛІВНИКАХ

Вправа 347. Утворіть словосполучення числівника **один** зі словами, поданими у вправі.

Абзац, агрус, адреса, азот, атоми, бавовна, бавовнярі, бездо-ріжжя, береза, берети, бій, бісер, блискавка, брат, бузок, букви, бульвари, ваза, ванни, ватин, ворота, гірники, гора, гандбол, гу-манізм, дороговказ.

У повсякденному мовленні числівники служать для по-значення кількості предметів або їх частин. Вони утворюють словосполучення тільки з іменниками, які піддаються лічбі, наприклад: *один параграф, дві вправи, три завдання*.

Кількісний числівник **один** у сполученні з іменником у формі однини створює значення кількісного окреслення, кількісної визначеності предмета, порівн.: *беру грушу і беру одну грушу, підводжу до думки і підводжу до однієї думки, вчу-ся рік і вчуся один рік*.

Числівники **два, три** і вище конкретизують широке кіль-кісне значення іменника, виражене формою множини, порівн.: *дні і два дні, місяці і три місяці, роки і чотири роки*.

Числівники **два, три, чотири**, вступаючи у граматичні зв'язки з іменниками, вимагають від них форми називного відмінка множини: *два явори, три калини, чотири яблуні*. Означення при іменниках може бути у формі називного або родового відмінка множини: *два старі (старих) дуби, три червоні (червоних) жоржини, чотири високі (високих) груші*.

Примітка. Числівники **два, три, чотири** не сполуча-ються з іменниками, які не підлягають лічбі (*честь, бензин, кисень, праця*), а також з іменниками IV відміни. Для їх пере-ліку використовуємо збірні числівники (*двоє пташенят, троє козенят, четверо ластів'ят*).

Вправа 348. Визначте, якою частиною мови є слова **сотня, десяток, дюжина, маса, сила, юрба, череда**. Чи всі вони мають якийсь зв'язок з поняттям числа, кількості?

При неозначено-кількісних і збірних числівниках іменни-ки вживаємо в родовому відмінку множини: *кілька діб, декіль-ка годин, н'ятеро хлопців, шестеро кошенят*.

У дробових числівниках чисельники **два, три, чотири** спо-лучаються зі знаменником у формі називного відмінка мно-

жини (*дві треті, чотири десяти*), а чисельник **п'ять** (і далі) – зі знаменником родового відмінка однини (*п'ять сьомих, одна ціла і сім восьмих*). При дробових числівниках іменники використовуємо у формі родового відмінка однини (*одна друга кілометра, три десяти вартості, п'ять десятих грама*).

Числівники **півтора, півтори** сполучаються з іменниками в родовому відмінку однини: *півтора метра, півтори години*.

Порядкові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку: *сьомий день, сьома година, сьоме число, сьомого дня, до сьомої години, сьомого числа, сьомі дні, сьомі години, сьомі числа*. Ці числівники змінюються так, як прикметники.

Вправа 349. Перекладіть українською мовою іменники, утворіть від них словосполучення з числівниками **один, два** й усно визначте, які числівники узгоджуються з іменниками. Усно поясніть, які іменники і чому таких словосполучень не утворюють.

Agricultură, aramă, armată, brad, bufniță, carpen, cerere, cioară, cioroi, ciocârlie, coțofană, cuc, dogar, fag, felinar, frumusețe, granit, limonadă, mal, metru, noapte.

Вправа 350. Утворіть від іменників **весна, свято, вікно, брат, жінка, сестра, зірка, ластівка** форми називного відмінка множини і запишіть їх. Поєднайте ці іменники з числівниками: 1) **два**; 2) **три**; 3) **чотири** (*виконуємо як три варіанти завдання*). Поставте наголоси в цих іменниках. Що ви помітили? Запам'ятайте ці форми.

Вправа 351. Утворіть словосполучення з числівників **два, три, п'ять** та іменників, почергово сполучаючи числівники з кожним іменником. Поставте наголоси у словосполученнях і підкресліть ті з них, в яких числівники не викликають зміщення наголосу.

Зразок: два буки, три буки, чотири буки.

Бук, вдова, голова, душа, квітка, книжка, коса, лопата, місто, нива, поле, сестра, школа, явір.

Вправа 352. Поєднайте (письмово) числівники **п'ять, сім, десять, одинадцять, дев'ятнадцять, двадцять, дев'яносто, сто, двісті, дев'ятсот** з будь-якими іменниками (наприклад: *дерева, села, сторінки, задачі, тести*) і скажіть, чому іменники в цих сполученнях слів повинні мати форму множини та форму якого відмінка?

Вправа 353. Розкрийте дужки й утворіть словосполучення кількісного числівника з іменником (числівники запишіть словами і поставте в них наголоси).

(2, вершина), (2, село), (3, син), (3, тінь), (4, книжка), (4, подвір'я), (4, ягня), (5, картоплина), (5, ставок), (6, квасолина), (7, місто), (8, хата), (9, клас), (11, дерево), (40, вівця), (100, день), (1000, рік).

Кількісні числівники *два, три, чотири* в усіх відмінках, а *п'ять – десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять – дев'яносто, сто, двісті – дев'ятсот* у непрямих відмінках відмінюються разом з іменниками.

Наприклад:

Н.	<i>двісті п'ять метрів</i>	<i>сто балів</i>
Р.	<i>двохсот п'яти метрів</i>	<i>ста балів</i>
Д.	<i>двомастами п'яти метрам</i>	<i>ста балам</i>
Зн.	<i>двісті п'ять метрів</i>	<i>сто балів</i>
Ор.	<i>двомастами п'ятьма метрами</i>	<i>ста балами</i>
М.	<i>на двохстах п'яти метрах</i>	<i>у ста балах</i>

Культура мовлення. Пароніми

• Усі люблять море, і я – не виняток!	А виключення буває з інституту чи зі спілки.
• Потрібно мати виняткову сміливість, щоб стрибнути з парашутом.	А виключним буває право.

Вправа 354. Зі словосполученнями складіть і запишіть шість речень. Перевірте форми числівників. Якщо трапилися помилки в реченнях, виправте їх.

1. Десять днів. 2. Сорока років. 3. П'ятдесятьом учням. 4. У сто чотири квартири. 5. Двомастами тридцятьма сторінками. 6. На трьохстах дев'яноста чотирьох гектарах.

§ 56. УЖИВАННЯ КІЛЬКІСНО-ЗБІРНИХ, КІЛЬКІСНО-ДРОБОВИХ І НЕОЗНАЧЕНО-КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ І СКЛАДЕНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Вправа 355. Усно провідмініайте словосполучення *двоє лісорубів, двоє ліжок і четверо селян, четверо сіл*. Запишіть поряд перші два словосполучення у формах називного, родового і знахідного відмінків. Поясніть особливості форми знахідного відмінка.

Кількісно-збірні числівники *двоє, троє, четверо, двадцятьтеро, тридцятьтеро* не є назвами кількості предметів, а є назвами їх сукупності: *два вчителі і двоє вчителів, шість вікон і шестеро вікон*.

Кількісно-збірні числівники мають свої форми лише в називному та подеколи у знахідному відмінках. У цих же відмінках числівники вимагають від іменників форми знахідного відмінка множини, наприклад:

Н.	<i>троє робітників</i>	<i>три села (троє сіл)</i>
Зн.	<i>трьох робітників</i>	<i>три села (троє сіл)</i>

В інших відмінках вони втрачають суфікси **-оє**, **-еро**, набувають форм, спільних з кількісно-цілими числівниками, і узгоджуються з іменниками у відмінку, наприклад:

Н.	<i>трое робітників</i>	<i>три села</i>
Р.	<i>трьох робітників</i>	<i>трьох сіл</i>
Д.	<i>трьом робітникам</i>	<i>трьом селам</i>
Ор.	<i>трьома робітниками</i>	<i>трьома селами</i>
М.	<i>на трьох робітниках</i>	<i>у трьох селах</i>

Кількісно-збірні числівники *двое – двадцятєро, тридцятєро* вступають у словосполучення:

а) з іменниками чоловічого роду, що означають назви людей, наприклад: *двое грибників, троє друзів, четверо лікарів*;

б) з іменниками чоловічого і жіночого роду, що означають назви тварин, наприклад: *четверо коней, дев'ятєро гусей, тридцятєро овець*;

в) з іменниками середнього роду, що мають різне значення, особливо з іменниками IV відміни, наприклад: *двое весел, троє господарств, четверо зерен, п'ятєро імен, семеро козенят*;

г) із множинними іменниками, що означають парні предмети, наприклад: *двое вил, троє воріт, четверо саней*.

До кількісно-збірних належать і числівники *обидва, обидві, обоє*.

Числівник *обидва* вживається з іменниками чоловічого і середнього роду у формі називного відмінка множини, наприклад: *обидва вершники, обидва сини, обидва повідомлення*.

Числівник *обидві* пишемо з іменниками жіночого роду у формі називного відмінка множини, наприклад: *обидві дівчини, обидві ластівки, обидві формули*.

Числівник *обоє* не пов'язується з певним граматичним родом і в початковій формі вимагає від іменника родового відмінка множини, наприклад: *обоє вікон, обоє коней, обоє друзів*.

У непрямих відмінках числівники *обидва, обидві, обоє* мають спільну форму: Р. *обох*, Д. *обом*, Зн. *обоє і обох*, Ор. *обома*, М. *на обох*.

Вправа 356. До іменників доберіть кількісно-збірні числівники і поєднайте їх так, щоб вони утворили словосполучення. Намагайтесь уникнути повторення однакових числівників у кількох словосполученнях.

Атлет, ведмежа, вовчєня, галчєня, двері, дитя, еколог, жабе-ня, звірятко, ім'я, ластів'я, немовля, ножиці, озеро, плем'я, село, слонєня, автор, адреса, молодята.

Кількісно-дробові числівники вимагають від іменників форми родового відмінка однини, наприклад: *одна друга кілометра, п'ять шостих відстані, дев'ять десятих шляху*.

При відмінюванні кількісно-дробових числівників іменник у формі родового відмінка залишається у цій формі, наприклад:

- Н. *одна друга кілометра*
- Р. *однієї (одної) другої кілометра*
- Д. *одній другій кілометра*

Так само вимагають від іменників форми родового відмінка однини незмінні кількісно-дробові числівники *півтора* і *півтори*, наприклад: *півтора метра, півтора відра, півтори години*.

Кількісно-дробовий числівник *півтораста* вимагає іменника у формі родового відмінка множини, наприклад: *півтораста днів, півтораста кілометрів*.

Вправа 357. I. Прочитайте речення. Знайдіть числівники, визначте їх розряд і відмінок. **II.** Провідмінійте спочатку усно, а потім письмово виділений числівник.

1. За **одну десятю** секунди космічний корабель пролітає один кілометр. 2. Коров'яче молоко містить три й одну десятю відсотка білків. 3. Найбільші звірі Арктики – моржі. Вони важать дві з половиною тонни (*З енциклопедії*).

Вправа 358. Прочитайте жарт, дайте правильні відповіді. Чи можна останнє речення сприймати як похвалу?

ВЕСЕЛІ МАТЕМАТИКИ

- Скільки буде два по два?
- Двадцять два.
- Скільки буде три по три?
- Тридцять три.
- Скільки буде три по п'ять?
- Тридцять п'ять.
- Ох і добре ж ти навчився рахувати!

Вправа 359. Хто швидше? I. Знайдіть серед числівників два іменники. Обґрунтуйте свій вибір. **II.** Поділіть числівники на три групи за будовою і запишіть їх. Підкресліть і поясніть орфограму «знак м'якшення в числівниках». **III.** Складіть і запишіть речення з одним числівником кожної групи (на ваш вибір).

Шістдесят, двадцять п'ять, кількасот, шість, п'ятсот, одна друга, дев'ятнадцятий, чотирнадцять, двісті, сто сімдесят дев'ять, п'ятірка, тисяча п'ятнадцять, тисяча, десятка.

Вправа 360. Поясніть, чому слова лише другого рядка можна вважати числівниками. По одному слову з кожної групи (на ваш вибір) розберіть за будовою.

1. П'ятигодинний, семитонний, дев'ятиповерховий.
2. Тридцятимільйонний, п'ятитисячний, двомільярдний.

Вправа 361. Прочитайте числівники та загальноприйняті позначення мір метричної системи, запишіть їх словами і визначте граматичні ознаки слів, що входять до словосполучень.

12 г; 2/3 т; 1,5 м; 56 кг; 67 км; 1,5 ц; 1,5 т; 910 а; 3,7 га; 16,8 %; 500 мЛг.

Неозначено-кількісні числівники *багато, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят* відмінюються як числівники *два, одинадцять, п'ятдесят*; у називному та, частково, знахідному (з назвами неістот) вимагають від іменників родового відмінка множини, а в усіх інших відмінках такі числівники узгоджуються з ними, наприклад:

Н. <i>багато друзів</i>	<i>кілька хат</i>	<i>кільканадцять дерев</i>
Р. <i>багатьох друзів</i>	<i>кількох хат</i>	<i>кільканадцятьох дерев</i>
Д. <i>багатьом друзям</i>	<i>кільком хатам</i>	<i>кільканадцятьом деревам</i>
Зн. <i>багатьох друзів</i>	<i>кілька хат</i>	<i>кільканадцять дерев</i>
Ор. <i>багатьома друзями</i>	<i>кількома хатами</i>	<i>кільканадцятьома деревами</i>
	<i>і багатьма друзями</i>	<i>кільканадцятьма деревами</i>
М. <i>на багатьох друзях</i>	<i>у кількох хатах</i>	<i>на кільканадцятьох деревах</i>
		<i>на кільканадцяти деревах</i>

Вправа 362. Випишіть окремо словосполучення з кількісно-цілими, кількісно-дробовими, кількісно-збірними, неозначено-кількісними і порядковими числівниками.

Багато книжок, вісім років, двоє сіл, дев'ять зошитів, друга зміна, кілька задач, кільканадцять кілометрів, обидві картини, перша книга, півтора року, півтори зміни, сім десятих тонни, третя хата, четверо дітей.

Складні порядкові числівники, які мають останнім компонентом *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*, пишемо разом, порівн.: *двісті і двохсотий, дев'ятсот і дев'ятисотий, три тисячі і тритисячний та трьохтисячний, чотири тисячі і чотиритисячний та чотирьохтисячний, п'ять мільйонів і п'ятимільйонний, шість мільярдів і шестимільярдний, багато мільйонів і багатомільйонний, кілька мільярдів і кількामільярдний.*

Вправа 363. Розкрийте дужки, утворіть словосполучення кількісних і порядкових числівників з іменниками. Цифри запишіть словами, зіставте і поясніть написання кількісних і порядкових числівників.

Зразок: п'ять строф – п'ятистрофний вірш; сорок п'ять мільйонів – сорокап'ятимільйонний народ.

5 (строф, строфа), 16 (діб, доба), 40 (хвилина, хвилин), 100 (днів, день), 300 (випускників, випускник), 1000 (кілометр, кілометрів), 5000 (воїнів, загін), 300000 (жителів, місто), 60000000 (населення, народ).

§ 57. ЗНАК М'ЯКШЕННЯ НА КІНЦІ ЧИСЛІВНИКІВ І ПЕРЕД ЗАКІНЧЕННЯМ У НЕПРЯМИХ ВІДМІНКАХ

Вправа 364. Прочитайте, визначте числівники, поставте до них запитання. Випишіть слова зі знаком м'якшення, поясніть правопис. Визначте головну думку тексту.

ЖАРТ

Учили доню рахувать:
– Скільки буде п'ять і п'ять?
Посміхнулась хитро донька
і сказала: — Дві долоньки.

Знак м'якшення у кількісних числівниках пишуть у кінці слова та в кінці основи – перед закінченням.

Знак м'якшення пишемо в кінці числівників *п'ять, шість, дев'ять, десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, кільканадцять*, наприклад: *Перед пам'ятником Міхая Емінеску виструнчився хор, який виконав п'ять пісень за його поетичними творами* (З газети).

Вправа 365. Розкрийте дужки і запишіть словосполучення числівника з іменником. Підкресліть кінцевий приголосний числівника й охарактеризуйте його за твердістю/м'якістю. З двома словосполученнями (на ваш вибір) складіть і запишіть речення.

(5) хвилин, (25) ровесників, (12) зошитів, (7) вуликів, (18) дерев, (14) кущів, (19) сторінок, (9) лампочок, (6) днів, (39) підручників.

Кількісні числівники, що пишуться з м'яким знаком у кінці слова, зберігають м'який знак також у непрямих відмінках перед закінченням. Наприклад: *п'ять – п'ятьох – п'ятьом, тридцять – тридцятьох – тридцятьом*. Порівн.: Н. *десять учнів і десять підручників*; Зн. *десятьох учнів і десять підручників*.

Знак м'якшення після кінцевого приголосного основи пишемо в непрямих відмінках числівників: *п'ятдесят – п'ятдесятьох – п'ятдесятьом*; *багато – багатьох – багатьом*.

Вправа 366. Розкрийте дужки і запишіть словосполученнями кількісні числівники з іменниками, використовуючи обидві (паралельні) форми числівників.

Зразок: *п'ять-ох і п'ят-и дівчат*.

а) у формі родового відмінка: 5 (дівчата), 6 (стілець), кільканадцять (хвилина), багато (друг);

б) у формі давального відмінка: 9 (ділянка), 15 (голуб), 10 (вікно), 14 (село), кільканадцять (доба);

в) у формі знахідного відмінка: 25 (учень), 15 (машина), 18 (олень), 18 (копиця), 70 (читач), 70 (книжка);

г) у формі місцевого відмінка: у 6 (будинок), на 5 (гора), по 10 (пункт), при 9 (свідок).

Запам'ятайте: у числівниках *п'ятдесят – вісімдесят, п'ятсот – дев'ятсот* не пишемо знак м'якшення, відмінюється **тільки друга** частина (*п'ятдесят – п'ятдесяти*).

Вправа 367. Запишіть числівники словами, пам'ятаючи правила написання в них знака м'якшення.

Познайомилися з 11 спортсменами. Зустріли 3 учениці. Придбали 6 стільців. Добираємося 4 видами транспорту. Приїхав 10 днями пізніше. Виступав перед 1000000 виборців.

Вправа 368. Виконайте арифметичні дії усно (1) і письмово (2), записуючи числівники словами.

1. $4 \times 5 = \dots$; від 30 відняти 10 буде...; у цифрі 10 000 000 ... нулів; до 45 додати 50 буде ... .

2. $100 - 48 = \dots$; $2000 + 190 = \dots$; до двох п'ятих додати дві десятих = ...; $0,7 - 0,1 = \dots$.

Культура мовлення. Пароніми

УЯВА – багата, дитяча, поетична уява, поставати в уяві, витвори уяви.

УЯВЛЕННЯ – повне, чітке уявлення про..., мати уявлення про щось.

Вправа 369. Складіть зв'язний текст (10–12 речень) за поданим початком, записуючи числівники словами й використовуючи пароніми, наведені на малюнку перед вправою (на ваш вибір). Поясніть правопис числівників.

Ми були в 4 книгарнях. Побуваємо ще в 5, 6, 7, 8 чи ще в кількох, а таки знайдемо бажаний подарунок.

Запам'ятайте! Числівники на позначення часу належать до порядкових, тому ставимо запитання «Котра година?», адже година в українській мові жіночого роду. Для позначення часу використовуємо прийменники **по, на, за, до** та частинку **пів**. **Не використовуємо** для позначення часу прийменник **без**.

Котра година	
11.00	одинадцята година
11.30	пів на дванадцятю
11.15	одинадцята година п'ятнадцять хвилин, п'ятнадцять хвилин по одинадцятій, п'ятнадцять хвилин на дванадцятю, чверть по одинадцятій, чверть на дванадцятю
11.45	за п'ятнадцять дванадцята, за чверть дванадцята, чверть до дванадцятої
19.00	дев'ятнадцята година, сьома година вечора

Котра година	
19.15	дев'ятнадцята година п'ятнадцять хвилин, п'ятнадцять хвилин по дев'ятнадцятій, п'ятнадцять хвилин на двадцятую, чверть по дев'ятнадцятій, чверть на двадцятую
19.30	пів на двадцятую
19.45	дев'ятнадцята година сорок п'ять хвилин, за п'ятнадцять двадцята, п'ятнадцять хвилин до двадцятої, за чверть двадцята, чверть до двадцятої

Вправа 370. Попрацюйте в чотирьох групах. Складіть зв'язний текст (шість-вісім речень), обравши для нього одну з пар паронімів, наведених на малюнку. Використайте в тексті числівники для позначення дат, часу (годин).

Культура мовлення. Пароніми

<p>ЧИСЕЛЬНИЙ чисельний аналіз, чисельне зростання населення, чисельна перевага, чисельна різниця</p> 	<p>ЧИСЛЕННИЙ численна група, організація, аудиторія; численні збори, гості, делегації, дослідни, жертви, зразки, зорі, озера</p> 	<p>ХУТРОВИЙ звір, сировина, виробництво, промисловість, вироби, цех, ринок, торгівля</p> 	<p>ХУТРЯНИЙ одяг, комір, шапка, рукавиці, чоботи, штани</p>
--	--	--	--

Вправа 371. Запишіть число, місяць і рік народження своїх рідних і найближчих друзів. Числівники запишіть словами

Вправа 372. Складіть і розіграйте перед класом діалог з теми «Мій шкільний день». Ставте правильно запитання і давайте повну відповідь. Зверніть увагу на правильність форм числівників у непрямих відмінках.

§ 58. РОЗБІР ЧИСЛІВНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 373. Знайдіть у кожній групі одне словосполучення з помилкою. Запишіть ці сполучення правильно і складіть з ними речення.

1. Два дуби, три апельсина, чотири гігабайти. 2. Півтора гектари, півтора будинку, півтори хати. 3. Одна друга гектара, дві сьомі відсотки, три четверті склянки. 4. Чотири сантиметри, три кілометри, два міліметра.

Послідовність розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок).
4. Розряди числівників за значенням: означено-кількісний (кількісно-цілий, кількісно-дробовий, кількісно-збірний), неозначено-кількісний, порядковий.
5. Група за будовою: простий, складний, складений.
6. Відмінок (усі, крім слів *півтора, півтори, півтораста*).
7. Рід (усі порядкові та *півтора – півтори, обидва – обидві, один – одна – одно, два – дві, тисяча, мільйон, мільярд...*).
8. Число (усі порядкові, наприклад, *другий – другі, десятий – десяті*, та *один – одні, тисяча – тисячі, мільйон – мільйони, мільярд – мільярди...*).
9. Синтаксична роль.
10. Вимова і написання.

Зразки розбору

1. *Стоять жінки у три ряди* (А. Малишко). 2. *А на ранок випав перший сніг* (О. Кобилянська).

Зразок усного розбору

Три – числівник, початкова форма *три*, означено-кількісний, означає ціле число, простий, знахідний відмінок, разом з іменником *ряди* в реченні виступає в ролі обставини.

Перший – числівник, початкова форма *перший*, порядковий, простий, називний відмінок, чоловічий рід, однина, означення.

Зразок письмового розбору

Три – числівник, п. ф. *три*, озн.-кільк., ціл., простий, Зн. в., разом з ім. *ряди* – обставина.

Перший – числівник, п. ф. *перший*, порядк., простий, Н. в., чол. рід, одн., означення.

Вправа 374. Знайдіть у реченнях числівники, випишіть їх і зробіть повний аналіз як частини мови.

1. Минуло від того часу ще кільканадцять років (*О. Возняк*).
2. Діялось се в тридцятих роках минулого століття (*М. Коцюбинський*).
3. Прохорові під сорок, але можна відгадувати на п'ятдесят (*І. Микитенко*).
4. Пустили електростанцію позаторік, а будівництво розпочали ще в сорок четвертому (*Олесь Гончар*).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Помилку в числівниковій формі допущено в реченні

- А Півтори години слухаю вашу дискусію (*Ірина Вільде*).
- Б В обох були улюблені концертмейстери (*І. Дерда*).
- В Так багато подій, імен, вражень і переживань сплелося за тих десять років (*Ірина Вільде*).
- Г З цілих десятих годин залишалися одні секунди (*І. Храпко*).

2. Не можна поєднати з числівником *півтора* (чи *півтори*) іменники рядка

- А гектар, ампер, лей, долар, дюйм
- Б гривня, яйце, яблуко, грам, метр
- В школа, совість, знаряддя, успіх, бій

3. Які числівники наголошені неправильно? Яким повинен бути наголос?

Одинадцять, шістдесят, чотирнадцять, сороковий, тисячі (і тисячі).

4. Чому до числівників *тисяча, мільйон, мільярд* подумки можна ставити запитання іменників?

- А щоб не помилитись, відмінюючи
- Б щоб було легше відмінювати
- В бо вони відмінюються як іменники

5. Не є числівниками слова в рядку

- А сорок, двісті, три п'ятих, півтора, сім
- Б дев'яносто, половина, одинадцять, сім десятих, три
- В двійка, одиниця, мільйонер, сотня, першість
- Г сто, чотириста, півторасти, два, перший

6. Числівникові форми *обое, обидва, двое, десятеро, тринадцятеро* і под. доцільно вживати з

- А назвами тварин
- Б назвами людей
- В назвами конкретних предметів

7. Чому числівник називається порядковим?

- А бо той, хто його вживає, є порядним
- Б бо це слово свідчить про порядок у думці
- В бо слово налагоджує порядок у чомусь
- Г бо слово вказує на послідовність у лічбі

8. Провідмініяйте числівники, наводячи і паралельні форми:

- А сто, сімдесят, п'ятсот три
- Б сорок, вісімдесят, сім
- В дев'ятсот, вісім, сто вісімдесят
- Г трое, двадцять п'ять, чотири

9. Утворіть порядкові числівники від таких кількісних: *двісті п'ятдесят тисяч, сто один, дев'яносто, один, два.*

Творчі завдання

1. Поцікавтеся, якою повинна бути допустима швидкість автомобіля: на автостраді, у межах населеного пункту, коли асфальт; коли брукована чи ґрунтова дорога мокрі; коли везуть групу дітей. Обміняйтеся отриманою інформацією і візьміть її до уваги.
2. З'ясуйте через інтернет, яка відстань автомобільного сполучення напрямків Чернівці – Київ, Чернівці – Ялта, Одеса – Чернівці, Київ – Кишинів, Київ – Бухарест. Чи вказали вам на відстань об'їзними дорогами?
3. Складіть (або переписіть) графік роботи вашої шкільної (чи міської, обласної) бібліотеки. Скільки годин бібліотека працює у будні, а скільки – перед вихідним днем?
4. Запишіть дати відзначення Нового року, Різдва, Великодня, Дня Незалежності, Дня Конституції, Дня захисника Вітчизни, Дня вчителя, Дня матері, Міжнародного жіночого дня. Чи якесь із цих свят не має постійної дати?
5. Напишіть твір-роздум з теми «Самій (самому) не важко збитися з путі, та важко з неї збитися в гурті». Чи є в цьому вислові слова, які по-особливому вказують на кількість?

«Мій настрій на уроці»

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настроєві після вивчення теми «Числівник». Поясніть свій вибір.

1. Я добре засвоїв(ла) тему.
2. Я нічого не запам'ятав(ла).
3. Треба ще доопрацювати вивчений матеріал.
4. Важко, але я з усім упорався(лася).
5. Усе можна зрозуміти, якщо дуже захотіти.

ЗАЙМЕННИК

«Мій настрій на уроці»

Розгляньте картинки й оберіть ту, яка найбільше відповідає вашому настроєві перед вивченням теми «Займенник». Поясніть свій вибір.

1. Я з радістю сприймаю все нове.
2. Усе нове мене лякає.
3. Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
4. Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
5. Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель, який допоможе.

§ 59. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 375. Прочитайте речення, зверніть увагу на виділені слова. Пригадайте, до якої частини мови належать слова, що вказують на предмети, ознаки і кількість, але не називають їх.

1. Спочатку **я** не повірив, що **стільки** книг можна зібрати в одному місці (*М. Стельмах*).
2. Україно! **Ти** для **мене** диво! І нехай пливе за роком рік, буду, мамо горда і вродлива, з **тебе** дивуватися повік (*В. Симоненко*).

Займенник (pronumele) – це частина мови, що вказує на предмети, ознаки або кількість, але не називає їх. Наприклад: **хто** (автор, батько, вчитель); **що** (вітер, голос, дорога); **він** (вершник, вісник, день); **вона** (береза, воля, гостя), **воно** (зайчєня, лоша, полотно); **який** (білий, веселий, добрий); **чий** (братів, материн, Домчин); **такий** (барвистий, глибокий, дорогий); **скільки, стільки** (два, дев'ятнадцять, кільканадцять, п'ятдесят).

Початкова форма займенників – називний відмінок, а для займенників, що змінюються за родами, – називний відмінок однини чоловічого роду.

Вправа 376. Ознайомтесь із текстом, випишіть у засвідченій формі окремо займенники, що вказують: а) на предмети, б) на ознаки і в) на кількість.

Кажуть мені, що ти повернувся з-за кордону. Я не маю відваги запитати, що повернуло тебе у рідні сторони: у всьому багатстві

нашої мови не знаходжу слів, якими могла б запитати про це. Зі стількох слів не виберу такого, яке не завдало б тобі болю і не стривожило б мене до глибини душі.

Деякі слова, як мелодії, дзвенять у душі, а передати їх не можна. Вночі прокидаюсь зі сну й думаю: хто й який ти тепер? Що залишив із себе, а що нового придбав у великім місті? Хто тужить там по тобі й за ким твоя думка не дає тобі тут спокою? (За *Іриною Вільде*).

У реченні займенники виконують ту ж синтаксичну функцію, що й частини мови, на які вони вказують.

Займенники вживаємо в мовленні, щоб уникнути повторення тих самих слів у тексті.

Прийменники із займенниками пишемо завжди окремо, наприклад: *у нас, до вас, про що-небудь, з тобою.*

Вправа 377. I. Перебудуйте усно текст, замінюючи виділені слова займенниками. Простежте, чи допомогли займенники уникнути небажаного повтору слів і зв'язати речення в тексті.

II. Сформулюйте висновок про роль займенників у мовленні.

Немає нічого милішого за рідну землю. Особливими чарами віє від **землі** навесні. Оживає **травичка** і тягне до сонця свої зелені вушка. **Травичка** немов прислухається до жайворонкової пісні, що летиться з теплого неба. Прекрасна весна в рідному краї! (З *журналу*).

Вправа 378. Перепишіть речення, знайдіть займенники і підкресліть їх відповідно до тієї синтаксичної функції, яку вони виконують.

Зразок. Хто сказав, що все уже відкрито?

1. Благословенна щедрість! Все від неї, від щедрості думок, сердець і рук. 2. Земле рідна! Я живу тобою і для тебе, вийшов з тебе, в тебе перейду, під твоїм високочолом небом гартував я душу молоду. 3. Це все було в двадцятому столітті, що грозами над нами пронеслось. 4. Скільки раз це бачила земля! (За *В. Симоненком*).

Вправа 379. Прочитайте речення, знайдіть у ньому займенники і з'ясуйте, на що вказує кожен з них, які має граматичні значення і яку синтаксичну роль виконує у реченні.

То виходить таке: куди я – туди і ви, за чим ви – за тим і я (Я. *Нижник*).

Вправа 380. Складіть невеличку (дев'ять-десять речень) розповідь «Готуємося до контрольної роботи», стилістично правильно використовуючи займенники.

§ 60. РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 381. Перепишіть, вставляючи на місці крапок потрібні займенники. Розгляньте таблицю розрядів займенників. До якого розряду належать вставлені вами займенники?

1. ... би й рад косити, та ... косу носити. 2. Мудрим ... не вродився, а навчився. 3. Дай землі, то й ... .. дасть. 4. ... землю удобрює, тому й земля повертає. 5. ... багато робив, ... і багато знає (*Народна творчість*).

Довідка: нікому, він, вона, тобі, ніхто, хто, той, хто.

За значенням, граматичними й іншими особливостями українські займенники прийнято поділяти на дев'ять розрядів (*classe de pronome*): **особові, зворотний, питальні, відносні**, (або **питально-відносні**), **неозначені, заперечні, присвійні, вказівні, означальні**.

Вправа 382. Розгляньте таблицю, зверніть увагу на лексичний склад кожного розряду і морфологічні ознаки окремих займенників, що входять до розряду.

Розряди	Лексичний склад	Морфологічні ознаки
1. Особові (personale)	<i>я – ми, ти – ви він (вона, воно) – вони</i>	особа, число, відмінок особа, рід, число, відмінок
2. Зворотний (reflexive)	<i>себе</i>	відмінок
3. Питальні (interogative)	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок

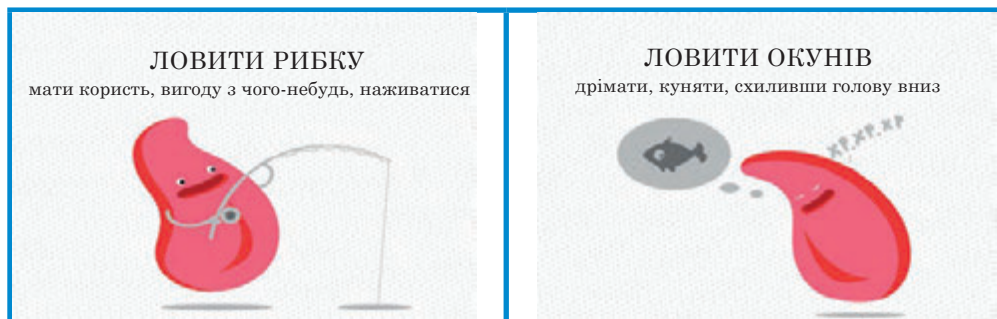
Розряди	Лексичний склад	Морфологічні ознаки
4. Відносні (relative)	<i>хто, що який, чий, котрий скільки</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
5. Неозначені (nehotărâte)	<i>хтось, дехто, будь-хто, хто-небудь абиящо, що-небудь, щось, дещо якийсь, деякий, чий-небудь... котрийсь, декотрий, будь-котрий... скільки-небудь</i>	відмінок, істота відмінок, неістота рід, число, відмінок відмінок
6. Заперечні (negative)	<i>ніхто, ніщо ніякий, нічий, нікотрий ніскільки</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
7. Присвійні (posesive)	<i>мій, наш, твій, ваш, їхній, свій його, її, їх</i>	рід, число, відмінок рід
8. Вказівні (demonstrative)	<i>цей (оцей), той (отой), такий (отакий) стільки</i>	рід, число, відмінок відмінок
9. Означальні (denominative)	<i>весь (увесь), всякий, кожний, самий (сам), інший</i>	рід, число, відмінок

Вправа 383. Перепишіть текст, знайдіть займенники, усно визначте, до якого розряду вони належать і які морфологічні ознаки їм властиві. Підкресліть займенники відповідно до їх синтаксичної функції.

Мамо, хочу відтворити собі тебе у своїй пам'яті такою, якою стоїш переді мною на цьому портреті, і не можу. Ти – це лише одна-однісінька картина: сидимо обидві в нашій їдальні і пишемо листа до святого Миколая.

Це був наш спільний лист до доброго святого, що постійно з такою увагою вислуховував мої прохання, а для мене водночас – щасливий вечір з тобою (*За Іриною Вільде*).

Культура мовлення. Фразеологізми

Вправа 384. Використавши п'ять-сім займенників різних розрядів, складіть шість речень з поданими на малюнку перед вправою фразеологізмами.

Вправа 385. Прочитайте вірш Євгена Іваницького «Учителям». Знайдіть займенники, випишіть їх у початковій формі (повторювані запишіть один раз). Визначте (усно), до якого розряду кожен з них належить. З трьома із них, що належать до різних розрядів, складіть по одному реченню (розповідне, питальне, окличне).

Учителі! На вас стоять держави!

Вам завдяки ідуть увись вони.

І хто приносить тим державам славу,
коли не ви, їх доньки і сини?!

Є вища суть: це те, що не купити,
є вища роль: вона проста, як хліб, –
уперто рухатися нивою освіти,
за плугом правди, безліч довгих діб.

Учителю, ти вище всіх довкола,
учителю, ти нації ядро!

Інстанція найвища – саме школа,
де ти куєш майбутнє і Добро!

Не зупиняйся, Вчителю, не треба!
Іди вперед, бо в цьому суть життя.
Ти робиш чистим і безхмарним небо,
ти твориш віру в краще майбуття.

Вправа 386. Напишіть невеликий твір (14-16 речень) з теми «Я і учитель – партнери навчального процесу», вживаючи займенники різних розрядів. Назвіть розряд кожного займенника.

§ 61. ОСОБОВІ ТА ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС

Вправа 387. Запишіть речення. Займенники, подані в дужках, поставте в потрібному відмінку. Зверніть увагу на те, в яких відмінках і за яких умов з'являється приставний **н** у займенниках. Як пишемо прийменники із займенниками?

1. Вийшов травень з гаю, нивам усміхнувся. А до (він) трави у полях прослалась... А за (він) у лузі зацвітали квіти. 2. Записалася калина, що (вона) червона, що у (вона) соковиті грона. А до (вона) обізвався виноград зелений: «Я таким на вроду вдався, то прийдуть по (я)». 3. Біла ромашко, як ти цвітеш! З медом від (ти) летить бджола. Дівчинка в коси (ти) заплела (За М. Сингаївським).

До особових належать займенники *я – ми, ти – ви, він (вона, воно) – вони*. Їх об'єднує те, що всі вони вказують на особу або предмет.

Займенник *я* вказує на особу мовця (перша особа), займенник *ти* – на особу співбесідника (друга особа), а займенник *він (вона, воно)* – на особу і предмет, про які йде мова, але самі вони не беруть участі в розмові (третья особа). Наприклад: *Я збираюся в Карпати. Ти з братом теж поїдеш? Він виявляв таке бажання.*

Займенники *я, ти* змінюються за числами й відмінками, а займенників третьої особи є три: *він, вона, воно*.

Відмінювання особових займенників *я, ти, ми, ви*

Відмінок	Однина		Множина	
Н.	<i>я</i>	<i>ти</i>	<i>ми</i>	<i>ви</i>
Р.	<i>мене (до мене)</i>	<i>тебе (до тебе)</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>
Д.	<i>мені</i>	<i>тобі</i>	<i>нам</i>	<i>вам</i>
Зн.	<i>мене (на мене)</i>	<i>тебе (на тебе)</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>
Ор.	<i>мною</i>	<i>тобою</i>	<i>нами</i>	<i>вами</i>
М.	<i>на мені</i>	<i>на тобі</i>	<i>на нас</i>	<i>на вас</i>

Відмінювання особових займенників *він, вона, воно, вони*

Відмінок	Однина		Множина
Н.	<i>він воно</i>	<i>вона</i>	<i>вони</i>
Р.	<i>його (до нього)</i>	<i>її (до неї)</i>	<i>їх (до них)</i>
Д.	<i>йому</i>	<i>їй</i>	<i>їм</i>
Зн.	<i>його (на нього)</i>	<i>її (на неї)</i>	<i>їх (на них)</i>
Ор.	<i>ним</i>	<i>нею</i>	<i>ними</i>
М.	<i>на ньому (на нім)</i>	<i>на ній</i>	<i>на них</i>

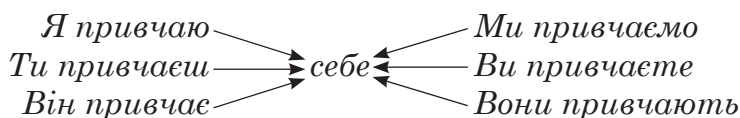
Усі особові займенники використовують іншу основу при утворенні відмінкових форм однини і множини, порівн.: *я і мене; ти і тебе, тобі; він і його, йому; вона і її, їй; ми і нас, нам; ви і вас, вам; вони і їх, їм.*

Після прийменників у родовому, знахідному, орудному і місцевому відмінках займенника третьої особи на початку слова з'являється **н** (*він – у нього, на ньому, на ній ...*).

Зворотний займенник себе змінюється лише за відмінками.

Н.	–
Р.	<i>себе (до себе)</i>
Д.	<i>собі</i>
Зн.	<i>себе (на себе)</i>
Ор.	<i>собою</i>
М.	<i>на собі</i>

Цей займенник не має форми називного відмінка і в реченні переважно виконує роль додатка, що вказує на діяча:

Порівняйте форми займенника **se** в румунській мові:

Numărul (число)	Persoana (особа)	Dativ		Acuzativ	
		accentuat	neaccentuat	accentuat	neaccentuat
Singular (однина)	I	<i>mie</i>	<i>îmi (mi)</i>	<i>mine</i>	<i>mă</i>
	II	<i>ție</i>	<i>îți (ți)</i>	<i>tine</i>	<i>te</i>
	III	<i>sie, sieși</i>	<i>își (și)</i>	<i>sine</i>	<i>se (s)</i>
Plural (множина)	I	<i>nouă</i>	<i>ne</i>	<i>nouă</i>	<i>ne</i>
	II	<i>voiă</i>	<i>vă</i>	<i>voiă</i>	<i>vă</i>
	III	<i>sie, sieși</i>	<i>își (și)</i>	<i>sine</i>	<i>se (s)</i>

Вправа 388. I. Відредагуйте речення, добираючи з довідки потрібні прийменники.

Останнім часом природа потерпає від рук людини. Унаслідок необдуманих дій необачливих господарів забруднюються ріки, висихають озера. З метою збереження навколишнього середовища ми повинні дбати про все, що нас оточує, діяти відповідно до законів.

Довідка: через, внаслідок, з нагоди, для, з метою, згідно з, відповідно до, залежно від, незважаючи на, всупереч, незалежно від.

II. Знайдіть у тексті займенники. Визначте їх розряд.

Вправа 389. Об'єднавшись у групи, проведіть «Лінгвістичну вікторину». Складіть від кожної групи по три запитання за поданим зразком.

Зразок.

1. Які два займенники, злившись в один, заважають дорожньому рухові? 2. Який займенник уживається лише в непрямих відмінках? 3. Які займенники потрібні підлозі, щоб вона стала чистою?

Вправа 390. Прочитайте і спишіть фразеологізми, поясніть їх значення. Визначте, з яким відмінком займенника вживаються прийменники. Підкресліть орфограми у виділених словах і поясніть їх. З двома фразеологізмами (на вибір) складіть речення.

1. Почувати себе в **безпеці**. 2. Втрачати владу над собою. 3. Кепкувати над собою. 4. **Зрозуміти** себе. 5. **Присягатися** собі. 6. **Тримати** на собі.

Вправа 391. Розкрийте значення фразеологізмів. Укажіть у фразеологізмах займенники, визначте, до якого розряду за значенням належить кожен з них. Складіть із фразеологізмами речення.

1. Узяти себе в руки. 2. За всяку ціну. 3. Сам на сам. 4. Не своїм голосом. 5. Не у своїй тарілці.

Вправа 392. Використавши особові займенники (на ваш розсуд), складіть шість речень з поданими на малюнку фразеологізмами.

Культура мовлення. Фразеологізми

Вправа 393. Запишіть речення, знайдіть у них зворотний займенник, надпишіть його відмінок і позначте, яким членом речення він виступає.

1. Я побачив і себе на тій фотографії. 2. До себе брат не мав ніколи ніяких претензій. 3. Миколка вперше побачив на собі таку гарну сорочку. 4. Галинка завжди брала мене з собою. 5. Дмитрик сам купив собі ранець.

Вправа 394. Перепишіть текст, знайдіть займенники особового та зворотного розрядів і підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі, яку вони виконують. Інші займенники підкресліть хвилястою лінією, надпишіть розряд.

Мамо! Я хочу щодня бачити тебе поряд, відчувати на собі твій лагідний погляд, розповідати тобі свої нові таємниці, які одразу стають нашими, бо кожен мій день – це і твій день, він тобі дорогий, як і мені. Скільки ти ще пробудеш далеко від дому? Бабуся запитує: «Чого вона так довго?» А я знаю: нам залишилося мало чекати! (Авторське).

В українській мові прийменники **з, над, перед, під** перед займенником **мною** (Ор. в. від **я**), який починається двома приголосними, вживаються з **і**, наприклад: *зі мною, наді мною, переді мною, піді мною.*

Вправа 395. Складіть речення із займенником **мною** та прийменниками **зі, наді, переді, піді** і запишіть їх.

Вправа 396. Напишіть листа до бабусі й дідуса або до дядька й тітки (обсягом в одну сторінку), використавши займенники відповідного розряду, лексичного складу, відмінкової форми. Який настрій ви подарували рідним?

§ 62. ПИТАЛЬНІ Й ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ ТА ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Вправа 397. Перепишіть, вставляючи на місці крапок потрібні займенники. Визначте, до якого розряду належить кожен використаний вами займенник. За потреби скористайтеся таблицею із вправи 382.

1. Ой ... в лузі озовись! 2. Ой ... росте без коріння? 3. А ... біжить без повода? 4. А ... росте без цвіту? 5. Ой ... то кінь стоїть, ... сива гривонька? 6. Переможе не той, ... хитріший, а той, чия правда. 7. Ой ... то хата не заметена, ой ... то дівчина не заплетена? (*Народна творчість*).

Довідка: хто, що, що, чий, що, чия, чия, чия.

Займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки* можуть містити в собі питання про особу, предмет, ознаку і кількість. Тоді вони є **питальними**: *Хто правду розповість?* (Д. Павличко). *Скільки буде на осінь весіль?* (Б. Бунчук).

Займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки*, що вжиті без питальної інтонації і служать для зв'язку між головним і підрядним реченням, називаються **відносними**: *Хто волю хоче вбить – загине* (Д. Павличко). *Це пісня та, яку з народження тобі співала мати* (П. Тичина).

Вправа 398. Запишіть речення. Знайдіть відносні й питальні займенники, визначте, яку синтаксичну роль вони виконують у реченні, підкресліть їх відповідно. Усно поясніть, як ви визначили ці розряди та їх синтаксичну роль.

1. Хто там плаче? Хто голосить, наче буря восени? І чие ридання носить вітер юної весни? (*М. Рильський*). 2. А змій, що жив за тим полем, у лісі, взяв ту скибу й закотив (*Народна творчість*). 3. Ти скільки класів закінчив? (*М. Стельмах*). 4. Куме, заспокойтесь, що з воза впало, те пропало (*І. Карпенко-Карий*). 5. Іде війна. А що ж то за козак, котрий коня не має для походу? (*Л. Костенко*).

За здатністю вказувати на предмети, ознаки і кількість та за граматичними ознаками питально-відносні займенники поділяються на три групи.

До **першої** належать займенники *хто, що*, які **вказують на предмети** і, як іменники, змінюються за відмінками.

До **другої** групи належать займенники *який, чий, котрий*, які **вказують на ознаки предметів**, зокрема на ознаку за їх порядком при лічбі, і, як прикметники, змінюються за родами, числами й відмінками, мають ту саму, що й прикметники, систему форм.

До **третьої** групи належить займенник *скільки*, який змінюється за відмінками і має ту саму систему форм, що й числівник *три*. Наприклад: *Скільком удасться прибігти першими?*

Вправа 399. Усно провідміняйте (виконують шестеро учнів) займенники паралельно з іменниками: 1) *хто?* сестра; 2) *що?* ліс; 3) *який?* весняний; 4) *чий?* Ольжин; 5) *котрий?* сотий; 6) *скільки?* чотири. Зі словосполученнями *весняний ліс* та *Ольжин день народження* складіть кожен своє речення і запишіть його в зошит.

Зразок:

Н. хто?	<i>брат</i>	чий?	<i>братів</i>	який?	<i>весняний</i>
Р. кого?	<i>брата</i>	чийого?	<i>братового</i>	якого?	<i>весняного</i>
Д. кому?	<i>братові</i>	чийому?	<i>братовому</i>	якому?	<i>весняному</i>

Культура мовлення. Фразеологізми

<p>РОЗУМНИЙ, КМІТЛИВИЙ, ЗДІВНИЙ</p> <p>Голова варить Голова на плечах Є лій у голові Макітра розуму Мати кебѣту Мати олію в голові, Мати розум Не в тім'я битий</p>	<p>ЗАПАЛЬНА, НЕВРІВНОВАЖЕНА ЛЮДИНА</p> <p>Гаряча голова Ні керма, ні вітрил Без гальм</p>
---	--

Вправа 400. Напишіть зв'язний жартівливий віршований або прозовий текст (шість-вісім речень), використавши подані на малюнку перед вправою фразеологізми та питальні або відносні займенники (на ваш розсуд).

§ 63. ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОСНИХ ЗАЙМЕННИКІВ ДЛЯ ПРИЄДНАННЯ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ДО ГОЛОВНИХ

Вправа 401. Прочитайте текст, знайдіть у ньому питально-відносні займенники, визначте їх синтаксичну функцію.

Справжній прихід весни пов'язувався в давнину в Україні зі святом Явдохи, яке припадає на 14 березня (за старим стилем 1-го). До цього дня випікали обрядове печиво, яке називали «веснянками». Дівчата й хлопці брали їх у долоні і з простягнутими руками йшли співаючи на околицю села, щоб закликати в гості весну-красну, на яку так довго чекали... «Ой весна, весна, ти красна. Що ж ти нам, весно, принесла?», – чулося звідусіль... (За В. Скуратівським).

І. Гончар. Веснянки

Усі питально-відносні займенники виступають членами речення й одночасно здатні сполучати підрядні частини речення з головною, тобто виконувати функцію сполучного слова: *Якби того, що в мріях маю, хоч краплю мати наяву* (В. Симоненко). *Скажи, зозуле, скільки мені жити?* (Л. Костенко).

Порівняйте такі синтаксичні конструкції; спостереження узагальніть:

Ви знаєте, хто написав це оповідання?

Ви знаєте, кому воно присвячене?

Ви знаєте, яким матеріалом скористався письменник?

Ви знаєте, скільки часу витратив автор для його написання?

Вправа 402. Придумайте і запишіть складнопідрядні речення з питально-відносними займенниками *хто, що, який, чий, котрий, скільки* в ролі сполучника (сполучного слова). Початок речення може бути таким: *Слонори обіцяють ... . Досягнуть ті ... .*

Певні труднощі з'являються лише при розрізненні відносного **займенника що** та **сполучника що**. Для їх розрізнення корисно пам'ятати:

- а) займенник *що* вказує на предмет (у широкому граматичному значенні);
- б) займенник *що* має значення називного чи знахідного відмінка;
- в) займенник *що* виступає в реченні підметом чи додатком;
- г) займенник *що* може мати на собі логічний наголос;
- д) займенник *що* нерідко може бути замінений займенником *який*.
Наприклад: *Це та дивовижна жовто-синя квітка, що квітне в Україні.* Порівн.: *Це та дивовижна жовто-синя квітка, яка квітне в Україні.*

Вправа 403. Перепишіть речення і визначте, якою частиною мови в кожному з них є **що**. Аргументуйте своє визначення. Підкресліть займенник **що** як член речення.

1. Видатний учений Володимир Іванович Вернадський був глибоко переконаний у тому, що життя вічне (*За С. Ковальчуком*).
2. Ангел торкався чола чоловіка, що засвітився у посмішці милій (*В. Колодій*).
3. Що робить сонце уночі, коли у лісу на плечі маленька зіронька сидить? (*М. Вінграновський*).
4. А от поспитай Марка, послухай, що розумні люди скажуть (*М. Коцюбинський*).

Вправа 404. Перекладіть румунською мовою, підкресліть займенники і визначте їх розряд в обох мовах.

1. Котра година? 2. Хто твій учитель української мови? 3. Який квітник кращий? 4. Чий це рюкзак? Я не знаю, чий він. 5. Скільки Василько книг прочитав, ніхто з його друзів не знав. Але всі знали, що багато.

Вправа 405. Складіть зв'язний текст (10-12 речень) із питально-відносними займенниками з теми «**Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла сподівайся**».

§ 64. НЕОЗНАЧЕНІ Й ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ. ЇХ ТВОРЕННЯ, ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС

Вправа 406. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Неозначені й заперечні займенники підкресліть.

1. Щоб жити – ні (в) кого права не питаюся (*П. Тичина*).
2. (Ні) ким не сходжені нас ждуть путі (*О. Ющенко*).
3. Це весна, що на землі бувала хто (зна) скільки років і століть (*М. Рильський*).
4. Заграйте що (небудь), як ваша ласка (*Леся Українка*).
5. У на-

шім раї на землі ні (чого) кращого немає, як тая мати молодая з своїм дитяточком малим. 6. Сирота Ярема, сирота убогий: ні сестри, ні брата, ні (кого) нема! (Т. Шевченко).

Неозначеними називають займенники, які загалом, а не точно вказують на особу і предмет, ознаку, властивість чи кількість, наприклад: *дехто, будь-що, якийсь, скільки-небудь*.

Неозначені займенники творяться від питально-відносних займенників *хто, що, який, чий, котрий* за допомогою префіксів *аби-, де-, будь-, бозна-, казна-, хтозна-* та постфіксів *-будь-, -небудь, -сь*. Порівн.: *абихто, будь-що, бозна-який, казна-чий, хтозна-котрий* і *хто-будь, щось, який-небудь*.

Аби-, де-, -сь із займенниками пишемо разом, а *будь-, -будь, -небудь, бозна-, казна-, хтозна-* – через дефіс: *абикотрий, де-хто, чийсь* і *будь-хто, котрий-будь, що-небудь*.

Вправа 407. Звіряючись із теоретичним матеріалом, уміщеним перед вправою, виберіть з-поміж запропонованих займенників неозначені і запишіть їх у дві групи: а) ті, що пишемо через дефіс; б) ті, що пишемо разом.

Абихто, бозна-чий, будь-який, ваш, весь, він, всякий, декотрий, інший, їхній, казна-який, кожний, котрий, котрийсь, мій, наш, ніхто, ніякий, увесь, хто, хтозна-який, чий-небудь, чийсь, що-небудь.

Заперечними називають займенники, які виражають заперечення вказівки на особу, предмет, ознаку чи кількість. Вони творяться від питально-відносних займенників за допомогою префікса **ні-**, наприклад: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки*.

Вправа 408. I. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть неозначені й заперечні займенники відповідно до того, яку синтаксичну функцію вони в реченні виконують.

1. Він не виносить сміття з хати, щоб хтось комусь не мовив щось (В. Симоненко). 2. Ніхто не підніме, не скаже: «Ходім, мій маленький, додому» (В. Сосюра). 3. Юні біологи мріяли знайти в печері хоч якогось живого прадавнього птаха (З журналу). 4. Вона напружено намагалася пригадати яку-небудь тему з античної літератури (З журналу). 5. То чого ж ти плетеш казна-що? Кажи діло і часу не гай (Панас Мирний).

II. Визначте граматичну основу другого і третього речень.

Неозначені та заперечні займенники поділяються на ті ж самі підгрупи і характеризуються тими ж граматичними ознаками, що й питально-відносні, порівн.:

Питальні	Неозначені	Заперечні	Граматичні ознаки
хто? що?	абихто, дехто, хтось, будь-хто дещо, щось, будь-що, що-небудь	ніхто ніщо	відмінок, істота відмінок, неістота
який? чий? котрий?	деякий, якийсь, який-небудь абичий, чийсь, чий-небудь котрийсь, котрий-небудь	ніякий нічий нікотрий	рід, число, відмінок рід, число, відмінок рід, число, відмінок
скільки?	скільки-небудь	ніскільки	відмінок

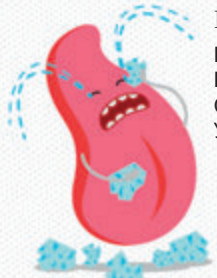
Неозначені й заперечні займенники відмінюються так само, як і питально-відносні, від яких вони утворені.

Вправа 409. Усно провідмініайте займенники *хто, дехто, ніхто; що, що-небудь, ніщо; який, будь-який, ніякий, котрийсь*.

Якщо з неозначеними й заперечними займенниками вживається прийменник, то він відокремлює префікс, і всі три елементи пишемо окремо, порівн.: *дещо і де в чому, дехто і де на кому*.

Культура мовлення. Фразеологізми

<p>СМІЯТИСЯ, РЕГОТАТИ</p> <p>Вибілювати зуби Продавати зуби Сушити зуби Шкірити зуби</p> 	<p>ПЛАКАТИ</p> <p>Пускати сльози Розсипати кисліці Сміятися на кутні Умиватися сльозами</p>
--	---

Вправа 410. Складіть п'ять речень з неозначеними та заперечними займенниками, використавши подані перед вправою фразеологізми для створення речень.

Вправа 411. Порівняйте групи займенників. На підставі спостереження сформулюйте висновок про те, як і від яких займенників утворено ці слова.

1. **Заперечні:** ніщо, ніхто, нічий. 2. **Неозначені:** будь-що, хтось, чий-небудь.

Вправа 412. Провідмініайте займенники *ніщо, казна-який* спочатку усно, а потім – письмово. З кожним займенником у формі родового відмінка складіть і запишіть речення.

Вправа 413. Попрацюйте в парах. I. Запишіть займенники під диктовку однокласника чи однокласниці. Написане уважно звірте з надрукованим. Обґрунтуйте написання. **II.** Складіть і запишіть по три словосполучення: «дієслово + неозначений займенник» та «іменник + неозначений займенник».

Кого-небудь, будь-хто, ніхто, дещо, будь у кого, хтозна-які, абихто, ні з ким, казна-чий, скільки-небудь, будь-якої, аби з ким, ніскільки, будь-що, казна-чого, ні для чого, казна в чому.

Вправа 414. I. Дослідіть походження виділених займенників (від яких частин мови вони утворені). З'ясуйте їх морфемну будову. **II.** Перебудуйте перші два речення на речення з однорідними членами, замінивши неозначені займенники іменниками.

1. **Хлопці й дівчата** нашої школи відвідують гурток журналістики. 2. **Деякі** батьки допомагали дітям створювати власні вірші. 3. **Ніскільки** уваги не приділяв Юрко вивченню рідної мови, тому й мав низький рівень знань з цього предмета.

Вправа 415. I. Розкрийте дужки, поставте, де це потрібно, дефіс, з'єднайте чи роз'єднайте частини слова. **II.** Складіть зв'язний текст (дев'ять-десять речень) з теми «Мій шкільний товариш», використовуючи цікаві для вас займенники (на ваш розсуд).

Аби/хто, будь/що, який/небудь, казна/що, скільки/небудь, ні/який, ні/в/чому, ні/до/чого, хтозна/хто, казна/в/якій, де/чий, ні/якого, аби/до/кого, будь/на/чому, чого/сь, будь/що, казна/в/якій, ні/чого, ні/до/кого.

Вправа 416. Спишіть речення, дібравши з довідки потрібні займенники. Визначте розряд і синтаксичну функцію дібраних займенників.

1. «Сонце б засліпив, – розхвастався Ліхтар, – якби мене ... підійняв до хмар» (*В. Симоненко*). 2. Ще ... не зумів відіспати мамині зморені сни (*Народна творчість*). 3. Я їх ... не питаю, вони мені ... не кажуть (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 4. Нам хотілося ... таке гарне намалювати, якого ще ніхто не малював. 5. ... із нас здалося, що за нами хтось спостерігає. 6. ... думки необхідно теж поважати. 7. Це була ... фантастична зустріч.

Довідка: комусь, ніхто, нічого, хтось, чиїсь, чогось, щось, якась.

Вправа 417. Із займенниками **де в кого, в декого, за будь-що** складіть і запишіть речення. Визначте відмінок і синтаксичну функцію займенників.

§ 65. ПРИСВІЙНІ, ВКАЗІВНІ, ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Вправа 418. Перепишіть речення, підкресліть займенники і визначте їх розряди. З'ясуйте граматичне значення присвійних, вказівних та означальних займенників.

1. Я твій, Вітчизно, вірний син (*Д. Луценко*). 2. Напишу усій родині, що живу я в Україні (*М. Сингаївський*). 3. Я без неї дня не міг би жити, а із нею – вічно буду жити (*С. Будний*). 4. Сама не знаю, що з собою робити маю (*Ірина Вільде*). 5. Надія любила свою квартиру. Зокрема цю кімнату (*Я. Баш*). 6. Відходять люди. І чийсь дороги стають від того просто стежечками (*М. Матіос*).

Присвійні, вказівні та означальні займенники мають дуже багато спільного, але кожен розряд має і свої особливості.

Присвійними називають займенники **мій, твій, наш, ваш, його, їх, їхній і свій**, які вказують на ознаку приналежності чого-небудь певній особі, наприклад: *мій зошит, наш клас, твоя книга, ваша парта, його подвір'я, їх пропозиція*.

До розряду **вказівних** належать займенники **цей (оцей), той (отой), такий (отакий), стільки**, які вказують на предмети, ознаки і кількість, наприклад: *цей день, той ліс, такий колір, стільки друзів*.

Розряд **означальних** об'єднує займенники **сам (самий), весь (увесь), всякий (всяк), кожний (кожен), інший**, що вказують на узагальнену ознаку особи чи предмета, наприклад: *сам автор, вся робота, всякий товар, кожний спортсмен, інший спогад*.

Присвійні, вказівні й означальні займенники, як і прикметники, змінюються за родами, числами і відмінками. Наприклад: *мій, цей, весь підручник, моя, ця, вся книга; моє, це, все завдання і мої, ці, всі підручники, книжки, завдання*.

Присвійним займенникам, крім того, властиве значення особи. Займенники **мій, наш** вказують на приналежність особі мовця – першій особі, наприклад: 1. *Мій брат зустрине вас на вокзалі*. 2. *Наша дискусія завершилася злагодою*.

Займенники **твій, ваш** вказують на приналежність особі співбесідника – другій особі, наприклад: 1. *Я готовий прийняти твою пропозицію*. 2. *Ваш клас посів перше місце*.

Займенники **його, її, їх, їхній** вказують на приналежність особі, яка не бере участі у розмові, тобто третій особі, наприклад: 1. *Де його брат учиться?* 2. *Це була перша її поїздка*.

3. Їх будинок стоїть поряд з нашим. 4. На їхньому боці досвід, а на вашому – молодість.

Вправа 419. Розгляньте відмінювання займенника **мій**. За цим же зразком усно провідніняйте займенники **твій** і **свій**.

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	мій	моє	моя	мої
Р.		мого	моєї	моїх
Д.		моєму	моїй	моїм
Зн.	мій або мого	моє	мою	мої або моїх
Ор.		моїм	моєю	моїми
М.	(на) моєму (моїм)		моїй	на (моїх)

Вправа 420. Прочитайте. Укажіть присвійні займенники, визначте, на приналежність якій особі кожен з них вказує.

1. Моя хата скраю – нічого не знаю. 2. Моє діло півняче: проспівав, а там хоч і не розвидняйся. 3. Добра каша, та не наша. 4. Не замітай чужої хати, дивися, чи твоя заметена. 5. Аж до діброви чути ваші голоси. 6. Не тіпся з чужої біди, бо вона нині його, завтра її, а тоді твоя буде. 7. Краще своя хата, ніж їхня палата. 8. Я свою вину на Івана зверну (*Народна творчість*).

Займенники **наш**, **ваш** відмінюються як прикметники твердої групи, а займенник **їхній** – як прикметник м'якої групи.

Вправа 421. Усно провідніняйте словосполучення **наш надійний щит**, **ваша велика радість**, **наше рідне поле**, **їхнє раннє цвітіння** і порівняйте відмінкові закінчення займенників і прикметників.

Вправа 422. Уважно розгляньте словозміну кожної з форм однини і множини займенників **цей**, **той** і з'ясуйте, що в них спільного і що відмінного.

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	цей	це	ця	ці
Р.		цього (від цього)	цієї	цих
Д.		цьому	цій	цим
Зн.	цей або цього	це	цю	ці або цих
Ор.		цим	цією	цими
М.	(на) цьому (цим)		(на) цій	на (цих)

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	той	те	та	ті
Р.	того́ (від то́го)		тієї́ (тої́)	тих
Д.	тому́		тій	тим
Зн.	той <i>або</i> того́	те	ту	ті <i>або</i> тих
Ор.	тим		тією́ (тою́)	тіми
М.	(на) то́му (тім)		(на) тій	на (тих)

Вправа 423. Перепишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Займенники, що в дужках, поставте в потрібній формі (відредагуйте речення).

1. Гірка та втіха, що по (вона) плач наступає. 2. Він би й робив, та в (він) рукави болять. 3. Хоч поганий ківш, то без (він) гірш. 4. Як з (така) піснюю, то ліпше без (вона). 5. На (свій) подвір'ї і собака пан (*Народна творчість*).

Так само відмінюються займенники *оцей, сей та отой*.

Вказівний займенник *такий (отакий)* відмінюється як прикметник твердої групи, а займенник *стільки* – як питальний займенник *скільки?* або числівник *два*.

Вправа 424. Провідмініайте питальний займенник *скільки?*, числівник *два* і вказівний займенник *стільки*. Порівняйте систему відмінюваних закінчень.

Означальні займенники *сам (самий), всякий (всяк), кожний (кожен), інший* відмінюються як прикметники твердої групи, а займенник *весь (ввесь, увесь)* – подібно до прикметників м'якої групи.

Відмінювання означального займенника *весь (увесь)*

Відмінок	Однина			Множина
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	весь	все	вся	всі
Р.	всього́ (від усьо́го)		всієї́	всіх
Д.	всьому́		всій	всім
Зн.	весь <i>або</i> всего́	все	всю	всі <i>або</i> всіх
Ор.	всім		всією́	всіма́
М.	(на) всьо́му (всім)		(на) всій	на (всіх)

Вправа 425. Прочитайте речення, знайдіть займенники, визначте їх розряди, граматичні ознаки і синтаксичну роль. Випишіть із тексту окремо присвійні, вказівні та означальні займенники.

1. Я всім у Каховці кажу: такого майстра, як мій батько, ніде більше нема... (О. Довженко). 2. Хто ж кому подасть гостинця, ще того ніхто не знає (Леся Українка). 3. Товариство, яке мені діло, чи я перший поет чи останній (П. Тичина). 4. У цій короткій, Василю, непридуманій повісті випадковості будуть, самі випадковості (Б. Мельничук). 5. Такі дива. То буде радість, а слова самі поллються (А. Малишко).

Культура мовлення. Фразеологізми

<p>ЗОВСІМ МАЛО З'ІСТИ Заморити черв'ячка Заморити хробачка Задушити в пузі комара</p> 	<p>ДУЖЕ БАГАТО З'ІСТИ Напхати пельку Набити черево Наїстися від пуза</p> 	<p>КРИТИКУВАТИ, СВАРИТИ Давати прикурити Давати прочуханки Знімати стружку</p> <p>Милити шию Протирати з пісочком Читати мораль (нотації)</p>
---	--	--

Вправа 426. Використовуючи присвійні, вказівні або означальні займенники (на ваш розсуд), складіть 12 речень із поданими перед вправою фразеологізмами.

 Вправа 427. Перекладіть українською мовою, знайдіть у перекладі займенники та визначте їх розряди в обох мовах.

Părinții d-sale au fost la unchiul nostru. Sora lui e învățătoare. Ne bucurăm foarte că v-am întâlnit. Câinele nostru e mai rău decât al vostru.

Numai acelu om i se cuvine laudă, care face fapte bune. Școlarul care se poartă frumos, e lăudat. Cine a descoperit America? Nici un om nu s-a născut învățat (М. Вікол).

 Вправа 428. Складіть зв'язний текст (9–12 речень) з теми «У моїй школі нудно не буває», використовуючи присвійні, вказівні та означальні займенники (на ваш розсуд).

§ 66. ДОРЕЧНЕ ВЖИВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У ВЛАСНОМУ МОВЛЕННІ. ЗАЙМЕННИК *ВИ, ВАШ* У ВВІЧЛИВО-ПОШАННОМУ ВЖИВАННІ

Вправа 429. Ознайомтесь із чотирма строфами різних поетичних творів Василя Симоненка, визначте загальну тональність кожного тексту та з'ясуйте місце і роль займенників у створенні емоційного колориту.

1. Ти знаєш, що ти – людина.
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
мука твоя – єдина,
очі твої – одні.
2. Земле рідна! Мозок мій світліє,
і душа ніжнішою стає,
як твої сподіванки і мрії
у життя вплітаються моє.
3. Всі образи й кривди до одної
я тобі забуду і прошу –
жду твоєї ласки хоч малої,
як земля у спеку жде дощу.
4. Ну скажи – хіба не фантастично,
що у цьому хаосі доріг
під суворим небом, небом вічним,
я тебе зустрів і не зберіг?

Займенників у мові небагато, але ми їх дуже активно використовуємо. Надзвичайно важливе значення має *доречне* їх уживання в усному і писемному мовленні.

Вправа 430. Прочитайте афоризми і з'ясуйте, замість яких іменників у них вжито особові займенники і в якій синтаксичній ролі.

1. Кожна мода має такий вигляд, ніби вона існуватиме вічно. 2. Коли слово наповнюється змістом, воно стає вагоме. 3. Що довший язик, то частіше об нього спотикаєшся. 4. Я мислю, отже, я існую. 5. Ви дивитесь, але ви не спостерігаєте, а це велика різниця. 6. Глядач завжди має рацію* – навіть коли немає. 7. Геній вказує шлях, талант іде ним (*Афоризми*).

Займенник *ви* вказує на те, що мовець звертається до багатьох осіб, наприклад: *Як ви міряли город, коли Лаврінова половина більша і вздовж і впоперек?* (І. Нечуй-Левицький). При звертанні до однієї особи *ви* вживається як засіб виражен-

* *Мати рацію* – говорити правду, висловлювати слушні зауваження.

ня ввічливості й пошани, наприклад: *Ви мене кликали, Іване Федоровичу?* (Олесь Гончар). *Чи ж ви, пані, місцева?* (Розм.).

Розпізнати ввічливо-пошанну форму займенника **ви** допомагає контекст:

– *Сподіваюся, Ви ще приїдете до нас із концертом? Наші учні слухали Вас із захватом. Вони казали: «Це “класна” музика!».*

Вправа 431. Перепишіть речення, відшукайте в них форми займенника **ви**. Ті з них, які вказують на багатьох осіб, підкресліть прямою лінією, а ті, які вжиті для позначення ввічливості й пошани, – хвилястою лінією.

1. Завтра приїжджаю до вас своєю машиною. Ви чуєте, пані Марто? 2. Не дай вам Боже, панночки, зазнати того, що я зазнала. 3. Цим разом вам вдалося переконати мене, докторе. Ось вам моя рука: завтра їду з вами... 4. Давно це було, діти! Вас ще на світі не було, як я вже дівувала. 5. Пане докторе, ви збираєте фанти? (*За Іриною Вільде*).

Ввічливо-пошанні займенники **ви, ваш**, як правило, пишемо з малої літери, а в листуванні – з великої.

Вправа 432. Прочитайте речення, знайдіть займенники, вжиті у ввічливо-пошанній функції, і з'ясуйте, у зразках якого стилю (розмовного, ділового, художнього чи в листах) вони використовуються.

1. Вельмишановний Добродію! Дуже дякую Вам за надіслання початку видрукуваних Ваших записів (*Леся Українка*). 2. Це вам, сестрице! (*Остан Вишня*). 3. Пишу до Вас під свіжим враженням од Вашої повісті «Земля» (*М. Коцюбинський*). 4. Ви мене кликали, Іване Федоровичу? (*Олесь Гончар*). 5. Вельмишановний добродію Цезарю Олександровичу! Дуже Вам дякую за Ваш портрет (*Панас Мирний*). 6. Сподіваємось, пане директоре, Ви почуєте нас (*З газети*).

Вправа 433. Ознайомтеся з текстом, доберіть до нього заголовки і поміркуйте проголос над стилістичною функцією у цьому тексті займенників **ти** і **ви**.

Вона верталась з лісу вузькою стежкою між двома смугами доспілого жита, а він ішов тією самою дорогою до лісу або бозна-куди.

Йшли назустріч одне одному, зближалися з кожним кроком, трохи збентежені, трохи врадувані, – аж врешті стали. Стояли проти себе нерішучі, вичікуючи, хто перший заговорить. «Ти чи ви?» – билось їй у голівці.

Інстинкт підшепнув їй заговорити до хлопчика в куценьких штанцях, до цього недавнього ще товариша – будівничого замків у піску, – «ви».

– Ви куди? – спитала.

І цим чужим їм обом «ви» вона відразу підняла їх з дітей до молодих людей.

Немає у світі нічого більш зворушливого, ніжнішого, як той перехід у дітей з «ти» на «ви», а потім знову на «ти» (*За Іриною Вільде*).

Вправа 434. Відредагуйте речення, поясніть характер помилок.

1. Він просидів цілий вечір, обдумуючи свою автобіографію. 2. У мойого брата канікули вже розпочалися. 3. Викладачка запропонувала студенту вичитати свою доповідь. 4. Я впевнений, що доля випускників у своїх руках. 5. Матвієвська У.С. входить до складу комісії з питань екології. Про її роботу неодноразово писали в районній газеті. 6. Коли мама побачила, як я прибрала в кімнаті, вона схопилася за свою голову. 7. У кожної людини є своя заповітна мрія. 8. Під час експерименту показник не фіксувався, отже він не може бути врахований. 9. Як мені б хотілося мати фотографію Тетяни, я її так поважаю, що постійно б носив її із собою.

Вправа 435. Складіть і запишіть невеликий діалог (10–12 реплік) відповідно до запропонованої ситуації (на вибір). Використайте особовий займенник **Ви** у ввічливо-пошанному значенні при звертанні до однієї особи.

I. Вам необхідно розпитати в незнайомій дорослої людини, де знаходиться найближчий книжковий магазин.

II. Ви бажаєте дізнатися у вчительки Лариси Вікторівни, коли буде контрольна робота з географії.

III. Вам потрібно, щоб бібліотекар Інна Іванівна знайшла для вашого молодшого братика цікаву книжку з історії України.

Вправа 436. Прочитайте репліки діалогу. Чому в першому варіанті вжито займенник **ви** з великої літери, у другому – з маленької? Назвіть учасників розмови.

1) – Як Вас звати, скажіть, будь ласка!

– Сидоренко Роман Сергійович.

– Скільки Вам років?

– 23.

– Як довго у Вас болить рука?

– Майже тиждень.

- 2) – Хотів би з вами познайомитися. Мене звати Ігорем.
 – Я – Оксана. А це мій брат Іван.
 – Мені про вас багато розповідали!
 – Приємно чути.

Вправа 437. Пригадайте назви сільськогосподарських і робітничих професій, характерних для вашої місцевості. Опишіть роботу людей однієї із названих професій, вживаючи займенники різних розрядів.

Вправа 438. Шестикласник Павлик Чернівчан готує до шкільної газети замітку про свого друга Гриця Унгуряна. Допис майже готовий, залишилося тільки трохи доповнити його та відредагувати. Допоможіть Павликові зробити це (письмово).

Грицеві дванадцять років. Ми з першого класу сидимо з Грицем за одною партою. Гриць гарно вчиться. У Гриця всі оцінки відмінні. Гриць любить багато читати. Грицеві дуже подобаються книжки про пілотів, про мандрівників. Батько Гриця дозволяє Грицеві користуватися своєю бібліотекою.

Гриць мріє стати космонавтом. Наполегливість і працьовитість Гриця допоможе Грицеві досягти цієї високої мети.

У Гриця багато друзів серед його ровесників та учнів молодших і старших класів. Гриць бере активну участь майже в усіх спортивних змаганнях, які проводяться у школі.

§ 67. РОЗБІР ЗАЙМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини).
4. Розряд.
5. Особа (якщо є).
6. Рід (якщо є).
7. Число (якщо є).
8. Відмінок.
9. Синтаксична роль.
10. Вимова і написання.

Зразки розбору

Ти мене не забула? (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Ти – займенник, початкова форма *ти*, особовий, друга особа, однина, називний відмінок. У реченні виконує роль підмета.

Зразок письмового розбору

Ти – займенник, п. ф. *ти*, особ., др. ос., одн., Н. в., підмет.

Вправа 439. Прочитайте і перепишіть речення, знайдіть займенники, підкресліть їх. Виберіть займенники кожного розряду і зробіть повний морфологічний розбір. Займенників якого розряду у праві немає?

1. Дядько Себастьян теж вибрав собі книги, правда, не такі товсті, як я. 2. Яку ж тобі ще підібрати? Чи не оцю? 3. А в них є про кіборгів? 4. Ти, Михайле, як закінчиш свою школу, приїжджай учитися до нас. Я тобі дам усі книжки прочитати. 5. І нам усім чогось стає дуже смішно (*За М. Стельмахом*).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Завдання 1. Встановіть, який займенник у рядку зайвий. У якому займеннику ви засумнівалися?

1. Мій, нашого, їхнім, свій, той.
2. Чий, яка, котрому, чого, себе.
3. Я, її, вони, ми, нас.

Завдання 2. Запишіть усі форми роду і числа займенників *мій, твій, свій, наш, ваш, їхній*. Якого вони розряду?

Завдання 3. Запишіть усі родові й числові форми займенників *цей, той, такий, який, чий, котрий*, погрупувавши їх за розрядами.

Завдання 4. Запишіть ті із наведених займенників, які не мають ані роду, ані числа: *скільки, я, хто, стільки, котрий, що, вона, весь*.

Завдання 5. Займенники якого розряду утворюються з допомогою часток (префіксів чи постфіксів) *будь-, -небудь, -будь, казна-, хтозна-* та ін.?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Усі слова є займенниками в рядку

- А якийсь, будь-як, абихто, що-небудь, казна-де
- Б дечий, абиколи, хто-небудь, будь-чий
- В нікотрий, ніякий, абиак, будь-коли, неабиякий
- Г казна-котрий, бозна-хто, щось, що-небудь

2. Усі займенники вказують на предмет чи особу в рядку

- А будь-хто, щось, нічий, він, деякий
- Б я, такий, ніякий, ти, хтось
- В воно, їхній, себе, ви, стільки
- Г вона, дехто, ми, сам, казна-що

3. Усі займенники пишемо через дефіс у рядку

- А аби/хто, будь/чий, де/котрий, казна/що
- Б ані/який, де/який, аби/що, чий/сь
- В будь/що, чий/небудь, казна/який, хтозна/скільки

4. Усі займенники пишемо окремо в рядку

- А з/ким/небудь, хтозна/що, скільки/небудь, аби/який
- Б ні/у/скільки, ані/про/що, будь/за/що, казна/хто
- В ні/з/ким, казна/від/кого, ані/про/що, ні/про/кого

5. Усі займенники написані неправильно в рядку

- А де-хто, будь чий, аніскільки, дещо, аніщо
- Б з ким-небудь, ні від кого, будь-чим, аніякий, щось
- В нізким, хтозна-для чого, аби-що, ані-скільки, ні-котрий

Вправа 440. Творче завдання.

I. Перебудуйте речення так, щоб вони набули протилежного змісту. Замініть ужиті в реченнях займенники іншими можливими.

1. У нас кожну справу можуть поставити з ніг на голову. 2. Чом би тобі не погодитися ходити на тренування? 3. Пора хизувати-ся собою, а не своїми успіхами.

II. Знайдіть в інтернеті текст про космічні кораблі. З'ясуйте, чи є у 40 рядках тексту займенники. Якщо є, випишіть їх, визначте розряд і поясніть доцільність їх використання.

ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

ЗАПИТАННЯ З ПОДІЛУ СЛІВ НА ЧАСТИНИ МОВИ

1. Який розділ науки про мову називається морфологією?
2. Скільки частин мови виділяє українська морфологія?
3. На які групи поділяються частини мови? Що покладено в основу цього поділу: значення? спосіб сполучуваності з іншими словами? синтаксична роль?

Вправа 441. Прочитайте текст і випишіть з нього окремо по два слова кожної вивченої частини мови. З'ясуйте, чи всі частини мови засвідчені цим текстом?

Добрий день, дорога Маріє Василівно! З палким привітом звертається до Вас Петрович Дяченко. Чи пам'ятаєте?.. Та, мабуть, добре пам'ятаєте: мороки ж Вам було стільки зі мною...

Живу я на далекому острові, працюю інженером-метеорологом. От приїду у відпустку – не впізнаєте. Вийшов з мене радист. Це завдяки Вам, Маріє Василівно. Тепер я добре зрозумів, що тільки з хорошого, старанного і дисциплінованого учня вийде справжня високоосвічена людина для нашої держави.

З повагою Арсеній Дяченко (За Ю. Збанацьким).

Вправа 442. I. Прочитайте текст. Випишіть з нього окремими групами всі слова тих частин мови, які ви вивчали за програмою шостого класу.

Україно! Пишаюся тим, що маю повне право назвати тебе рідною. Своїми розмірами ти більша за такі держави, як Англія, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Данія, Португалія і Швеція разом взяті. Сім європейських держав могли б розміститися на площі в шістьсот три тисячі квадратних кілометрів (З газети).

II. Продовжіть тему створеними вами кількома реченнями.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ІМЕННИК»

1. Що називається іменником?
2. Які іменники мають значення спільного роду?
3. Які іменники не мають граматичного значення роду?
4. Скільки відмін мають іменники?
5. Які іменники не належать до жодної з відмін?
6. Наведіть приклади незмінюваних іменників та іменників, що вживаються лише у множині.

Вправа 443. I. Ознайомтеся із текстом, знайдіть у ньому іменники і випишіть їх, визначивши рід, число, відмінок і відміну, групу (якщо вона є) кожного. Чи погоджуєтеся ви з автором? II. Що, на вашу думку, треба робити, щоб зберегти рідну мову і пісню?

Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й одчайдушніше, ніж свої кордони.

Якщо народ втратить свою мову, то і народу цього більше не буде (За Г. Нудьгою).

Вправа 444. Розкриваючи дужки, перепишіть речення. Поясніть написання **не** з іменниками.

1. Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли; у нас нема зерна (не)правди за собою (Т. Шевченко). 2. Згода дім буде, а (не)згода руйнує (Народна творчість). 3. Рушієм і мірою життя є добро, а (не)зло, дружба, а (не)зненависть і (не)поневолення (О. Довженко). 4. Людська (не)доля будила (не)розпач в мені, а бажання кращої долі, яснішої (Леся Українка).

Вправа 445. Спробуйте скласти текст лише з іменників (можна використати кілька прикметників). Чи вдалося?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ПРИКМЕТНИК»

1. Що називається прикметником?
2. Які граматичні ознаки має прикметник?
3. Як творяться вищий і найвищий ступені порівняння прикметників? Наведіть приклади.
4. У яких прикметниках пишеться **н**, а в яких **нн**? Наведіть приклади.
5. Які прикметники належать до твердої групи, а які – до м'якої?

Вправа 446. Перепишіть, вставте **н** чи **нн**. Поясніть їх написання. Підкресліть прикметники м'якої групи однією лінією, а твердої – двома.

1. Ліс оповитий осі..іми чарами. 2. Багата півде..а природа відкрила кам'янисте косогір'я. 3. Над со..им селом високо вгорі розкинувся зоря..ий намет загадкового неба. 4. Щось незбагне..е було в тій величчі (І. Цюпа). 5. Незрівня..а краса твоя, Україно! 6. І зірок незліче..і отари миготіли мені в саду (В. Симоненко). 7. Пташин..им дзвоном повниться земля (К. Бальоха). 8. Рої бджоли..і золоті над річкою про літо дзвонять (В. Підпалій).

Вправа 447. Напишіть складні прикметники разом або через дефіс. Поясніть їх правопис.

Темно/зелений, жовто/синій, військово/морський, борошно/мельний, північно/західний, західно/український, воле/любний, українсько/румунський (словник), літературно/музичний (концерт), добрий/предобрий.

Вправа 448. Поясніть, чому лише від якісних (і навіть не від усіх) прикметників можна утворювати ступені порівняння.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»

1. Які числівники відповідають на запитання *скільки?* а які на запитання *котрий?* Наведіть приклади.
2. Назвіть розряди кількісних числівників.
3. Подібно до якої частини мови відмінюються порядкові числівники?

Вправа 449. Прочитайте, назвіть числівники. Виділені числівники розберіть як частину мови.

1. Широке небо неначе кліпало **тисячами** блискучих очей (*І. Нечуй-Левицький*). 2. Один всю роботу робить, другий господаря молоком поїть, третій хату стереже (*Народна творчість*). 3. Уперше зворотний бік Місяця був сфотографований у жовтні **тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятого** року (*З газети*).

Вправа 450. Запишіть числа словами. Числівники з іменниками поставте в потрібному відмінку.

1 (хлопець), 1 (дівчина), 1 (дитина), 7 (книги), 7 (ластівки), з 20 (гривня), знаходиться на 8 (поверх), жити у 18 (будинок), 2 (кінь), 1,5 (метр), у 1999 (рік), після 3 (день), до 1 (грудень).

Вправа 451. Створіть текст про спорт (сім-вісім речень), в ньому використайте слова **сто** і **сотня**, **десять** і **десятка**.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ЗАЙМЕННИК»

1. Які слова називаються займенниками?
2. Скільки розрядів має займенник? Назвіть їх.
3. Чим питальні займенники відрізняються від відносних?
4. Як пишемо **ні** в заперечних займенниках?

Вправа 452. I. Спишіть речення, розкриваючи в них дужки. Усно поясніть написане.

II. Поясніть усно, як ви розумієте зміст речень 4 і 5.

1. Гука(ти) в минуле – даремна турбота, гукай у майбутнє – хто(-небудь) почує (*О. Підсуха*). 2. Вона не терпіла (будь)якого бруду (*Олесь Гончар*). 3. (Ні)яке дитяче товариство хлопця не приваблювало (*Я. Баш*). 4. Тільки той не помиляється, хто (ні)до (чого) не торкається (*Народна творчість*). 5. Ми бідні не тим, що (ні)чого не маємо, а тим, що (ні)чого не знаємо (*Народна творчість*).

Вправа 453. До кожного речення допишіть своє друге речення, яке продовжить зміст першого і в якому ви замініте займенником підкреслені підмет, додаток чи означення.

1. Любіть травинку і рослинку, і сонце завтрашнього дня (*Л. Костенко*). 2. Дерево міцне корінням, а людина – друзями (*Народна творчість*). 3. Не зможу ані кроку я по чужій землі – не виживе душа (*Ю. Каплан*).

Вправа 454. Створіть текст (сім-вісім речень), у якому займенники **хто** і **що** будуть і питальними, і відносними. Наприклад: *Хто хоче поїхати? Поїде лише той, хто хоче.*

Вправа 455. Прочитайте початок тексту. Продовжіть його, описавши настрій дітей, які відпочивають біля річки під час літніх канікул. Назвіть кожне слово в цілому тексті як частину мови. Які слова ви не змогли назвати?

Річка зміліла і лагідно котить свої хвилі до ніг малечі, пестить засмагли тільця прозорими водами, ніжно огортає їх золотим пісочком і сонячними променями.

ДОДАТКИ

ТРЕНУЄМО УСНЕ І ПИСЕМНЕ МОВЛЕННЯ ЧИТАЄМО І СТВОРЮЄМО ВЛАСНІ ТЕКСТИ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ РОЗМІРКОВУЄМО, ФАНТАЗУЄМО, ТРЕНУЄМОСЯ В ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ

І. НАШ КРАЙ

Старовинна буковинська земля – край смerek і буків, край білопінного Черемошу і Пруту, край журливої пісні і стрімкого танцю, край, який завжди славився мужністю духу народного і високим мистецьким надбанням.

Історія народу, який населяє Буковину, глибоко вплетена корінням у давнину й оспівана в піснях, думках, легендах. Висока патріотичність буковинців, напевне, стала причиною того, що і зараз по селах створюються козацькі організації, у яких панують повага і шана, невичерпна любов і синівська ніжність до рідної землі. Наприклад, у селищі Лужани створено козацький курінь, без участі якого не відбувається жодного більш-менш визначного свята: при курені діють козацький хор, танцювальна група та фольклорний ансамбль «Червона калина». На всіх святах, урочистостях зі сцени селищного Будинку культури обов'язково звучать козацькі пісні про Україну та український народ, який стільки витерпів, поніс такі великі жертви у боротьбі за волю і незалежність (За О. Сивкою).

ІІ. ЯК МИ ГОВОРИМО

Мабуть, немає людини, якій би було байдуже, слухають її в товаристві чи ні. А досягти цього вміють не всі. Запам'ятай: тебе слухають, якщо ти маєш сказати щось цікаве. До того ж треба вміти висловлювати інформацію. Мова, манера говорити кожного – дзеркало його культури. Хіба ж приємні, наприклад, крикуни? Від них ми швидко стомлюємося, перестаємо розуміти їх. А хіба приємно слухати тих, хто сипле словами, наче горохом об стіну, ковтаючи слова, закінчення, склади? А який негативний вплив має той, хто весь час перебиває співрозмовника, прагне захопити лідерство в бесіді. Є люди, дотепні за своєю вдачею, скаже слово – всі навколо сміються. З ними легко, весело.

Уміння говорити і слухати – приємна людська риса. В умінні говорити, слухати виражається велика внутрішня культура кожного з нас (Н. Бабич).

ІV. ЛИСТ

«Дорога моя вчителько, незабутня Мар'яно Олексіївно! Ось знову добрий сон нагадав мені про Вас. І я пишу, бо хочу привітати Вас з таким поважним ювілеєм. А ще вкотре хочу подякувати Вам за добру науку, за життєві уроки, за Ваше ласкаве серце. Так, так, роки минули, дорога Мар'яно Олексіївно, а я пам'ятаю не тільки Ваші мудрі уроки, а

й ті дні, коли Ви приїздили до мене в районну лікарню після операції... Моя мама у ланці копала буряки, як осінь уже була з болотом. Руки у мами не просихали від мозолів. Той буряк мусили встигнути зібрати до снігу. І сонце сходило й заходило їй на полі. А Ви після уроків через день приїздили до мене. І привозили щоразу тепленький курячий супчик... Ой, цього я, дорога моя вчителько, ніколи не забуду. І хочу, щоб Ви знали, що тут, у німецькому місті Ейзенаху, я щовечора молюся за Вас...» (В. Михайловський).

V. МАМА ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

Ах, та Марія, та Марія! Це була справжня Марія. Вийшовши молоденькою, ледве 18-літньою за мого батька, стала нашою матір'ю, бо нас було більше людей у хаті – сама я була четверта у ряду. Полюбивши мого батька, а з тим його рідну мову, перейшла без вагань на його віру. Вона не була вчена... Без знання французької мови й гри на фортепіано взяла наша мати тяжкий обов'язок стати дружиною і матір'ю. Скільки безмежної доброти, біблійної лагідності, жіночої ніжності мала вона в собі... (За О. Кобилянською).

VI. ПРО ЗНАННЯ

Усе свідоме життя я намагався збагачувати себе інтелектуальними знаннями. Це було моєю головною метою. Я перелопачував тисячі книжок, заглиблювався у різні філософські течії, шукав істини у дискусіях з освіченими людьми і тягнувся до великих інтелектуалів і логіків.

Однак минув час, коли я збагнув, що не інтелектуальні знання головні, а духовні. Духовні! І досягаються вони не кількістю прочитаних книжок, а чистотою душі та серця. Простий селянин, що живе в єдності з навколишнім світом, має тверду і непохитну віру, стоїть набагато вище від будь-якого інтелектуала. Бо вище серце від розуму (П. Сорока).

VII. НЕБО

А над нами всіма – небо. Небо наше, домашнє, як чорнобривці. Я люблю небо. І особливо люблю, коли не бачу його. Я люблю його в темному нашому погребі, коли співаю вершки з глечиків потай від мами: мами вдома нема, а небо є. Люблю його уві сні, коли сниться мені наше небо в криницях; сниться в пригорщі води – з хмарами, коли я умиваюся вранці, що наче вмиваюся хмарами. І ще люблю небо найбільше тоді, коли в ньому летить лелека до нашої хати і дід іде до хати з ціпком за плечима (За М. Вінграновським).

VIII. ЧОМУ ПОТРІБНО ОХОРОНЯТИ ПРИРОДУ

Відомо, що охорона природи – це збереження, раціональне використання і відтворення природних багатств. Матеріальні блага, умови життя і здоров'я людей значною мірою залежать від стану природи та її ресурсів. Нині, коли природні ресурси вичерпуються, забруднюються

води і повітря, посилюється ерозія ґрунтів, зникає багато видів рослин і тварин, створюється загроза самому існуванню людини.

Це наочно виявилось у зв'язку з катастрофою на ядерному реакторі Чорнобильської АЕС. Як результат – радіоактивне забруднення значної частини території України, більшості областей Білорусі...

Для того, щоб на нашій Землі були нормальні умови для життя, потрібні спільні зусилля всіх країн і народів (*М. Паламарчук*).

ІХ. МАНЮНЯ Й ОРЛИК

Осінь прийшла така, що білі і чорні коти носили з мокрих полів мокрих мишей мішками. Теплі ще з літа, сухі польові дороги поволі хололи...

Тьмяно відсвічували боки, грива і хвіст моєї Манюні. Нога за ногою, понуривши голову, Манюня потихеньку тягнула купленого позаторік у циганів любого мені воза. Наш віз – халабуда на гумових колесах рівно котив по жовтій дорозі й наче дрімав. Снилось щось на ходу і Манюні. Манюня не оглядалася не лише на мене, але й на свого синочка Орлика – чи не відстав, – бо Орлик любив відставати. Ось і тепер він задивився на страхопудне, мов чорна повітряна куля, сорочине гніздо на акації в лісосмузі, задер голову, став і стоїть. У гнізді наче нікого нема. Та є! Орлик того не знає й через те не підозрює, що сорока впірнула в колючу свою домівку, тепленько вмостилася, слухає дощик і мовчки сидить. Дзьобик її не ворухиться. Не ворухнеться під нею внизу на дорозі й Орлик. Сорока простерегла Манюню й запам'ятала мене. Тепер під нею з'явився Орлик. Ще один за сьогодні кінь, лише дитина: на гінких горіхових ніжках, цей коник-хлопчик зловив у свої придощені очі сорочине гніздо й розмірковує, що воно таке? Орлику півтора місяця, і це його перший вихід в осінній світ (*За М. Вінграновським*).

Х. ПТАХИ У ВЕРЕСНІ

Улітку уже не почуєш у лісі пташиних переспівів, усіх цих витьохкувань, щебетів, скрекоту і воркування горлиць, хоча назовсім пташині голоси не зникають ніколи. То дрозди перегукуються, то вони скрикують, то дятлів барабанный дріб порушить вистояну зелену тищу. Але то не спів, не натхненна шлюбна симфонія. Її коротка пора безповоротно минає з весною.

На початку осені, птахи не співають зовсім, тільки інколи сваряться.

Але ті птахи, яких чекає вирій, у жодні чвари не вступають. Навпаки, вони стають усе більш умиротвореними і самозаглибленими, ширяють то поодинці, то невеликими зграйками в небі й ніби випромінюють мир і спокій.

Птахи дивовижно нагадують людей, і я вже не маю сумніву, що вони так само гостро сприймають навколишній світ, як ми, і так само переживають, радіють і страждають (*За П. Сорокою*).

ХІ. ІВАН МИКОЛАЙЧУК

У тому, що зробив Іван Миколайчук – актор, драматург, режисер, громадянин, так багато і розуму, і серця, і болю, і надії, що вистачить з лишком і нам, і дітям нашим. Його творче, особистісне послання людям відбулося, хоча й багато років відсувалося в тінь фальшивих авторитетів від кіно. Його голос прозвучав у всьому світі голосніше, ніж у себе вдома.

...Так, його почули і сприйняли людські серця.

...Ми простували з Іваном ранковими вулицями невеличкого прикарпатського містечка, дійшли до автобусної зупинки, заговорилися. За кілька хвилин я помітив, що троє чи четверо дітей стоять неподалік і в незвичайній для дітлахів тиші дивляться на Івана. Іван їх уже помітив. У дитячих очах світилися щастя і відчай, ніби вони не могли до кінця повірити в те, що це насправді він. Іван підняв руки й, швидко-швидко змінюючи положення пальців і рук, «заговорив» мовою глухонімих. Діти в це вже просто повірити не могли, як і я не вірив своїм очам. Потім діти разом «заторохкотіли» руками – вони справді були глухонімі. Іван збагнув це одразу з особливого виразу їхніх очей, з їхнього мовчання.

...Весь ранок Іван провів з цими дітьми (За Ю. Ільєнком).

ХІІ. ЛІТЕРАТУРА

Усі люди незвичайні, всі переживають дивовижні пригоди, у кожній душі світ відбивається в тисячобарвних веселках незрівнянного блиску. Кожен усвідомлює це, проте багатьом бракує відваги зізнатися в цьому навіть собі. Люди в їхній переважній більшості – істоти несміливі. Іноді потрібні дуже сильні потрясіння, болісні чи радісні, щоб зірвати печать мовчання. І тоді з уст наймовчазніших людей падають слова одкровення.

Призначення літератури – затримати час в його нинішньому плині. Це вона у вічному теперішньому фіксує все, що будь-коли відбувалося. Й.-В. Гете писав: «Я звик втілювати в образи, в поезію все, що мене тішить, засмучує і гризе. Всі мої твори – фрагменти однієї великої сповіді».

Як і будь-яка сповідь, література теж знімає тягар з душі людини, визволяє її від терзань, від нав'язливих відчуттів чи думок.

Слово, рідний брат мрії, прочиняє хвіртку, через яку будь-якої хвилини можна вибратися на волю. Перо стає чарівною паличкою, яка видобуває з хаосу явищ дійсності новий, незнаний світ... (За Я. Парандовським).

МОВА

Мова – далеко не тільки «засіб спілкування», тобто передачі вже готової думки, як нас усіх учили в давнішій школі. Куди серйозніша її місія бути способом народження тих думок: коли нема мови, людина просто-напросто «не має чим думати» (О. Забужко).

А думати нині є кому. І є про що, бо наші діти можуть багато чого розповісти і показати нам, батькам, які прагнуть бачити своїх дітей високоосвіченими у кожній сфері сучасного життя суспільства (Н. Бабич).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО ТЕКСТУ

Завдання 1. Допиши роздуми.

1. Сучасна людина вивчає космічний простір не лише через телескоп – вона може полетіти до далеких планет на космічному кораблі. Якби я міг полетіти в небо, я хотів би побачити ... і довідатись... Думаю, що це...

2. Мені приснився сон: начебто я – капітан океанського корабля, команда якого вивчає жителів водного простору. Після цього сну я все частіше думаю про...

3. Я люблю своє село (місто). Маю друзів, які живуть у ньому, часто зустрічаю свою першу вчительку, майже щодня навідуюсь до бабусі й дідуся... Якось я почув від батьків, що нам доведеться переїздити в інше село (місто). Відтоді я думаю, що буде з ...

Завдання 2. Допиши розповідь.

1. На шкільному спортивному майданчику віднедавна нас перед уроком фізкультури зустрічає руде маленьке цуценя. Звідки воно тут – ніхто не знає. Нам не дозволяють його гладити чи брати на руки – кажуть, що це небезпечно для здоров'я. Але одного дня песик не з'явився...

2. У школі організували виставку учнівської творчості. Яких тільки гарних і потрібних речей там не було! Діти показали результати своєї праці: вишивки, моделі машин, літаків, ... Молодші школярі зробили виставку... Мене найбільше вразили...

3. У кожному місті чи селі є визначні місця, пов'язані з історичною подією або історичною особою. Кожен житель повинен знати ці місця, щоб могли розповісти про них гостеві свого краю.

Я можу розповісти про...

Завдання 3. Допиши опис.

1. У моїй кімнаті навпроти великого вікна, з якого видно наш сад, стоїть мій письмовий стіл, на якому...

Поряд зі столом на стіні – стелаж для книжок, з якого я можу дістати... Це моє робоче місце. Адже навчання – це моя важлива робота... і я...

2. Квіти – це моє захоплення. Я знаю про них багато. Наприклад, тюльпан... (тройнда, піон...).

3. Фруктові та ягідні дерева я знаю змалечку. Про них можу багато розповісти. Наприклад, яблуна... (груша, вишня...).

4. Автомобіль – моє захоплення. Я знаю всі сучасні марки. Але найбільше знаю про... Розкажу, що...

5. Я ще не був / не була на морі, але уявляю собі його так...

6. Я ще не ходив / не ходила у гори Карпати, але думаю, що вони такі...

7. Я не збирав / не збирала урожай фруктів, але думаю, що це треба робити так...

VI. ПОМІРКУЙ (І НАВІТЬ ПОФАНТАЗУЙ) І ПОДІЛИСЯ З ОДНОКЛАСНИКАМИ СВОЇМИ ДУМКАМИ ПРО...

1. Чому земля – вона, хліб – він, а молоко – воно?

2. Чи всі люди на землі прокидаються і лягають спати тоді ж, коли й ти?

3. Чому лагідне, добре слово заспокоює людину, коли вона роздратована?

4. Що було б, якби всі твої односельчани (або жителі твого міста) одночасно пішли в ліс (або до річки, або поїхали подорожувати і под.)?

5. Як би ти допоміг товаришеві чи товаришці, якби вони випадково поранили руку або відчули себе хворими?

6. Чому собака – друг людини, а вовк – небезпечний для людини?

7. Чи можуть перелітні птахи усе ж не полетіти у вирій?

8. Чому і коли коня називають мудрим, віслюка – ледачим, kota – лінивим, рибу – німою, небо – високим, погану людину – низькою, вечір – пізнім або раннім, день – довгим чи коротким, стіл – обіднім або кухонним, серце – добрим або злим, язик – го-стрим або солодким?

9. Чи варто називати новонароджене дитя ім'ям, яке є іменем не твого, а якогось іншого народу? Для чого всі українські та румунські імена можуть набувати пестливої форми?

10. Чому кожен народ має своїх героїв і хоче, щоб про них знали інші народи?

11. Чому в пісні співають: «Не рубай тополю! Може, та тополя – твоя доля. Краще їй водиці принеси...»?

12. Коли цвітуть у житі маки і волошки – це добре чи є загрозою врожаєві?

13. Що б ти зробив, якби, прокинувшись одного ранку, побачив усе довкола – вдома і за вікном – у сірому кольорі?

14. Що краще: коли кажеш «не хочу», чи коли щиро зізнаєшся – «не можу»? Чому?

15. Яка книжка тобі більше подобається – паперова чи електронна? Чому?

МІЙ ДРУГ КОМП'ЮТЕР

Пошук 1. Відкрийте на своїй сторінці в соціальній мережі надіслані вам листи. Випишіть з них в окремий рядок наявні там прикметники. Які прикметники переважають: позитивного («доброго») чи негативного («злого») змісту? І що ви з приводу цього думаете?

Пошук 2. Випишіть з листів або повідомлень, отриманих вами у соціальній мережі імена і прізвища своїх адресантів (тих, хто вам пише). Поділіть ці назви на дві групи: 1) відмінюваних в українській мові прізвищ і 2) невідмінюваних прізвищ. За якими ознаками ви їх поділили?

Пошук 3. Проаналізуйте, як у соціальній мережі зазначається дата надсилання листа чи повідомлення. Так, як дата класної або домашньої роботи, чи інакше? Чи вживаються кількісні та порядкові числівники, а чи лише цифри?

Пошук 4. Наберіть у пошуковій системі інтернету слова *берегиня, русалка, мавка, лісовик, польовик, домовик, Даждьбог, Стрибог*, з'ясуйте їх лексичне значення. Хто і коли може ці слова використовувати?

Пошук 5. Знайдіть в інтернеті три вірші М. Емінеску і три поезії Т. Шевченка. Випишіть з них іменники на позначення простору. Чи є у цих текстах однакові іменники з таким значенням?

Пошук 6. Знайдіть в інтернеті карту України. Запишіть окремо назви міст, що є: 1) іменниками чоловічого роду, 2) іменниками жіночого роду, 3) прикметниками, 4) словами у множині, 5) що складаються з двох слів. Які назви переважають? Чи є на карті географічні назви – незмінювані слова?

Пошук 7. Знайдіть в електронних словниках синоніми до слів *церква, господар, поле, будинок* і запишіть їх.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
§ 1. Краса і багатство української мови	7
ПОВТОРЕННЯ Й УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО.	11
§ 2. Фонетика, графіка. Орфографія. Орфоесія. Звуки і букви. Наголос	11
§ 3. Уподібнення і спрощення приголосних. Написання слів з м'яким знаком (знаком пом'якшення) та апострофом. Написання слів іншомовного походження.	13
§ 4. Основа і закінчення змінних слів. Корінь, суфікс, префікс, закінчення – значущі частини слова	18
§ 5. Написання складних слів разом і через дефіс.	20
§ 6. Словосполучення. Головне і залежне слово у словосполученні	22
<i>Тестові завдання . . . . .</i>	<i>24</i>
§ 7. Речення, його граматична основа	24
<i>Тестові завдання . . . . .</i>	<i>26</i>
§ 8. Види речень за метою висловлювання	26
<i>Тестові завдання . . . . .</i>	<i>28</i>
§ 9. Члени речення. Головні члени речення.	29
<i>Тестові завдання . . . . .</i>	<i>31</i>
§ 10. Другорядні члени речення	32
<i>Тестові завдання . . . . .</i>	<i>36</i>
§ 11. Речення з однорідними членами.	36
§ 12. Речення зі звертаннями	39
<i>Тестові завдання . . . . .</i>	<i>39</i>
§ 13. Поняття про складне речення	42
§ 14. Кома між частинами складного речення	44
§ 15. Пряма мова. Діалог. Розділові знаки в прямій мові і діалозі.	45
ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК.	51
§ 16. Загальне поняття про частини мови.	51
§ 17. Іменник як частина мови: значення, граматичні ознаки, синтаксична роль	54
§ 18. Власні й загальні іменники. Іменники, що означають назви істот і неістот.	56
§ 19. Рід іменників	60
§ 20. Число іменників.	63
§ 21. Зміна іменників за відмінками	66
<i>Тестові завдання . . . . .</i>	<i>72</i>
§ 22. Типи відмін іменників	72
§ 23. Відмінювання іменників I відміни	76

§ 24. Відмінювання іменників II відміни	78
§ 25. Відмінювання і правопис іменників III відміни	85
§ 26. Відмінювання іменників IV відміни	88
<i>Тестові завдання</i>	92
§ 27. Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині. Незмінювані іменники	92
§ 28. Основні способи творення іменників. Найчастіше вживані суфікси. Їх правопис.	96
§ 29. Іменникові префікси. Написання не з іменниками	100
§ 30. Написання і відмінювання імен по батькові, прізвищу. Написання румунських власних назв	103
§ 31. Розбір іменника як частини мови	108
<i>Тестові завдання</i>	111
§ 32. Прикметник як частина мови: значення і граматичні ознаки	113
§ 33. Якісні, відносні та присвійні прикметники	116
§ 34. Використання в мовленні прикметників-синонімів. Правопис голосних у закінченнях прикметників	119
§ 35. Ступені порівняння прикметників. Способи творення ступенів порівняння	121
§ 36. Прикметники твердої та м'якої груп, їх відмінювання	126
<i>Тестові завдання</i>	128
§ 37. Способи творення прикметників	129
§ 38. Творення відносних прикметників	130
§ 39. Особливості творення якісних прикметників	132
§ 40. Творення віддієслівних якісних прикметників	134
§ 41. Творення якісних прикметників від прикметникових основ	135
§ 42. Правопис ь, е, у в прикметникових суфіксах	140
§ 43. Префіксальне творення якісних прикметників	142
§ 44. Префіксально-суфіксальні утворення прикметників	145
§ 45. Правопис не з прикметниками	146
§ 46. Правопис ни і н у прикметниках	148
§ 47. Написання складних прикметників разом і через дефіс	150
§ 48. Розбір прикметника як частини мови	153
Завдання для підсумкового контролю знань	155
<i>Тестові завдання</i>	155
§ 49. Числівник як частина мови, загальне значення, морфологічні ознаки і синтаксична роль	157
§ 50. Розряди числівників за значенням. Кількісні (цілі числа, дробові, збірні) і порядкові числівники	160
§ 51. Прості, складні і складені числівники	163
§ 52. Відмінювання кількісних числівників. Відмінювання числівників один, два, три, чотири	164
§ 53. Зразки відмінювання інших числівників	166

§ 54. Відмінювання порядкових числівників	169
§ 55. Уживання відмінкових форм іменників при числівниках.	172
§ 56. Уживання кількісно-збірних, кількісно-дробових і неозначено-кількісних числівників. Написання складних і складених числівників.	174
§ 57. Знак м'якшення на кінці числівників і перед закінченням у непрямих відмінках.	178
§ 58. Розбір числівника як частини мови.	182
<i>Тестові завдання</i>	183
§ 59. Займенник як частина мови. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	185
§ 60. Розряди займенників за значенням	187
§ 61. Особові та зворотний займенники, їх відмінювання і правопис	189
§ 62. Питальні й відносні займенники та їх відмінювання	193
§ 63. Використання відносних займенників для приєднання підрядних речень до головних	195
§ 64. Неозначені й заперечні займенники. Їх творення, відмінювання і правопис	196
§ 65. Присвійні, вказівні, означальні займенники, їх відмінювання	200
§ 66. Доречне вживання займенників у власному мовленні. Займенник ви, ваш у ввічливо-пошанному вживанні	204
§ 67. Розбір займенника як частини мови.	208
Завдання для підсумкового контролю знань	208
<i>Тестові завдання</i>	209
ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО	210
ДОДАТКИ	214

Навчальне видання

БАБИЧ Надія Денисівна
ФОНАРЮК Тетяна Іванівна
МОРАРАШ Анжела Костянтинівна

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 6 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Редактор *Л. Л. Кириєнко*
Художній редактор *І. Б. Шутурма*
Коректор *В. В. Фінько*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 18,844.
Обл.-вид. арк. 14,66. Тираж 2234 пр.
Зам. № 32п

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4078 від 31.05.2011